

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENİSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

VAKFİYELERE GÖRE
XIX. YÜZYIL BURSA VAKIFLARI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Muhammed Said BAYRAK

BURSA-2019

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENİSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

VAKFİYELERE GÖRE
XIX. YÜZYIL BURSA VAKIFLARI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Muhammed Said BAYRAK

Danışman
Prof. Dr. Salih PAY

BURSA-2019

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim, İslam Tarihi Bili Dalı'nda **701422007** numaralı Muhammed Said BAYRAK'ın hazırladığı "**Vakfiyelere Göre XIX. Yüzyıl Bursa Vakıfları**" konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı, **11.07** 2019 günü **11.00-12.00** saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin /çalışmasının **başarılı** (başarılı/başarısız) olduğuna **oybirliği** (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

(Tez Danışmanı ve
Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Salih PAY
Bursa Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ
Bursa Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. Cahit KÜLEKÇİ
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi

11.07 2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 2/7/2019

Tez Başlığı / Konusu: VAKFİYELERE GÖRE XIX. YÜZYIL BURSA VAKIFLARI

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 123 sayfalık kısmına ilişkin, 2/7/2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 9.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı:

MUHAMMED SAİD BAYRAK

Öğrenci No:

701422007

Anabilim Dalı:

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

Programı:

YÜKSEK LİSANS

Statüsü:

Y.Lisans Doktora

Danışman

Prof. Dr. Salih PAY

2/7/2019
Fayal
Muhammed Said Bayrak

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Vakfiyelere Göre XIX. Yüzyıl Bursa Vakıfları” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

02/07/2019

Adı Soyadı : Muhammed Said BAYRAK
Öğrenci No : 701422007
Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Programı : Yüksek Lisans
Statüsü : (X) Yüksek Lisans () Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Muhammed Said BAYRAK
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı : İslam Tarihi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : XI + 123
Mezuniyet Tarihi : 11/07/ 2019
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Salih PAY

VAKFİYELERE GÖRE XIX. YÜZYIL BURSA VAKIFLARI

Bu çalışmada Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan vakfiyelerden hareketle XIX. yüzyılda Bursa'da kurulduğu tespit edilen 236 vakıf incelenmiş; söz konusu vakıflar kurucularına, hizmet alanlarına ve vakfedilenlere göre tasnif edilerek değerlendirilmiştir. Buna göre belirtilen dönemde gerek seyfiye, gerekse ilmiye sınıfı tarafından kurulan büyük çaplı vakıflara rastlanmamıştır. Reâyâ sınıfı ile statüsü belirlenemeyen kişilerin kurduğu 170 vakıf ise mütevazı büyüklüktedir. Bursa'ya yapılan yoğun göçler, vakıflar üzerinde de etkili olmuştur. Nitekim 93 Harbi'nden sonra Bursa'ya yerleşen Balkan ve Kafkas muhacirleri çok sayıda vakıf kurmuşlardır. Bu dönemdeki vakıfların büyük bir kısmı camiler ile bu mekânlarda yapılan hizmetleri desteklemek amacıyla tesis edilmiştir. Bununla birlikte aralarında eğitim ve sosyal hizmetler ile Haremeyn hizmetlerine yönelik vakıflar da bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler:Osmanlı Devleti, Bursa, Vakıf, XIX. Yüzyıl, Göç

ABSTRACT

Name and Surname : Muhammed Said BAYRAK
University : Bursa Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : History of Islam and Islamic
Branch : History of Islam
Degree Awarded : Master
Page Number : XI + 123
Degree Date : 11/07/ 2019
Supervisor : Prof. Dr. Salih PAY

WAQFS IN BURSA IN XIX. CENTURIES ACCORDING TO WAQFIYAS

In this study, 236 foundations that were established in Bursa in the XIX. century were examined based on the foundations in the Archives of the General Directorate of Foundations. These foundations were classified and evaluated according to their founders, service areas and foundations. According to this, no large-scale foundations have been found in the mentioned period, either were established by administrator class or by the ilmiye class (class of Muslim legal scholars.) The 170 foundations are modest in size which were established by the reâyâ class (folk class) and people whose status cannot be determined. Intensive immigration to Bursa also has been effective on the foundations. As a matter of fact, the Balkan and Caucasian immigrants who settled in Bursa after the War of 93 have established many foundations. Most of the foundations in this period were established to support mosques and services in these places. In addition, there are foundations for education and social services as well as Haremeyn services.

Keywords: Ottoman Empire, Bursa, Vaqf, XIX. Century, Migration

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, birçok sosyal hizmeti finanse eden, toplumsal dayanışmayı arttıran, toplum kesimleri arasında gelir dağılımını dengeleyen önemli kurumlardır. Günümüzde devlet tarafından yürütülen pek çok hizmet, geçmişte hayırseverler tarafından kurulan vakıflar vasıtasıyla yapılmıştır. Mescidler ve camiler, mektepler ve medreseler, tekkeler ve zâviyeler halkın kurduğu vakıflarla finanse edilmiş; köprüler, çeşmeler ve su kanalları hayırseverlerin bağışladığı mülk ve paralarla inşa edilmiş, gerektiğinde de bu eserlerin bakımı ve onarımı yapılmıştır.

Bu çalışmada, XIX. asırda Bursa'da kurulan vakıfların genel bir fotoğrafının çekilmesi, bu vakıfların çeşitli açılardan değerlendirilmesi ve bu şekilde şehir tarihi çalışmalarına katkıda bulunulması amaçlanmıştır. 1801-1900 yılları arasında Bursa'da kurulan vakıfların vakfiyeleri Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan vakfiye defterlerinden tespit edilerek alınmış, okunmuş, latinize edilerek günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Vakfiyelerden elde edilen verilerle vakıfların, kurucularına, hizmet amaçlarına ve vakfedilenlere göre tasnifi yapılmıştır.

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde XIX. yüzyıl Bursa vakıfları kurucuları, sosyal statüleri ve cinsiyetleri açısından ele alınmış, vakıf kuranlar sosyal sınıflarına göre tasnif edilmiş, sayısal oranları önceki yüzyıllarla karşılaştırılmıştır. İkinci bölümde vakfedilen mallar ve vakıfların gelir kaynakları, üçüncü bölümde vakıfların hizmet amaçları ve vakıf kurucularının vakfiyelerde belirttikleri şartlar incelenmiştir.

Vakfiyelerden, vakıf kurucuları, vakfedilenler ve vakıfların hizmet amaçlarının yanı sıra, dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik durumu, toplumun dinî inanç ve uygulamaları, gelenek ve görenekler, eğitim kurumları, tekkeler ve meskenlerin özellikleri ile ilgili birçok bilgiye de ulaşılmıştır. Ayrıca, toplumu oluşturan sosyal sınıfların vakıf kurucuları arasındaki ağırlıklarının önceki yüzyıllarla karşılaştırılması yapılmış, vakfedilen mallar ve paralar incelenmiş, şehirde ve kırsal bölgelerde vakıf kurma oranları tespit edilmiştir.

Tezin gerek araştırma gerekse yazma safhalarında yol gösteren, bilgisinden ve fikirlerinden istifade ettiğim, her zaman manevî desteğini hissettiğim değerli danışman hocam Prof. Dr. Salih PAY'a, tezimde desteklerini esirgemeyen arkadaşım Mumin OMEROV'a teşekkür ederim.

Bursa 2019
Muhammed Said BAYRAK

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET	v
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar VE GRAFİKLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1
I. ÇALIŞMANIN AMACI.....	2
II. ÇALIŞMANIN KAPSAMI	2
III. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ	3
IV. BURSA VAKIFLARINA GENEL BİR BAKIŞ.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

KURUCULARINA GÖRE VAKIFLAR

I. ERKEKLER	8
A. SEYFİYE MENSUPLARI.....	9
B. İLMİYE MENSUPLARI	12
C. TARİKAT MENSUPLARI.....	16
D. REÂYÂ MENSUPLARI	21
E. STATÜSÜ BELİRLENEMEYENLER	23
1. Bursa Yerli Halkı	24
2. Balkan ve Kafkas Muhacirleri.....	32
II. KADINLAR	48

İKİNCİ BÖLÜM

MEVKÛFÂTA GÖRE VAKIFLAR

I. GAYRİMENKUL VAKIFLAR.....	55
A. KONUTLAR VE ARSALAR.....	56
B. ZİRAİ ALANLAR VE İŞLETMELER	60
1. Tarım Arazileri.....	60
2. Bağ ve Bahçeler	61
3. Dut Bahçeleri.....	61

4. Zeytinlikler.....	63
5. Köyler.....	64
C. TİCARİ YAPILAR VE İŞLETMELER	66
1. Dükkânlar.....	66
2. Değirmenler.....	69
3. Tuz Ocakları (Memlehalar).....	70
D. EĞİTİM VE DİN HİZMETLERİNE YÖNELİK KURUMLAR.....	71
II. MENKUL VAKIFLAR	73
A. PARA VAKIFLARI	73
B. KİTAP VAKIFLARI	80
C. DİĞER VAKFEDİLENLER.....	81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİZMET AMAÇLARINA GÖRE VAKIFLAR

I. DİNİ VE KÜLTÜREL HİZMETLER.....	86
A. MESCİD VE CAMİLERDEKİ HİZMETLER	86
B. TEKKE VE ZÂVİYELERDEKİ HİZMETLER.....	92
II. MEDRESE VE MEKTEPLERDEKİ HİZMETLER.....	102
III. SOSYAL HİZMETLER VE DİĞER AMAÇLAR.....	105
SONUÇ.....	109
KAYNAKLAR.....	113
ARŞİV KAYNAKLARI.....	113
ESERLER.....	113
İNTERNET KAYNAKLARI	115
KAYNAK KİŞİLER.....	115
EKLER	116

TABLolar VE GRAFİKLER LİSTESİ

1. Tablo: Kurulduğu Yere GÖre XIX. Yüzyıl Bursa Vakıfları	5
2. Tablo: Kurucularının Cinsiyetine GÖre XIX. Yüzyıl Bursa Vakıfları	7
3. Tablo: Kurucularının Statülerine GÖre XIX. Yüzyıl Bursa Vakıfları	8
4. Tablo: Seyfiye Sınıfına Mensup Vakıf Kurucuları.....	11
5. Tablo: Seyfiye Sınıfının Vakfettiği Mallar.....	12
6. Tablo: İlmıyeye Mensup Vakıf Kurucuları	14
7. Tablo: İlmıye Sınıfının Vakfettiği Mallar	15
8. Tablo: Tarikat Mensuplarının Kurduğu Vakıflar	18
9. Tablo: Tarikat Mensuplarının Vakfettiği Mallar	20
10. Tablo: Reâyâ Mensuplarının Kurdukları Vakıflar.....	22
11. Tablo: Reâyâ Mensuplarının Vakfettiği Mallar.....	23
12. Tablo: Bursa Yerli Halkından Statüsü Belirlenemeyenlerin Kurduğu Vakıflar.....	25
13. Tablo: Statüsü Belirlenemeyenlerin Vakfettiği Mallar	31
14. Tablo: Balkan ve Kafkas Muhacirlerinden Statüsü Belirlenemeyenlerin Kurduğu Vakıflar.....	34
15. Tablo: Diğer Toplum Sınıflarından Muhacirlerin Kurduğu Vakıflar.....	43
16. Tablo: Balkan ve Kafkas Muhacirlerinin Vakfettiği Mallar	44
17. Tablo: Yıllara GÖre Bursa'da Kurulan Vakıf Sayıları.....	47
18. Tablo: Kadınlar Tarafından Kurulan Vakıflar.....	51
19. Tablo: Kadın ve Erkek Vâkıflar Tarafından Beraber Kurulan Vakıflar.....	52
20. Tablo: Kadınların Vakfettiği Mallar.....	53
21. Tablo: Kadınlar Tarafından Kurulan Vakıfların Hizmet Alanları.....	54
22. Tablo: Vakfedilen Malların Tamamı	55
23. Tablo: Vakfedilen Gayrimenkuller.....	55
24. Tablo: Vakfedilen Konutlar	57
25. Tablo: Konutların Vakfedilme Amacı.....	57
26. Tablo: Vakfedilen Tarım Arazileri, Bağlar ve Bahçeler	60
27. Tablo: Tarım Arazilerinin Vakfedilme Amaçları	65
28. Tablo: Vakfedilen Dükkânlar	66
29. Tablo: Dükkânların Vakfedilme Amaçları	69
30. Tablo: Eğitim ve Din Hizmetlerine Yönelik Binalar.....	71
31. Tablo: Vakfedilen Menkuller	73
32. Tablo: Para Vakıflarının Amaçları	76
33. Tablo: Hizmet Amaçlarına GÖre Vakıflar	83
34. Tablo: İdari Personel Ücretleri	84
35. Tablo: Mescid ve Camiler için Kurulan Vakıfların Amaçları.....	87
36. Tablo: Dergâh Ve Zâviyelerde Din Hizmetleri İçin Kurulan Vakıfların Amaçları .	93
37. Tablo: Eğitim Öğretim Hizmetleri	103
38. Tablo: Sosyal Hizmetler Ve Diğer Amaçlarla Kurulan Vakıflar	105

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
a.g.t.	: Adı geçen tez
b.	: Bin (oğul)
Bel.	: Belediye
bkz.	: Bakınız
B.U.Ü.	: Bursa Uludağ Üniversitesi
bt.	: Binti (kız)
BTSO	: Bursa Ticaret Sanayi Odası
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
D.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
kg.	: Kilogram
kr.	: Kuruş
M.E.B.	: Milli Eğitim Basımevi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan sayfaya
S.B.E.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy.	: Sayı
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Ü.	: Üniversite
V.D.	: Vakıflar Dergisi
v.d.	: Ve diğerleri
V.G.M.A .	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
yy.	: Yüzyıl
yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Vakıflar, Osmanlı tarihinde önemli bir yeri olan dinî, hukuki ve sosyal kurumlardır. Bir kişi, menkul veya gayrimenkul mallarından bir kısmını, halkın çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için dinî, hayrî veya sosyal bir amaca ebedi olarak tahsis ederse, malını vakfetmiş ve bir vakıf kurmuş olur.¹ Malının tamamını veya bir kısmını vakfeden kişi, Allah katında ve insanlar karşısında dinî ve vicdanî bir sorumluluğu yerine getirdiği düşüncesiyle huzur bulur.² Vakfedilen mallar, satın alınmaktan ve devredilmekten korunmuş olarak sadece vâkıf tarafından belirlenen şartlara uygun olarak kullanılabilir.³

Vakıf kavramı ve vakıf müessesesi Ku’ran-ı Kerim’de doğrudan yer almamakla birlikte, Allah yolunda infak etme; yoksullara, yetimlere yardım etme ve yararlı işlerde yarışmayı tavsiye eden birçok ayet bulunmaktadır. “*Hayırda yarışınız.*”⁴ ve “*Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça gerçek iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir.*”⁵ ayeti kerimeleri vakıf müessesesinin Kur’an-ı Kerim’deki gerekçeleridir.

Peygamberimiz (sav), öldükten sonra bile insana sevap kazandırmaya devam eden üç şey arasında, sürekli sadaka anlamına gelen sadaka-yı câriyeyi de saymıştır.⁶ Vakıf müessesesi, sadaka-yı câriyenin günlük hayattaki en güzel tezahürüdür. Hz. Peygamberin (sav) Fedek arazisinin gelirlerinin bir kısmını fakirlere, Medine’ye gelen elçilere ve misafirlere ayırması Müslümanları vakıf kurmaya teşvik etmiştir.⁷ Hz. Osman’ın, yüksek bir fiyata Rume Kuyusu’nu satın alarak hayrına vakfetmesi ilk vakıf örneklerindedir.⁸

Osmanlı toplumunda birçok sosyal hizmet, devlet adamları ve hayırseverler tarafından kurulan vakıflar aracılığı ile yürütülmüştür. Sosyal ve toplumsal hizmetlerin hayırseverlerin bağışlarıyla yürütülmesi, hem toplumda güven ortamının oluşmasını

¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmusû* I-VIII, C. IV, İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1969, s. 284.

² Hayreddin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008, s. 288.

³ Bilmen, a.g.e., s. 284.

⁴ Bakara, 2/148

⁵ Al-i İmran, 3/92

⁶ Mehmed Sofuoğlu, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, (I-VIII), C. V, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1969, s. 183.

⁷ Kamil Miras, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, (I-XII), C. VIII, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1974, s. 206-207.

⁸ Mustafa Asım Köksal, *İslam Tarihi Medine Devri*, (I-XI), C. I, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1981, s. 194.

sağlamış hem de toplum tabakaları arasındaki ekonomik dengeye katkı sunmuştur. Vakıf hizmetlerinden yararlanan birçok insan, kendileri de birer vakıf tesis ederek topluma hizmet kervanına katılmışlardır. Vakıflar tarihte, günümüzde merkezî devlet teşkilatı ve belediyeler tarafından yapılan birçok hizmeti üstlenerek devletin yükünü azaltmıştır.⁹

Malının bir kısmını insanların yararına sarfederek sadaka-yı câriye sevabı kazanmak isteyen hayırseverlerin, malını mahkemede kadı ve şahitlerin huzurunda vakfetmeleriyle vakfiye metinleri meydana gelmiştir. Vakfiyelerde, vakfedilen malların özellikleri ve vakıf şartları ayrıntılı bir şekilde yer almıştır.¹⁰

Vakfiyeler, vakıfların kuruluş belgesi olmalarının yanında, sosyal, kültürel ve ekonomik pek çok konu ile ilgili bilgiler de içermektedir. Dönemin ekonomik ve toplumsal şartları, toplumun dinî inanç ve uygulamaları, gelenek ve görenekler, eğitime bakış açıları, tekkelerde yapılan zikir ve ayinlerin icra şekilleri ve mesken tipleri gibi bilgilere vakfiyelerden ulaşılabilmektedir.¹¹

I. ÇALIŞMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı İslam Medeniyeti'nde, özellikle de Osmanlı Devleti'nde önemli bir yeri olan vakıf geleneğinin XIX. yüzyılda Bursa şehrindeki işleyişini araştırmaktır. Böylelikle incelenen dönemde kurulan vakıflar ve hizmet alanları, önceki yüzyıllarda kurulan vakıflara göre benzer ve farklı yönleri hakkında bilgi sahibi olabilmektir. Ayrıca bu sayede toplumun sosyal hayatı, dinî hayatı, ekonomik ve sosyo-kültürel durumunun öğrenilmesi de çalışmanın amaçları arasındadır.

II. ÇALIŞMANIN KAPSAMI

Bu çalışmada, XIX. yüzyılda Bursa'da tesis edilen vakıflar ve işlevleri vakfiyelerine göre incelenmiştir. Vakıf kurucuları mensup oldukları sınıflar açısından değerlendirilmiş, seyfiye, ilmiye ve reâyâ sınıfı ile tarikat mensuplarının kurdukları vakıfların oranları önceki asırlarda kurulan vakıflarla karşılaştırılmıştır. Kadınların kurduğu vakıflar ile göçmenlerin kurduğu vakıflar ayrıca ele alınmıştır.

⁹ Ufuk Gülsoy, v.d., *Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., 2014, s. 21-24.

¹⁰ Salih Pay, *Kuruluşundan Günümüze Yeşil Külliyesi*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., Bursa 2010, 2. baskı, s. 29,30.

¹¹ Osman Nuri Özgüdenli, "Vakfiye", *DİA*, I-XLIV, İstanbul: 2012, T.D.V. Yay. C. 42, s. 465-467.

Bunun yanısıra vakfedilen menkul ve gayrimenkuller incelenmiş, vakıfların kuruluş amaçları ve hizmet alanları değerlendirilmiştir.

III. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Çalışmada, ilgili dönemin vakıflarıyla ilgili arşiv kaynakları ve günümüz eseleri incelenmiştir. Öncelikle Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi taranmış ve tezin konusu ile alakalı belgeler belirlenmiştir. Araştırma kapsamında olan vakfiyeler 43, 309, 422, 534, 542, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 606, 608, 618, 619, 632, 733, 746, 1588, 1751, 1759, 2157 ve 2163 numaralı defterlerde bulunarak kurumdan alınmıştır. 2163 numaralı defter, diğer defterlere nazaran ilgili döneme ait daha çok vakfiye içermektedir. Çalışmanın kapsadığı döneme ait 236 vakfiye tesbit edilmiş, Osmanlıca yazılmış olan vakfiyeler çalışmada kullanılmadan önce latinize edilmiş, daha sonra da içerdikleri bilgilerin tasnifi yapılmıştır.

Çalışmada vakfiyelerin yanısıra çok sayıda basılı eserden de yararlanılmıştır. Bunlar arasında vakıfların fikhî yönüyle ilgili Ömer Nasuhi BİLMEN'in Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kâmusû, Ali Himmet BERKİ'nin Vakıflar ve Ahmet AKGÜNDÜZ'ün İslam Hukuku'nda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi isimli eserlerinden istifade edilmiştir. Para vakıfları konusunda Murat ÇİZAKÇA'nın Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları ile Mehmet Ali ÜNAL'ın Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi kitaplarından faydalanılmıştır.

Mustafa KARA'nın, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler adlı kitabı incelenmiş, incelenen dönemde faaliyetlerini sürdüren ve desteklenmesi için hayırseverler tarafından vakıf kurulan tarikatlar ile ilgili bilgiler alınmıştır. Mefail HIZLI'nın, Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri eserinden, Bursa'daki medrese ve mektepler ve bu kurumların işleyişi ile ilgili yararlanılmıştır.

Cafer ÇİFTÇİ'nin, Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri kitabından, XIX. yüzyılda Bursa'daki sosyal-ekonomik hayat ve vakfedilen malların değerleri ile ilgili bilgi alınmıştır. Editörlüğünü Zekeriya KURŞUN'un yaptığı Osmanlı Tarihi (1876-1918), ve editörlüğünü Zeynep Dörtok ARABACI'nın yaptığı Bursa'nın Zenginliği Göçmenler adlı eserlerden, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonrasında yaşanan yoğun göçlerle ilgili bilgi alınmıştır.

Yakup TUNCER'in Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları, Hale DEMİREL'in Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Bursa Vakıfları ve Fatma Kırçıl AKKOÇ'un Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında (1550-1565) Bursa Vakıfları adlı yüksek lisans tezleri ile Samettin BAŞOL'un Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyılda Bursa Vakıfları adlı doktora tezi incelenmiş, bu tez çalışmalarında verilen vakıflar ile XIX. yüzyılda kurulan vakıfların karşılaştırılması yapılmıştır.

Vakıfların kurulduğu köyler, vakıf eserlerin mevcut durumu ve bu eserlerle ilgili bilgiler konusunda internet kaynaklarından istifade edilmekle beraber bazı vakıflarla ilgili, vakfin bulunduğu yöre halkının bilgisinden de faydalanılmıştır.

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde vakıflar, kurucularının mensup olduğu toplum sınıfı göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. İkinci bölümde, kurulan vakıfların özellikleri, vakfedilen menkul ve gayrimenkuller ile bunların kullanılma ve değerlendirilme yöntemlerinden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde ise vakıflar hizmet alanlarına göre dinî ve kültürel hizmetler, medrese ve mekteplerdeki hizmetler ve sosyal hizmetler olarak tasnif edilerek analizi yapılmıştır.

IV. BURSA VAKIFLARINA GENEL BİR BAKIŞ

XIX. yüzyılda Bursa'da kurulan vakıfların büyük bir kısmı dinî hizmetleri desteklemeyi amaçlamıştır. Mescid ve cami inşası ve aydınlatılması,¹² imam, hatib, müezzin, vâiz, devirhân ve hizmetli gibi görevlilerin ücretlerinin ödenmesi,¹³ tekke ve zâviyelerin inşâsı, tamiri, aydınlatılması, ibate ve iaşesinin karşılanması¹⁴ bu vakıfların amaçları arasında yer almıştır. Birçok vakıfta, Kuran okutulması, hatim ve mukabele yapılması,¹⁵ mevlid,¹⁶ miraciye,¹⁷ Hz. Hüseyin mersiyesi okunması¹⁸ gibi gayeler de gözetilmiştir. Ayrıca, mektep ve medreselerin desteklenmesi,¹⁹ fakirlere yardım edilmesi, çeşme ve suyollarının tamir edilmesi de²⁰ vakıfların hizmet alanları arasında yer almıştır.

¹² V.G.M.A., Defter no: 591, Sayfa no: 106, Sıra no: 105.

¹³ V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 0017, Sıra no: 0012.

¹⁴ V.G.M.A., Defter no: 1588, Sayfa no: 001, Sıra no: 001.

¹⁵ V.G.M.A., Defter no: 2157, Sayfa no: 0028, Sıra no: 0021.

¹⁶ V.G.M.A., Defter no: 2157, Sayfa no: 0029, Sıra no: 0022.

¹⁷ V.G.M.A., Defter no: 616, Sayfa no: 009, Sıra no: 006.

¹⁸ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 081, Sıra no: 072.

¹⁹ V.G.M.A., Defter no: 583, Sayfa no: 0103, Sıra no: 0088.

²⁰ V.G.M.A., Defter no: 619, Sayfa no: 0108, Sıra no: 0060.

Tekkeler, mektep ve medreseler için de vakıflar kurulmuştur. Mahalle veya köy halkı camide ibadetini yapmış, mahalle çocukları cami içinde veya yanındaki mektepte eğitim görmüş, arzu edenler tekkede zikire ve ayine katılmış, tasavvuf terbiyesinden geçmiştir. Camilerde ve tekkelerde mevlidler okunmuş, mukabeleler yapılmış ve dualar edilmiştir.²¹

İncelenen yüzyılda mektep çocuklarına kıyafet ve ayakkabı hediye eden, etlerini fakirlere dağıtmak üzere kurban kesen,²² dul kadınlara yardım eden, çeşmelerin ve su kanallarının tamir ve bakımını yapan vakıflar da mevcuttur.²³ Ayrıca Haremeyn Vakfı'na ilave olarak,²⁴ Ravza-yı Mutahhara görevlileri için,²⁵ annesinin mezarının tamiri için, kurduğu vakfa şart koyanlar da bulunmaktadır.²⁶ Önceki yüzyıllarda çokça görülen ailevî vakıflardan ise bir tane bulunmaktadır.²⁷

Osmanlı Devleti'nde, daha önceleri, şehirlerde yaşayan nüfus % 10 civarında iken, XIX. yüzyılda % 20'ye kadar yükselmiştir. Kırsalda yaşayan nüfusun oranı ise % 80 seviyesindedir.²⁸ Vakıfların kurulduğu yerlere bakıldığında bu oranlara yakın bir oran görülmektedir.

1. Tablo: Kurulduğu Yere Göre XIX. Yüzyıl Bursa Vakıfları

Vakfın Kurulduğu Yer	Vakıf Sayısı	Oranı
Bursa il merkezi	50	% 21
İlçe merkezi	30	% 13
Köy	156	% 66
Toplam	236	% 100

XIX. yüzyılda Bursa'da kurulan 136 vakfın 50'si (%21) Bursa il merkezinde, 30'u (%13) Bursa iline bağlı ilçe merkezlerinde, 156 tanesi (%66) ise Bursa ili ve ilçelerine bağlı köylerde kurulmuştur.

Bu çalışmada köy isimleri, vakfiyelerde geçtiği şekliyle verilmiş, ismi değişen köylerin günümüzdeki isimleri dipnotta belirtilmiştir. Günümüzde başka bir ile veya

²¹ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0087, Sıra no: 0077/1.

²² V.G.M.A., Defter no: 582/2, Sayfa no: 0366, Sıra no: 0274.

²³ V.G.M.A., Defter no: 619, Sayfa no: 0108, Sıra no: 0060.

²⁴ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0013, Sıra no: 0008.

²⁵ V.G.M.A., Defter no: 733, Sayfa no: 007, Sıra no: 004.

²⁶ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0143, Sıra no: 0112.

²⁷ V.G.M.A., Defter no: 595, Sayfa no: 0102, Sıra no: 0095.

²⁸ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul: Paradigma Yay., 2013, 2. Baskı, s. 23.

ilçeye bağlanan köyler vakfiyede geçtiği şekilde verilerek, dipnotta günümüzde bağlı olduğu yerleşim birimi belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURUCULARINA GÖRE VAKIFLAR

Osmanlı Devleti'nde, Avrupa toplumlarının aksine olarak, toprak mülkiyetine dayalı, imtiyazlarını nesilden nesile yüzyıllarca sürdüren bir aristokrat sınıfı oluşmamıştır. Toprak öncelikle Allah'a, sonra padişaha aittir. Devlete ait olan topraklar ziraat yapmaları için köylülere kiralanmıştır. Avrupa'daki durumun aksine, dinî bakımdan ayrıcalıklı bir ruhban sınıfı da yoktur. Yaratıcı karşısında herkes, tarağın dişleri gibi eşittir. Ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki narh sistemi, miri arazi uygulaması, müsadere sistemi, aşiretlerin bölünmesini sağlayan iskân siyaseti gibi uygulamalar, Avrupa devletlerinde örnekleri görülen bir sosyal sınıflaşmayı engellemiştir.²⁹

Osmanlı toplumunda, ulemâ, asker, tüccar, esnaf, zanaatkâr, reâyâ, çiftçi ve köleler gibi toplum grupları mevcuttur. Ancak bu gruplar arasında geçişkenlik ve hareketlilik esastır. Nitekim bir köle, askerî sınıfa girip veziriazamlığa kadar yükselebileceği gibi, bir çiftçinin oğlu da medresede tahsil görüp şeyhülislamlığa kadar yükselebilirdi. Bununla birlikte azl edildiğinde, serveti dâhil olmak üzere bütün imtiyazlarını da kaybederdi.³⁰

XIX. yüzyılda Bursa'da kurulduğu tespit edilen 236 vakıf, kurucularının cinsiyetlerine göre değerlendirildiğinde, erkek hayırseverler tarafından 204 vakıf, kadın hayırseverler tarafından 28 vakıf kurulduğu; 4 vakfın ise erkek ve kadın vâkıflarca müşterek olarak tesis edildiği görülmektedir.

2. Tablo: Kurucularının Cinsiyetine Göre XIX. Yüzyıl Bursa Vakıfları

Vakıf Kurucusunun Cinsiyeti	Vakıf Sayısı	Oranı
Kadın	28	% 11,8
Erkek	204	% 86,5
Kadın ve erkek vâkıfların beraber kurduğu vakıflar	4	% 1,7
Toplam	236	% 100

Bu çalışmada erkek vâkıflar, sayısal ağırlıkları nazara alınarak seyfiyeye, ilmiyeye, tarikata ve reâyâyâ mensup olanlar olmak üzere dört grupta incelenmiş, vakıf senesinde mesleği ve sosyal sınıfiyla ilgili bilgi verilmeyenler ise statüsü belli olmayanlar grubunda ele alınmıştır.

²⁹ Ünal, a.g.e., s. 25.

³⁰ Ünal, a.g.e., s. 26.

Kadın hayırseverler tarafından kurulan vakıfların oranları XV. yüzyılda % 51,³¹ XVI. yüzyılın ilk yarısında % 47,³² ikinci yarısında % 35,³³ XVII. yüzyılda % 47,³⁴ XVIII. yüzyılda % 10,9,³⁵ XIX. yüzyılda ise % 11,8'dir. Bu verilerden, kadın vakıf kurucularının oranının, önceki yüzyıllara oranla XVIII. ve XIX. yüzyıllarda oldukça azaldığı anlaşılmaktadır.

I. ERKEKLER

Osmanlı toplumunda, dönemin diğer toplumlarında olduğu gibi erkekler kadınlara göre daha ön planda olmuştur. Bu durum vakıf kurma oranlarına da yansımıştır. Önceki yüzyıllarda olduğu gibi XIX. yüzyılda da erkek hayırseverlerin kurduğu vakıfların oranı daha yüksek olmuştur. (Bkz: 2. tablo)

XIX. yüzyılda Bursa'da tesis edilen vakıfların 208 tanesi erkek hayırseverler tarafından kurulmuştur. Bu vakıflardan 8'i seyfiye sınıfına, 9'u ilmiye sınıfına mensup hayırseverler tarafından kurulmuştur. 14 vakfi tarikat şeyhleri, 7 vakfi ise reâyâdan hayırseverler kurmuştur. 170 vakfin kurucusunun statüsü ile ilgili vakfiyelerde bilgi bulunmamaktadır. Statüsü belli olmayan vâkıfların büyük kısmının köylerde ikamet ettiği görülmektedir. Bu durumda, bu kişilerin reâyâ sınıfından olma ihtimalleri yüksektir. Ancak, vakfiyelerde bilgi verilmediği için, statüsü belli olmayanlar grubunda değerlendirilmiştir. 3. tabloda statülerine göre vakıf kurucularının oranları yer almaktadır.

3. Tablo: Kurucularının Statülerine Göre XIX. Yüzyıl Bursa Vakıfları

Vakıf Kurucusunun Statüsü		Vakıf Sayısı	Oranı	
Erkekler	Seyfiye sınıfı	8	208	% 3.4
	İlmiyeye sınıfı	9		% 3.8
	Tarikat mensupları	14		% 6
	Tüccar, esnaf ve zanaatkârlar	7		% 3
	Statüsü belli olmayanlar	170		%72
Kadınlar			28	%11,8
Toplam			236	% 100

³¹ Yakup Tuncer, *Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: B.U.Ü., S.B.E., 1992, s. 23, 24.

³² Hale Demirel, *Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Bursa Vakıfları*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: B.U.Ü., S.B.E., 2006, s. 61.

³³ Fatma Kırçıl Akkoç, *Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında (1550-1565) Bursa Vakıfları*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: B.U.Ü., S.B.E., 2010, s. 41.

³⁴ Samettin Başol, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyılda Bursa Vakıfları*, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Ü. S.B.E., 2008, s. 142.

³⁵ Cafer Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Bursa: Gaye Kitabevi, 2004, s.50.

A. SEYFİYE MENSUPLARI

Osmanlı Devleti'nde, elinde padişah beratı bulunan, devlet hizmetlerini ve askeri işleri yürüten, kapıkulu, tımarlı sipahi, subaşı, sancakbeyi, beylerbeyi gibi medrese bitirmesi gerekmeyen devlet görevlilerine ehl-i seyf veya seyfiye denirdi. Seyfiye sınıfından olanlar devlete vergi ödemezler, her padişah değişiminde beratları yenilenir, başarısızlık durumunda, azil, hapis, tenzil-i rütbe, sürgün veya katl gibi cezalara çarptırılırlardı. Seyfiye sınıfından bazıları öldüğünde, çocuklarının geçimine yetecek kadar bir mal bırakılarak malları müsadere edilirdi. Osmanlı Devleti'nde müsadere uygulaması sebebiyle, birkaç örnek dışında vezir sülaleleri oluşmamıştır.³⁶

İlmiye sınıfı ile beraber, Osmanlı Devleti'ndeki sosyal tabakalaşmanın en üstünde yer almış ve yüksek gelirler elde etmiş olan seyfiye sınıfı, elde ettikleri gelirlerden sadece kendileri istifade etmemişler, toplumun her kesiminin faydalanması için vakıflar da kurmuşlardır.³⁷ Bursa'da seyfiye sınıfından hayırseverlerin çok sayıda eseri halen faaliyetlerini sürdürmektedir.³⁸

XV. asırda Bursa'da kurulan vakıflar arasında seyfiyeye mensup vakıf kurucularının oranı % 33'tür.³⁹ XVI. yüzyılın ilk yarısında tesis edilen 567 vakfın kurucusu seyfiyeye mensup olan 6 vakıf vardır.⁴⁰ XVI. yüzyılın ikinci yarısında seyfiyeden 3 vakıf kurucusu vardır. Tüm vakıf kurucularına oranı % 2,4'tür.⁴¹

XVII. yüzyılda seyfiye sınıfından hayırseverlerin kurduğu vakıfların oranı % 4,5'tir.⁴² XVIII. yüzyılda faaliyetini sürdürdüğü tesbit edilen vakıflar arasında kurucusu seyfiye sınıfından olanların oranı % 7,4'tür.⁴³

Çalışmamızın ait olduğu dönem olan XIX. yüzyılda kurulan 236 vakıf arasında ise, kurucusu seyfiye sınıfından olan 8 vakıf bulunmaktadır. Seyfiye sınıfının kurduğu vakıfların, XIX. yüzyılda Bursa'da kurulan tüm vakıflara oranı % 3,3'tür.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi olan XIV. ve XV. asırlarda bir süre başkentlik yapan Bursa'da seyfiye sınıfından birçok hayırsever vakıf kurmuştur.

³⁶ Ünal, a.g.e., s.27, 28.

³⁷ Ünal, a.g.e., s.28.

³⁸ Seyfiye sınıfından Hacı İvaz Paşa'nın Bursa'da yaptırdığı cami ve han halen faaliyetini sürdürmektedir. Bkz: Salih Pay, *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*, Bursa: Eğitsan Yay., 1996, s. 203.

³⁹ Samettin Başol, *Vakfiyelerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Ü. S.B.E., 2001, s.34.

⁴⁰ Hale Demirel, a.g.t., s.13.

⁴¹ Akkoç, a.g.t., s.21.

⁴² 811 vakıftan 37 tanesinin kurucusunun seyfiye sınıfındandır. Bkz. Başol, *Kentleşme, Ekonomi...*, a.g.t., s.114.

⁴³ 675 vakıf arasında 50 vakfın kurucusu seyfiye sınıfındandır. Bkz. Çiftçi, a.g.e., s. 51.

Sonraki yüzyıllarda da bu vakıfların önemli bir kısmı faaliyetlerini sürdürerek birçok sosyal hizmeti ifa etmiştir. XV. yüzyılda, seyfiye sınıfının kurduğu vakıflar yüksek oran teşkil ederken, sonraki yüzyıllarda bu oran düşmüştür. Özellikle İstanbul'un fethedilmesinden sonra seyfiye mensupları daha çok İstanbul'da veya yeni fethedilen yerlerde vakıflar kurmuşlardır.

Seyfiye sınıfına mensup olan hayırseverler, tesis ettikleri 8 vakfin altısını Bursa şehir merkezinde, birini ilçe merkezinde kurmuşlardır. Seyfiye sınıfından Hasan Hüsnü Paşa b. Mustafa Nuri'nin Karacabey ilçesi Sultaniye Köyü Camii için kurduğu vakıf, seyfiye mensuplarının köylerde kurdukları vakıflara tek örnektir.⁴⁴

⁴⁴ V.G.M.A., Defter no: 591, Sayfa no: 261, Sıra no: 242.

4. Tablo: Seyfiye Sınıfına Mensup Vakıf Kurucuları

Sıra No	Vâkıf	Statüsü	Yer	Tarih(Hicrî)	Vakfedilenler	Vakfedildiği Yer	Defter/Sayfa/Sıra No
1	Aziz Ahmed Paşa b. Mehmed Emin Efendi	Mutasarrıf, paşa	Bursa – Merkez	07/04/1228	3 parça tuzla	Mevlid	43-0460-0162
2	Hasan Hüsnü Paşa b. Mustafa Nuri	Paşa, müşir	Karacabey - Sultaniye köyü	11/08/1309	100 adet yüzlük mecdiye altını, 1 dükkân, 1 kahvehane	Sultaniye Köyü Camii	591-0261-0242
3	Balaban Paşa	Paşa	İznik	01/06/1228	İsabey köyü ⁴⁵	Evladiye	595-0102-0095
4	Derviş Mehmed Paşa	Vezir, eski sadrazam	Bursa – Merkez	13/01/1241	4 dönüm dut bahçesi, 60 zira arsa, 1 ev	Ahmed Gazzî Hangâhı	2163 -0146-0115
5	Hüseyin Hüsnü Bey b. Halil	Darbhane Emni	Bursa – Merkez	23/12/1238	1 ev, 82 dönüm dut bahçesi	İsmail Hakkı Efendi Zâviyesi	580-0260-0129
6	Mustafa Ağa b. Hüseyin Ağa	Istabl-ı Amire Müdürü	Bursa - Darbhane Mahallesi	25/11/1283	1500 kr.	Darbhane Mahallesi Camii	584-0111-0060
7	Hüseyin Bey b. Mustafa	Şehzâde lalası	Bursa - Kayhan Mahallesi	26/10/1304	2 manav dükkânı	Kayhan Camii	601-0188-0247
8	Mehmed Tahir Paşa b. Ahmed	Mutasarrıf	Bursa - Merkez	05/08/1286	1 yağhane, 1 simitçi dükkânı 12 parça, 108 dönüm zeytinlik	Camii Atik, yaptırdığı çeşmeler, dul kadınlar ve mevlid okunması	619-0108-0060

⁴⁵ İsabey köyü, vakfiyede Gürle'ye tabi görünmektedir. Günümüzde Gürle, Orhangazi ilçesine bağlı iken, yörede İsabey adında bir köy mevcut değildir.

Seyfiyeye mensup vakıf kurucuları arasında üç paşa, bir mutasarrıf, bir vezir, bir darbhane emini, bir İstabl-ı Âmire Müdürü ve bir de şehzade lalası bulunmaktadır. 4. tabloda bu vâkıflar ve vakıflarıyla ilgili ayrıntılı bilgi yer almaktadır.

5. Tablo: Seyfiye Sınıfının Vakfettiği Mallar

Vakfedilen Mal, Para	Miktar	Vâkıf Sayısı
Para, altın	1500 kuruş, 100 adet yüzlük mecdiye altını	2
Ev	2	7
Dükkân	1	
Yağhane	1	
Manav dükkânı	2	
Simitçi dükkânı	1	
Kahvehane	1	
Köy	1	
Tuzla	3 parça	
Arsa	60 zira	
Zeytinlik	108 dönüm	
Dut bahçesi	86 dönüm	
Kitap	--	--
Ev ve dükkân eşyası	--	--

Seyfiye mensubu iki hayırsever para ve altın, yedi hayırsever gayrimenkul vakfetmişlerdir. Vakfedilenler arasında 1500 kuruş para, 100 adet yüzlük mecdiye altını, iki ev, bir dükkân, bir yağhane, iki manav dükkânı, bir simitçi dükkânı, bir kahvehane, bir köy, üç parça tuzla, 60 zira arsa, 108 dönüm zeytinlik ve 86 dönüm dut bahçesi bulunmaktadır. Seyfiyeye mensup olanların, İlmiye mensupları ve tarikat mensuplarına nazaran daha az para ve mülk vakfettikleri görülmektedir.

Seyfiye sınıfından olan hayırseverlerden dördü camiler, ikisi hânkâh ve zâviye, ikisi mevlid okunması, biri yaptırdığı çeşmelerin bakımı ve dul kadınlar, biri de kendi evladı için vakıf kurmuştur.

B. İLMİYE MENSUPLARI

Osmanlı Devleti'nde, medreseden mezun olmuş ve elinde padişah beratı bulunan,⁴⁶ imam, hatip, müezzin, kâtip, müderris, kadı, müftî gibi ilimle alakalı olan kişiler için *ilmiye* tabiri kullanılırdı. İlmiye sınıfının hususi kıyafeti, sarık, cübbe ve

⁴⁶ Ünal, a.g.e., s.27.

şalvar idi. Ayrıca selâtin camilerde vaaz eden kürsü şeyhleri,⁴⁷ hekimbaşı, müneccimbaşı gibi görevliler de ilmiye sınıfından sayılırdı.⁴⁸

İlmiye sınıfından olan yüksek devlet görevlileri, yasama konusunda padişaha yardımcı olurlar, kanunları hazırlarlar ve padişahın yargı yetkisini de kullanırlardı. Bu özelliklerinden dolayı, seyfiye sınıfı ile beraber, sosyal tabakalaşmada toplumun en üst tabakasında yer alırlar ve yüksek gelir elde ederlerdi. İlmiye sınıfından olanlar istisnalar hariç, sürgün cezası dışında seyfiye sınıfının sık sık maruz kaldığı cezalara maruz kalmazlar; vefat ettiklerinde malları müsadere edilmezdi.⁴⁹

Bursa'da XV. asırda kurulan vakıfların % 6'sı,⁵⁰ XVI. yüzyılın ilk yarısında 6,7'si,⁵¹ XVI. yüzyılın ikinci yarısında % 20'si,⁵² XVII. yüzyılda % 19,7'sinin ilmiyeye mensup olduğu görülmektedir.⁵³ XVIII. yüzyılda faaliyetini sürdürdüğü tesbit edilen vakıfların % 8,7'sinin kurucusu ilmiye sınıfına mensuptur.⁵⁴

XIX. yüzyılda kurulduğu tespit edilen vakıfların kurucuları arasında ilmiyeye mensup olanlar 9 kişidir. Tespit edilen 236 vakıf kurucusu arasında, ilmiye sınıfından vakıf kuranların oranı % 3,8'dir. Bu rakam, önceki yüzyıllara göre en düşük orandır.

⁴⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-III*, 3. baskı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983, C.I, s.53.

⁴⁸ Pakalın, a.g.e., s.54.

⁴⁹ Ünal, a.g.e., s.28.

⁵⁰ Tespit edilen 303 vakıftan, ilmiyeye mensup olan vakıf kurucuları 19 kişidir. Bkz. Tuncer, a.g.t., 1992, s.25.

⁵¹ 567 vakıf arasında, kurucusu ilmiyeye mensup olan 38 vakıf vardır. Bkz. Hale Demirel, a.g.t., s.7.

⁵² İlmiyeden 26 vakıf kurucusu vardır. Bkz. Akkoç, a.g.t., s.19.

⁵³ Kurulan 811 vakıftan 160 tanesinin kurucusu ilmiye sınıfındandır. Bu rakamlara tarikat mensupları da dâhil edilmiştir. Bkz. Başol, *Kentleşme, Ekonomi...*, a.g.t., s.124.

⁵⁴ 675 vakıf arasında 59 vakfın kurucusu ilmiye sınıfındandır. Bkz. Çiftçi, a.g.e., s.51.

6. Tablo: İlimiye Mensup Vakıf Kurucuları

Sıra No	Vâkıf	Statüsü	Yer	Tarih (Hicrî)	Vakfedilenler	Vakfedildiği Yer	Defter/Sayfa/Sıra No
1	Halil Edib Efendi b. Mehmed	Evkâf müdürü	Bursa – Merkez	27/01/1270	1.500 kr.	Şevki Efendi Dergâhı	1588-065-009
2	Hasan Refet Efendi b. İbrahim	Kadı	Bursa – Merkez	27/01/1270	1.000 kr.	Şevki Efendi Dergâhı	1588-071-010
3	Behram Vehbi Efendi b. Ebubekir	Kirmastı Nâibi	Mustafakemalpaşa	13/05/1311	60 adet yüzük Osmanlı altını 1 değirmen	Mustafakemalpaşa Medresesi	593-0089-0082
4	Nedim Efendi b. Mehmed Şefik	Hâkim	Bursa – Merkez	23/02/1310	2.000 kr.	Ulu Cami, Başçı İbrahim Camii	2163 -0143-0112
5	Arif Mehmed Efendi b. Mehmed Himmet	Evkâfî Hümâyun kâtibi	Bursa – Merkez	13/07/1271	2.000 kr.	Ahmed Dâî Camii, Mihaliç Kâdirî Zâviyesi	582/2- 0366-0274
6	Abdullah b. Hüseyin Hüsnü ve Kardeşi Ahmet Kamil	Kâtip	Bursa – Merkez	17/06/1263	2401 dönüm tarla, 1100 dönüm sazlık, 150 dönüm kuru, 400 dönüm çayır, toplam: 3951 dönüm arazi	İsmail Hakkı Tekkesi	582/2 -0427-0334
7	Mustafa Salahi Efendi b. Abdülkerim	Kâtip, evkâf ketebesî mümeyyizi	Bursa - Karaman köyü	27/04/1297	1.000 kr.	Karaman Köyü Camii	589-039-065
8	Mehmed Efendi b. Emrullah	Kâtip	Yenişehir - Osmaniye köyü	10/05/1309	500 kr.	Osmaniye Köyü Camii	592-0075-0069
9	Mehmed Said Efendi b. Mustafa	Müezzin	Bursa – Merkez	09/10/1264	1 ev	Haremeyn Vakfı	2163-0013-0008

İlmiye sınıfına mensup olanların tesis ettiği dokuz vakfın altısı Bursa il merkezinde, biri Mustafakemalpaşa ilçesinde, iki tanesi de köylerde kurulmuştur. Köyde kurulan vakıfların biri, o dönemde il merkezine çok yakın olan Karaman köyünde, diğeri Yenişehir ilçesine bağlı Osmaniye köyünde tesis edilmiştir.⁵⁵

İlmiyeye mensup 9 hayırsever arasında bir evkâf müdürü, bir kadı, bir hâkim, bir nâib, dört kâtip ve bir müezzin bulunmaktadır.

7. Tablo: İlmiye Sınıfının Vakfettiği Mallar

Vakfedilen Mal, Para	Miktar	Vâkıf Sayısı
Para, altın	8000 kuruş 60 adet yüzlük Osmanlı altını	7
Ev	1	3
Tarla	2401 dönüm	
Değirmen	1	
Sazlık	1100 dönüm	
Çayır	400 dönüm	
Koru	150 dönüm	
Kitap	--	--
Ev ve dükkân eşyası	--	--

İlmiye sınıfına mensup olan hayırseverlerden üçü gayrimenkul, yedisi para ve altın vakfetmiştir. Vakfedilenler arasında 8000 kuruş para, 60 adet yüzlük Osmanlı altını, 1 ev, 2401 dönüm tarla, 1 değirmen, 1100 dönüm sazlık, 400 dönüm çayır ve 150 dönüm koru bulunmaktadır.

İncelenen dönemde ilmiyeye mensup vakıf kurucularının tamamı din hizmetlerine yönelik vakıflar tesis etmişlerdir. Vâkıflardan dördü camiler, dördü tekke ve dergâhlar, biri medrese, biri de Haremeyn Vakıfları için bağışta bulunmuştur. Diğer toplum sınıflarından kitap vakfedenler bulunurken, ilmiye sınıfından kitap vakfeden bulunmaması dikkat çekicidir. Bunun muhtemel sebepleri arasında ilmiye mensuplarından, camilere, medreselere ve dergâhlara kitap bağışladığı halde bağışını resmi kayda geçirmeye gerek duymamış olabilecekları düşünülebilir.

⁵⁵ V.G.M.A., Defter no: 592, Sayfa no: 0075, Sıra no: 0069.

C. TARİKAT MENSUPLARI

Tarikat, sözlükte yol demektir. Tarikatlar, ibadet ve zikirle Allah'a ulaşmayı esas alan sosyal yapılardır. Tarikat büyüklerine mutasavvıf, mürşid ve şeyh denmiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde, Vefâîlik, Haydarîlik, Ahîlik, Bektaşîlik; sonraki dönemlerinde ise Mevlevîlik, Kâdirîlik, Nakşibendîlik tarikatları daha çok yayılmıştır.⁵⁶

Tarikatlar, dinî-tasavvufî terbiye merkezi olan tekke, zâviye ve dergâhlarda faaliyet gösterirlerdi. Tekkelerde, ibadet ve zikir yapılır, tarikatın kuralları öğrenilir, bunun yanında mûsikî, şiir, edebiyat ve spor ile de meşgul olunurdu.⁵⁷ Tasavvufî hayat ve düşünce, gönül eğitimini esas almakla birlikte insanın dinlenme hayatına varıncaya kadar hayatın her alanına uzanmış ve toplumu terbiye etmiştir.⁵⁸

Hicri 1310 yılı ve 1316 yılı salnamelerine göre Bursa'da 37 tekke ve dergâh bulunmaktaydı.⁵⁹ Bursa'da, Kâdiriyye, Nakşiyye ve Mevleviyye dergâhları ile beraber, önceki yüzyıllarda kurulmuş tarikatların kollarından, Celvetiyye, Mısıriyye, Şâbâniyye, Gülşeniyye ve Kalenderiyye tarikatlarının tekkeleri de mevcut idi.⁶⁰

Tarikat şeyhleri genelde peygamberimizin soyundan gelen *seyyid* ve *şerifler* arasından biri olurdu. Peygamberimizin torunu Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere **seyyid**, Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere **şerif** denirdi. Seyyid ve şerifler, vergiden muaf olurlar, yeşil sarık sarabilirler ve toplumdan büyük saygı görürlerdi. Seyyidlerin işlerini ve denetimini nakîbu'l-eşrâflık kurumu takip ederdi. Tarikat şeyhleri vakıf gelirlerinden istifade eder, kendi cemaatleri tarafından da desteklenirlerdi.⁶¹

Tarikat mensuplarından şeyhler aslen ilmiye sınıfında sayılmaktadır. Ancak sayıca çok oldukları için ve önceki yüzyıllarla kıyaslama imkânı olması açısından bu çalışmada, ilmiye sınıfından ayrı bir grup olarak incelenmiştir.

Bursa'da XVI. yüzyılın ilk yarısında kurulan vakıfların % 1'i,⁶² XVI. yüzyılın ikinci yarısında % 2,4'ü,⁶³ XVIII. yüzyılda faaliyetini sürdürdüğü tespit edilen vakıfların % 1,4'ü⁶⁴ tarikat mensubu olanlar tarafından tesis edilmiştir. Bu çalışmada

⁵⁶ Ünal, a.g.e., s.65-67.

⁵⁷ Ünal, a.g.e., s.67.

⁵⁸ Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa: Bursa Kültür A.Ş., 2012, s.44.

⁵⁹ Kara, a.g.e., s.66.

⁶⁰ Kara, a.g.e., s.18.

⁶¹ Ünal, a.g.e., s.69, 70.

⁶² 567 vakıf arasında kurucusu tarikat mensubu olan 6 vakıf vardır. Bkz. Hale Demirel, a.g.t., s.20.

⁶³ Tarikat mensubu olan 3 vakıf kurucusu vardır. Bkz. Akkoç, a.g.t., s.24.

⁶⁴ 18. yüzyılda faaliyetini sürdürdüğü tespit edilen 675 vakıf arasında 10 vakfın kurucusu tarikat mensubudur. Bkz. Çiftçi, a.g.e., s.51.

incelenen dönemde ise 14 vakfın kurucususu tarikat mensubudur. Tüm vakıf kurucularına oranı % 6'dır. Bu oran, önceki yüzyıllara göre en yüksek orandır.

İncelediğimiz vakıflar arasında, tarikatlara ait tekke, zâviye ve dergâhlara yapılan bağışlar önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle kadın hayırseverlerden 14'ü, tekke ve dergâhlara para ve mülk vakfetmişlerdir. (bkz. 21. tablo) Tarikatlar için vakıf tesis eden hayırseverlerin tamamının tarikat mensubu olduğu düşünülebilir. Ancak vakfiyelerde, bu hayırseverlerin birçoğunun tarikat mensubiyeti ile ilgili bir bilgi yer almamaktadır. Sadece vakfiyelerde tarikat mensubiyeti açıkça belirtilen vâkıflar bu grupta ele alınmıştır.

8. Tablo: Tarikat Mensuplarının Kurduğu Vakıflar

Sıra No	Vâkıf	Statüsü	Yer	Tarih (Hicrî)	Vakfedilenler	Vakfedildiği Yer	Defter/Sayfa/Sıra No
1	Mehmed Emin Efendi	Şeyh	Bursa – Merkez	01/04/1216	1 çulcu dükkânı, 2 terzi dükkânı, 2 demirci dükkânı, 1 değirmen	Yeni inşa ettikleri Nakşibendî Âsitânesi, Veledi Habib Camii	580-0017-0012
2	Mustafa İsyani Efendi b. Mehmed Yasin Efendi	Göller Tekkesi Şeyhi	İznik	30/01/1243	2 değirmen, 20 dönüm dut bahçesi	Göller Kâdirî Tekkesi,	580-0360-0189
3	Mehmed Genci Efendi	Rufâî Şeyhi	Bursa – Yenişehir	01/07/1254	1192 zira' arsa, 1 zâviye binası, 2 ev	Nasuh Bey Mahallesi Rufâî Zâviyesi	580-0498-0288
4	Hasan Hasib Efendi b. Hüseyin Efendi	Celvetî Şeyhi	Bursa – Merkez	13/01/1257	1 zâviye binası, 1.000 kr. para	Celvetî Zâviyesi	581/1 -0070-0077
5	Ragıp Ahmed Efendi b. Mehmed Efendi (Ahmed Ragıp)	Mevlevî Şeyhi	Bursa – Merkez	10/05/1261	3 cilt Mushaf, 110 cilt kitap, 18.000 kr. para, 1 büyük kazan, 2 meydan sinisi, 3 leğen, İbrik, 3 su bakırı, 2 maşrapa, 41 karavana	Cünunî Mehmed Dede Mevlevî Dergâhı	581/1 -0194-0200
6	Ahmed Baba Efendi b. Ahmed Efendi	Nakşibendî Şeyhi	Bursa – Merkez	05/03/1261	1 zâviye binası, 200 ağaç zeytinlik, 10 bin kr. para	Nakşibendî Zâviyesi	581/1 -0199-0205

Sıra No	Vâkıf	Statusü	Yer	Tarih (Hicrî)	Vakfedilenler	Vakfedildiği Yer	Defter/Sayfa/Sıra No
7	Hasan Efendi b. Halil Efendi	Kâdirî Şeyhi	Harmancık - Sırl köyü	15/04/1278	2.500 kr. para, 3 mushaf, 1 cilt Hadikatu's-Süadâ, 1 Mevlid-i Şerif, 2 cilt Birgivî, 6 cilt Mızraklı İlmihal, 1 cilt Kaside-i Bürde, 5 cilt tecvid, 2 cilt Hâdiü'l-Uşşâk, 2 cilt Kaygulu Divanı, 1 yeşil sandık, 2 pirinç şamdan, 1 çift gülâbdan-ı buhurdan, 1 asma çalar saat	Köy camii, Köy mektebi, Sırl Köyü Kâdirî Zâviyesi	583-0103-0088
8	Hasan Efendi b. Halil Efendi	Celvetî Şeyhi	Bursa – Merkez	15/09/1247	1 ev	Kayguluzâde Tekkesi	746-0327-0135
9	Şeyh Muhammed Şevki Efendi b. Osman	Halvetî Şabanî Şeyhi	Bursa - İshakşah Mahallesi	03/03/1268	1 dergâh binası	Şevki Efendi Dergâhı	1588-001-001
10	Muhammed Şevki Efendi b. Osman	Şeyh	Bursa – Merkez	15/03/1269	1 ev, 1000 kr. para	Şevki Efendi Dergâhı	1588-033-005
11	Ömer Efendi b. Mehmed Said	Kâdirî Şeyhi	Bursa – Merkez	07/06/1269	1 ev	Kâdirî Zâviyesi	2163 -0006-0003
12	Ahmed Efendi b. Mustafa	Şeyh	Bursa – Merkez	20/08/1227	5 dönüm bahçe, 1.300 kr. para	Emir Sultan Zâviyesi	2163 -0062-0047
13	Abdulhadi Efendi b. Abdülkerim	Nakşibendî Şeyhi	Bursa – Merkez	27/10/1262	1 ev	Nakşibendî Atik Zâviyesi	2163 -0099-0090
14	Abdüllatif Efendi	Şeyh	Bursa – Merkez	01/03/1243	5 adet ev	Ahmed el-Gazzî Hangâhı	2163 -0145-0114

Tarikat mensubu olduğu tespit edilen vakıf kurucularının tamamı tarikat şeyhidir. Aralarında, Kâdirî, Nakşibendî, Mevlevî, Rufâî, Celvetî, Halvetî Şâbânî şeyhleri ve Ahmed Ğazzî Hangâhı postnişini ile Emir Sultan Zâviyesi Şeyhi yer almaktadır.

Tarikat mensubu olan hayırseverlerin kurduğu 14 vakfın on biri Bursa il merkezinde, ikisi ilçe merkezlerinde kurulmuştur. Bir vakıf ise Harmancık ilçesine bağlı Sırl köyünde kurulmuştur.⁶⁵

9. Tablo: Tarikat Mensuplarının Vakfettiği Mallar

Vakfedilenler	Miktar	Vâkif Sayısı
Para	32,800 kuruş	6
Zâviye binası, semâhane	4	12
Ev	11	
Demirci dükkânı	2	
Terzi dükkânı	2	
Çulcu dükkânı	1	
Değirmen	3	
Arsa	1192 zira	
Bahçe	5 dönüm	
Zeytinlik	200 ağaç	
Dut bahçesi	20 dönüm	
Mushaf	6 cilt	2
Kitap	130 cilt	
Muhtelif eşya	58 adet	1

Tarikat mensubu vakıf kurucularının tamamı yine tarikatlar için vakıflar tesis etmişlerdir. 14 vakıf kurucusu, tekke, zâviye ve hangâh için, biri de tekkeye dâhil olan cami için bağışta bulunmuştur. Toplam olarak, 32,800 kuruş para, 4 zâviye binası, 11 ev, 2 demirci dükkânı, 2 Terzi dükkânı, 1 çulcu dükkânı, 3 değirmen, 1492 zira' arsa, 5 dönüm bahçe, 200 ağaç zeytinlik, 20 dönüm dut bahçesi, 9 cilt mushaf, 130 cilt kitap, 58 adet muhtelif ev ve mutfak eşyası vakfedilmiştir.

Hayırsever grupları arasında, oran olarak en çok gayrimenkul vakfeden grup tarikat mensuplarıdır. 14 tarikat mensubu vakıf kurucusundan on ikisi gayrimenkul vakfetmiştir. Sadece gayrimenkul vakfedenler 8 kişidir. Tarikat mensubu hayırseverlerin altısı para ve altın, on ikisi gayrimenkul, ikisi kitap, biri de ev ve dükkân eşyası vakfetmiştir. Tarikat mensubu hayırseverlerin, çok sayıda kitap ile beraber kazan, karavana gibi mutfak eşyası da vakfettikleri görülmektedir.

⁶⁵ Hasan Efendi bin Halil Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 583, Sayfa no: 0103, Sıra no: 0088.

D. REÂYÂ MENSUPLARI

Kelime anlamı olarak idare olunan kimseler demek olan *reâyâ* kavramı, Osmanlı Devleti'nde, elinde padişah beratı olmayan ve devlete vergi vermesi gereken, Müslüman olsun gayrimüslim olsun tüm toplum kesimleri için kullanılmıştır. Reâyâ sınıfı, köylü, çiftçi, esnaf, zanaatkâr ve tüccar gibi toplumun asıl üretici kesimini oluşturmuştur.⁶⁶

Osmanlı Devleti'nde, Müslim/gayrimüslim reâyâ sınıfının hakları kanunlarla garanti altına alınmıştır. Kanunlara uyduğu sürece kimse onların hakkına müdahale edemez, müdahale ettiği takdirde suç işlemiş olurdu.⁶⁷ Reâyâ sınıfından bir kişi, ilmiye sınıfına veya seyfiye sınıfına geçerek, devletin en üst makamlarına kadar gelebilirdi.⁶⁸

Bursa'da XV. asırda kurulan vakıfların % 93'ü,⁶⁹ XVI. yüzyılın ilk yarısında % 52'si,⁷⁰ XVI. yüzyılın ikinci yarısında % 33'ü,⁷¹ XVII. yüzyılda % 2'si,⁷² XVIII. yüzyılda faaliyetini sürdürdüğü tesbit edilen 675 vakıf arasında 171 vakıf (% 25,3) reâyâ sınıfından hayırseverler tarafından tesis edilmiştir.⁷³

⁶⁶ Ünal, a.g.e., s.33.

⁶⁷ Ünal, a.g.e., s.34.

⁶⁸ Ünal, a.g.e., s.26.

⁶⁹ Tuncer, a.g.t., s.25.

⁷⁰ 567 vakıf arasında kurucusu reâyâyâya mensup olan 295 vakıf vardır. Bkz. Hale Demirel, a.g.t., s.24-26.

⁷¹ Reâyâdan 41 vakıf kurucusu vardır. Bkz. Akkoç, a.g.t., s.25-34.

⁷² 811 vakıftan 16 tanesinin kurucusu reâyâ sınıfındandır. Bkz. Başol, *Kentleşme, Ekonomi...*, a.g.t., s.114.

⁷³ Çiftçi, a.g.e., s.51.

10. Tablo: Reâyâ Mensuplarının Kurdukları Vakıflar

Sıra No	Vâkif	Statüsü	Yer	Tarih (Hicrî)	Vakfedilenler	Vakfedildiği Yer	Defter/Sayfa/Sıra No
1	İbrahim Ağa b. Ali	Kalaycı	Bursa – Merkez	11/07/1239	4.000 kr.	Emir Sultan Çeşmesi	580-0300-0150/1
2	Attar Hacı Ahmed Efendi b. Abdullah	Attar	İnegöl - Karacakaya köyü	15/04/1297	2.000 kr.	Karacakaya Köyü Camii	589-054-090
3	İsmail Efendi b. Emin	Çiftlik nâzırı	Karacabey - Ovaesemen köyü	13/06/1307	1.000 kr.	Ovaesemen Köyü Camii	591-0078-0080
4	Abdulhamid Efendi b. Mehmed Çelebi	Çiftlik nâzırı	Gemlik - Hayriye köyü ⁷⁴	15/09/1312	3 dönüm arsa, 1 kahvehane	Hayriye Köyü Camii	591-0209-0197
5	Said Bey b. Ali	Tüccar	Hüseyinalan köyü	09/06/1312	1 ev, 1 kahve dükkânı	Hüseyinalan Köyü Camii	595-0044-0040
6	Emine Hatun bt. İbrahim ve oğlu peştemalçı İbrahim Haydar b. İsmail	Peştemalçı	Bursa - Hocataşkın Mahallesi	01/10/1308	1 ev, 1 dönüm dut bahçesi	Sa'dî Dergâhı	601-0162-0212
7	İdris Ağa b. Mahmud Ağa	Debbağ	Bursa – Merkez	21/02/1285	1 ev	Veled Veziri Mahallesi Camii	2163 -0080-0071

⁷⁴ Hayriye köyü günümüzde, Yalova ili Armutlu ilçesine bağlıdır.

Çalışmanın kapsadığı dönem olan XIX. yüzyılda ise statüsü belirlenebilen 7 vakıf kurucusu reâyâ sınıfındandır. 236 vakıf arasında, reâyâ sınıfı mensuplarınca kurulanların oranı % 3'tür. Bu kişiler arasında mesleği kalaycılık, attarlık, çiftlik nâzırlığı, tüccarlık, peştemalcılık ve debbağlık olanlar bulunmaktadır. Bu vâkıfların üçü Bursa il merkezinde, dört tanesi ise köylerde vakıf tesis etmişlerdir.

11. Tablo: Reâyâ Mensuplarının Vakfettiği Mallar

Vakfedilenler	Miktar	Vâkıf Sayısı
Para, altın	700 kuruş	3
Ev	3	4
Arsa	3 dönüm	
Dut bahçesi	1 dönüm	
Kahvehane	2	
Kitap	--	--
Ev ve dükkân eşyası	--	--

Reâyâ sınıfına mensup vâkıflardan beşi cami, biri dergâh, biri de çeşme bakımı ve tamiri için bağışta bulunmuştur. Hayırseverlerden üçü para, dördü gayrimenkul vakfetmişlerdir. Bağışladıkları arasında, 700 kuruş para, 3 ev, 3 dönüm arsa, 1 dönüm dut bahçesi ve 2 kahvehane bulunmaktadır.

E. STATÜSÜ BELİRLENEMEYENLER

XIX. yüzyılda Bursa'da vakıf kuranlardan 170 vâkıfın meslekleri veya toplumdaki statülerine dâir vakfiyelerde bilgi bulunmamaktadır. Bu vâkıflardan bir kısmının, statüsü belirli olan kişilerin yakınları olduğu vakfiyelerden anlaşılmaktadır. Ancak sınıflandırma vâkıflara göre yapıldığı için bu kişiler, statüsü belirlenemeyenler sınıfında değerlendirilmiştir.

İncelenen vakfiyelerde bazı vâkıfların 'hoca'⁷⁵, 'molla'⁷⁶, 'efendi'⁷⁷ gibi lakapları olduğu görülmektedir. Önceki yüzyıllarda bu lakaplar ilmiyeye mensup kişiler için kullanılmışsa da sonraları reâyâdan olanlara da bu lakaplar takılmaya başlanmıştır. Vakfiyelerde bu kişilerin eğitim durumu ve mesleği ile ilgili bilgi bulunmadığı ve büyük kısmının köylerde ikamet ettiği görülmüştür. Bu vâkıflar, statüsü belirlenemeyenler arasında değerlendirilmiştir. Vakıf kurucuları arasında ilk adı seyyid

⁷⁵ Mehmed Yaşar Efendi bin İsmail Vakfı, vakfın kurucusu, vakfiyeye göre Mustafakemalpaşa ilçesi Yeşilova köyünde ikamet etmektedir. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 591, Sayfa no: 97, Sıra no: 96.

⁷⁶ Molla Ahmet b. Şerif Vakfı, vakıf kurucusu, vakfiyeye göre Gemlik ilçesi Hayriye köyünde ikamet etmektedir. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 603, Sayfa no: 61, Sıra no: 100.

⁷⁷ Mehmed Efendi bin Hüseyin Vakfı. Vakıf kurucusu vakfiyeye göre Mustafakemalpaşa ilçesi Karyağmaz köyünde ikamet etmektedir. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 586, Sayfa no: 221, Sıra no: 217.

olan 1 kişi, ilk adı şerif olan 2 kişi, ilk adı şerife olan 8 kişi mevcuttur. Vakfiyelerde, bu vâkıfların peygamberimizin soyundan geldiklerine dair bir bilgi yer almamaktadır. Bu kişiler de statüsü belirlenemeyenler arasında değerlendirilmiştir.

XV. asırda Bursa’da kurulan vakıflardan % 60’ı,⁷⁸ XVI. yüzyılın ilk yarısında % 42’si,⁷⁹ XVI. yüzyılın ikinci yarısında % 42’si,⁸⁰ XVII. yüzyılda % 35’inin;⁸¹ XVIII. yüzyılda faaliyetini sürdürdüğü tespit edilen 675 vakıf arasında ise 25 vakfın kurucusunun statüsü belirlenememiştir.⁸²

Bu çalışmada incelenen vakıfların % 72’sini teşkil eden 170 vakıf, statüsü belirlenemeyen erkek hayırseverler tarafından kurulmuştur. Bu oran, önceki yüzyıllara göre en yüksek orandır. Statüsü belirlenemeyenlerin oranının yüksek olmasında, 89 vakfın Bursa’ya yeni yerleşmiş ve henüz bir mevkiye yükselmemiş göçmenler tarafından kurulmuş olmasının önemli bir etkisi vardır.

Statüsü belirlenemeyen vakıf kurucuları, göçmenlerin kurduğu vakıfların bir arada incelenebilmesi ve bu vakıfların genel bir fotoğrafının çekilebilmesi açısından “Bursa Yerli Halkı” ve “Balkan ve Kafkas Muhacirleri” adlarıyla iki başlık altında incelenmiştir. Bu sınıflandırma, Bursa’ya yerleşen göçmenler tarafından kurulan vakıfların ayrıca değerlendirilebilmesine imkân sağlayacaktır.

1. Bursa Yerli Halkı

Sosyal statüsü belirlenemeyen Bursa yerli halkı tarafından kurulmuş 81 vakıf tespit edilmiştir. Bunlardan 6’sının yeri Bursa il merkezi, 15’inin yeri ilçe merkezleri, 60 tanesinin yeri ise il merkezine ve ilçelere bağlı köylerdir. Yerli halktan statüsü belirlenemeyenlerin büyük bir kısmı mescid ve camiler için vakıf tesis etmişlerdir.

⁷⁸ Statüsü belli olmayan 183 vakıf kurucusu vardır. Bkz. Tuncer, a.g.t., s.32.

⁷⁹ 567 vakıf arasında kurucusunun statüsü belli olmayan 241 vakıf vardır. Bkz. Hale Demirel, a.g.t., s.47-56.

⁸⁰ Statüsü belli olmayan 52 vakıf kurucusu vardır. Bkz. Akkoç, a.g.t., s.36-39.

⁸¹ Kurulan 811 vakıftan 285 tanesinin kurucusu statüsü belli olmayan kişilerdir. Bkz. Başol, *Kentleşme, Ekonomi...*, a.g.t., s.114.

⁸² Çiftçi, a.g.e., s.51.

12. Tablo: Bursa Yerli Halkından Statüsü Belirlenemeyenlerin Kurduğu Vakıflar

Sıra No	Vâkıf	Lakabı	Yer	Tarih (Hicrî)	Vakfedilenler	Vakfedildiği Yer	Defter/Sayfa/Sıra No
1	Mustafa b. Mehmed	Giritlioğlu	Karacabey	01/12/1223	100 kr.	Hoşkadem Camii'nde cuma günleri Kur'an tilaveti	579-0446-0204
2	Salih Ağa b. Halil	el-Hâc	Orhangazi - Çeltikçi köyü	03/03/1268	6 evlek bahçe, 7 evlek bağ, 26 sak zeytin	Çeltikçi Köyü Camii	582/2 -0312-0215
3	Mehmed Raşid Ağa b. Ahmed Ağa	Ağa	Bursa - Siği köyü ⁸³	17/08/1272	1 değirmen, 1 menzil	Münzevî Abdullah Efendi Tekkesi	582/2 -0524-0402
4	Mehmed Raşid Ağa b. Ahmed Ağa	Ağa, imamzâde	Bursa - Siği köyü	17/08/1272	200 zeytin ağacı, 8 dönüm dut bahçesi, 2 dönüm bağ	Münzevî Abdullah Efendi Tekkesi	582/2 -0525-0403
5	Halil Ağa b. İbrahim	Ağa	Mustafakemalpaşa - Demireli köyü	05/04/1284	1000 kr.	Demireli Köyü Camii	584-0193-0087
6	Musa Bey b. Mehmed	el-Hâc, Arifzâde	Harmancık - Gedikviran köy	11/12/1283	500 kr.	Sipahiler Mahalle Camii	585-0089-0093
7	Hüseyin b. Mehmed	Koca	Karacabey - Doğla köy	12/07/1301	2 000 kr.	Doğla Köy Camii	586 -0009-0012
8	Osman b. Mustafa	el-Hâc	M.kemalpaşa - Kreken köy	01/08/1302	1000 kr.	Kreken Köy Camii	586 -0042-0032
9	İzzet Ağa b. Ali		Bursa – Doğanky	19/10/1303	1.600 kr.	Doğanky Camii	586-0069-0050
10	Mehmed b. İbrahim		Mustafakemalpaşa - şehriman köyü	24/08/1302	1000 kr.	şehriman Köyü Camii	586 -0073-0055
11	Mehmed Efendi b. Hüseyin		Mustafakemalpaşa - Karyağmaz köyü ⁸⁴	28/10/1303	1000 kr.	Karyağmaz Köyü Camii	586 -0221-0217
12	Mehmed Ağa b. Ahmed	Ağa	Karacabey - Akçakoyun Köyü	20/10/1305	1000 kr.	Akçakoyun Köyü Camii	586 -0232-0230
13	İbrahim Ağa b. Selim		Mustafakemalpaşa -	25/01/1305	1000 kr.	Paşalar Köyü Camii	586- 0269-0265

⁸³ Köyün günümüzdeki adı Kumyaka'dır. Bkz. Raif Kaplanoğlu, *Bursa Yer Adları Szliğ*, İstanbul: Bursa Ticaret Borsası Kültür Yay., 1996, s. 208.

⁸⁴ Karyağmaz köyü, günümüzde Balıkesir ili Dursunbey ilçesine bağlıdır.

Sıra No	Vâkıf	Lakabı	Yer	Tarih (Hicrî)	Vakfedilenler	Vakfedildiği Yer	Defter/Sayfa/Sıra No
			Paşalar köyü				
14	Mustafa Dâî b. Hüseyin b. Abdullah		Gemlik - Gürle köyü ⁸⁵	28/03/1289	2.5 dönüm zeytinlik	Beylerbeyi İstavroz Tekkesi	587-042-050
15	Torlak Hacı Mustafa Ağa	Ağa	İznik - Kazancı Mahallesi	15/07/1238	34 zeytin ağacı, 15 dönüm dut bahçesi, 1 duhancı dükkâmı ve eşyası, 1 ev, 200 kr.	Sultan Eşref Cami, Hacı Hamza Cami, Mevlid	587-215-266
16	Ramazan oğlu Ali Efendi		İnegöl - Bakras köyü ⁸⁶	9/11/1295	3.000 kr.	Bakras Köyü Camii	587-283-345
17	Halil Ağa b. Süleyman	-	Mustafakemalpaşa – Karaköy	13/10/1303	1000 kr.	Karaköy Camii	588 -0138-0144
18	Ali b. Abdullah Efendi	Abdullah Efendizâde	Karacabey - Sığırcı köyü ⁸⁷	23/11/1299	1.400 kr.	Sığırcı Köyü Camii	588 -0175-0159
19	Süleyman b. Mustafa	-	Mustafakemalpaşa - Çamlıca köyü	03/07/1305	1000 kr.	Çamlıca Köyü Camii	588 -0230-0203
20	Süleyman Efendi b. Ahmed	el-Hâc	Mustafakemalpaşa - Melik köyü	10/03/1305	1000 kr.	Melik Köyü Osmanağa Camii	588-0256-0222
21	Mehmed b. Hasan	Çavuş	Yenişehir -Kızıllhisar köyü	15/06/1305	500 kr.	Kızıllhisar Köyü Camii	588 -0257-0223
22	Mehmed oğlu Mustafa Ağa	Ağa	Yenişehir, Dere köyü	19/01/1296	1000 kr.	Dere Köyü Sarraç Ali Mescidi	589-014-024
23	Hacı Ahmed Ağa b. Halil	Ağa	Yenişehir - Makri köyü	27/06/1297	1000 kr.	Makri Köyü Camii	589-023-037
24	Hacı Mehmed Efendi b. Ali	Ağa	Yenişehir - Erkoca köyü ⁸⁸	5/06/1299	1000 kr.	Erkoca Köyü Camii	589-121-216
25	Araboğlu Resul b. Ahmed		Harmancık - Ballı köyü	04/01/1300	500 kr.	Ballıca Köyü Camii	589-127-224
26	Osman Ağa b. İbrahim	Ağa, Balioğlu, el-hâc, Kuruoğlu	İnegöl - Karacakaya köyü	09/05/1298	2000 kr.	Karacakaya Köyü Camii	589-140-250

⁸⁵ Günümüzde Orhangazi ilçesine bağlıdır.

⁸⁶ Günümüzde Bilecik ili Pazaryeri ilçesine bağlıdır. Yeni adı Günyurdu'dur.

⁸⁷ Karacabey'de günümüzde bu isimde bir köy mevcut değildir. Bandırma ilçesine bağlı, Karacabey sınırına yakın Yenişığırcı köyü, vakfın kuruluşundan 19 yıl sonra, 1903 yılında kurulmuştur. Vakfın kurulduğu köy, günümüzde Kuşçenneti adını alan Eskişığırcı köyü olmalıdır.

⁸⁸ Günümüzde Bilecik iline bağlıdır.

Sıra No	Vâkıf	Lakabı	Yer	Tarih (Hicrî)	Vakfedilenler	Vakfedildiği Yer	Defter/Sayfa/Sıra No
27	Topal Alioğlu Mustafa Ağa b. Ali ve Rüfekâsı		İnegöl - Sinanbey Mahallesi	09/04/1300	1 cami binası ve altında 5 dükkân	Sinanbey Mahallesi Camii ve Mektebi	589-154-272
28	Hancı Ali Ağa b. Haşim	Ağa	Karacabey - Şahinköy	15/05/1300	1000 kr.	Şahinköy Camii	589-216-354
29	Mustafa Ağa b. Ömer	Ağa	Mustafakemalpaşa - Fadıllı köyü ⁸⁹	29/12/1301	1000 kr.	Fadıllı Köyü Camii	589-260-429
30	Balioğlu Mehmed b. Ali Ağa	Balioğlu, Ağa	Yenişehir - Bahçecik köyü ⁹⁰	12/02/1302	1000 kr.	Bahçecik Köyü Camii	589-263-434
31	Çavuş Halil b. İbrahim	Çavuş	Karacabey - Çınarlı köyü ⁹¹	15/05/1300	2.000 kr.	Çınarlı Köyü Camii	589-284-472
32	Osman Ağa b. Ahmed	Ağa	Mustafakemalpaşa - Karaoğlan köyü	05/10/1303	1000 kr.	Karaoğlan Köyü Camii	590-019-012
33	Fayıkioğlu Süleyman b. İsmail ve Rüfekâsı		Keles - Bıyıklıalanı köyü	10/04/1306	2000 kr.	Bıyıklıalanı Köyü Camii	590-033-023
34	Mustafa b. Hüseyin ve Hüseyinb. Halil		Gemlik - Dışkaya köyü ⁹²	20/10/1305	600 kr.	Dışkaya Köyü Camii	590-048-030
35	Mustafa Efendi b. Mehmed Ali	Kâtiboğlu	Mustafakemalpaşa - Şeyhmüftü Mahallesi	22/03/1304	1000 kr.	Hamzabey Mahallesi Camii	590-063-051
36	Halil Ağa b. Mehmed, İbrahim b. Halil, Mehmed b. İbrahim	Ağa	Mudanya - Balabancık köyü	22/07/1308	1.200 kr.	Balabancık Köyü Camii	590-197-177
37	Ahmed b. Mehmed	Arif Beşeoğlu	İnegöl - Durabey köyü ⁹³	25/08/1301	1000 kr.	Durabey Köyü Camii	591-0057-0052
38	Mehmed Ağa b. Ahmed	Ağa, Karamanoğlu	Mustafakemalpaşa - Mudam köyü ⁹⁴	28/09/1307	1000 kr.	Mudam Köyü Camii	592-0053-0048
39	İbrahim Ağa b. Halil	Avcioğlu	İnegöl - Elmalı köyü ⁹⁵	11/01/1296	2.000 kr.	Elmalı Köyü Camii	592-0061-0056

⁸⁹ Günümüzde Nilüfer ilçesine bağlıdır.

⁹⁰ Bahçecik köyü günümüzde Bilecik iline bağlıdır.

⁹¹ Günümüzde Mudanya ilçesine bağlıdır.

⁹² Günümüzde Gürsu ilçesine bağlıdır.

⁹³ Günümüzde, Kütahya ili Domaniç ilçesine bağlıdır.

⁹⁴ Yeni adı Ocaklı'dır. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 230.

⁹⁵ Günümüzde, Bilecik ili Pazaryeri ilçesine bağlı, Büyükelmali köyü olmalıdır.

Sıra No	Vâkif	Lakabı	Yer	Tarih (Hicrî)	Vakfedilenler	Vakfedildiği Yer	Defter/Sayfa/Sıra No
40	Mustafa Efendi b. İsmail	Çorapçı	Bursa - Şible Mahallesi	19/04/1317	1 dükkân	Şible Camii	593-0012-0011
41	Veli b. İbrahim ve Rüfekâsı	İbrahimoğlu	İnegöl - Hamidiye Mahallesi	28/04/1309	1000 kr.	Hamidiye Mahallesi Camii	593-0046-0041
42	Halil Ağa b. Süleyman	Ağa	Bursa - Maksem Mahallesi	29/10/1316	2.500 kr.	Maksem Mahallesi Camii	593-0050-0044
43	Abdullah Ağa b. Yakub	Ağa	Mustafakemalpaşa - Tepecik köyü	21/08/1310	1000 kr.	Tepecik Köyü Camii	593-0135-0125
44	Ali Galib Efendi b. Mehmed ve Rüfekâsı	-	İnegöl - Muradiye Mahallesi	03/05/1310	2.000 kr.	Muradiye Mahallesi Camii	593-0165-0158
45	Mustafa Efendi b. Mehmed	Karagözzâde	İznik - Çandarlı köyü	27/08/1314	1000 kr.	Çandarlı Köyü Camii	595-0164-0158
46	Mustafa Efendi b. Musa		Mustafakemalpaşa - Ovaazatlı köyü	17/07/1311	1000 kr.	Ovaazatlı Köyü Camii	596-0001-0001
47	Mustafa Ağa b. Abdullah b. Mustafa	Ağa	Mustafakemalpaşa - Yenibalçık köyü	08/06/1316	1000 kr.	Yenibalçık Köyü Camii	596-0020-0013
48	Salih Ağa b. İslam b. Mustafa	Ağa, İslamoğlu	Mustafakemalpaşa - Söğütalan köyü	27/06/1310	1000 kr.	Söğütalan Köyü Camii	596-0242-0208
49	Mehmed Ağa b. Salih	Ağa, el-Hâc	Büyükorhan	07/12/1308	2.500 kr.	Büyükorhan Camii	597-0048-0004
50	Mustafa Ağa b. Hüseyin	Ağa	Mustafakemalpaşa - Onaç köyü	11/02/1317	1000 kr.	Onaç Köyü Mescidi	597-0194-0177
51	Şerif Mehmed Efendi b. Şeyh Sabit ve Fahriye b. Abdullah	Şerif	Bursa -Hamidiye Mahallesi	26/03/1315	1 ev	Piremir Mescidi	597-0203-0190
52	Ahmed Ağa b. Ali	Ağa	Mustafakemalpaşa - Alpagut köyü	29/12/1312	1000 kr.	Alpagut Köyü Camii	597-0220-0209
53	Mustafa Efendi b. Osman		İznik - Sultaniye köyü ⁹⁶	28/10/1306	1000 kr.	Sultaniye Köyü Camii	598-0125-0096
54	Hasan b. Mustafa	Kara Mustafaoğlu	Yenişehir - Afşar köyü	10/10/1300	1000 kr.	Afşar Köyü Camii	598-0209-0161
55	Ali Bey b. Derviş Bey	Filibevizâde	İnegöl - Burhaniye Mahallesi	07/01/1314	1 ev, 1 arsa	Burhaniye Mahallesi Camii	599-0043-0021

⁹⁶ Sultaniye köyünün kalıntıları, İznik'e bağlı Osmaniye köyünün yakınında yer alır. Bkz. http://www.bursa.com/wiki/Osmaniye_Mercimek, (29/11/2018).

Sıra No	Vâkıf	Lakabı	Yer	Tarih (Hicrî)	Vakfedilenler	Vakfedildiği Yer	Defter/Sayfa/Sıra No
56	Mustafa b. Mehmed	Hafız Mehmedoğlu	Mustafakemalpaşa - Vıraca Mahallesi	06/11/1312	1000 kr.	Vıraca Mahallesi Camii	599-0054-0030
57	Mehmed Ağa b. Mehmed b. İbrahim	Ağa, Hazinedaroğlu	İnegöl - Tokuş köyü	18/12/1315	1000 kr.	Tokuş Köyü Camii	599-0197-0140
58	Mehmed Sadık Efendi b. Yusuf ve Süleyman b. Mestan		Mustafakemalpaşa - Kösehoroz köyü	15/10/1305	1000 kr.	Kösehoroz Köyü Camii	599-0243-0193
59	Mehmed b. Ahmed	Kara	Karacabey - Doğla köyü	11/08/1313	1000 kr.	Doğla Köyü Camii	600-0185-0227
60	Hüseyin Efendi b. Ömer	Ömeroğlu	Yenişehir – Akdere köyü	15/08/1314	1000 kr.	Akdere Köyü Camii	602-0049-0080
61	Ahmed b. Hasan ve Refiki		Mustafakemalpaşa - Çördük köyü	27/08/1313	1000 kr.	Çördük Köyü Camii	602-0207-0355
62	Edhem Bey b. Ahmed Bey	Ağa	Yenişehir	21/07/1312	1000 kr.	Gayberenler Mahallesi Camii	602-0264-0453
63	İsmail Ağa b. Ali	Ağa	Mustafakemalpaşa - Durhasan köyü ⁹⁷	01/04/1303	1000 kr.	Durhasan Köyü Camii	603-0045-0070
64	Ahmed Ağa b. Emin	Ağa	Orhaneli - Sadağı köyü	28/08/1312	1.700 kr.	Sadağı Köyü Camii	603-0068-0113
65	Mehmed Ali b. Musa ve Rüfekâsı		Orhaneli – Başköy	23/02/1316	2.000 kr.	Başköy Camii	603-0094-0162
66	Mehmed b. Yusuf Ağa		Büyükorhan - Karalar Köyü	07/12/1313	1000 kr.	Karalar Köyü Camii	603-0115-0200
67	Raşid Ağa b. Mustafa	Hacı Beşeoğlu, el-Hâc, Ağa	Orhangazi - Gemiç köyü	04/07/1317	1000 kr.	Gemiç Köyü Mehmet Bey Mescidi	603-0131-0225
68	Mehmed Sabri Efendi b. Mehmed Emin Efendi	Hacı Emin Efendizâde, Hafız	Yenişehir - Kozdere köyü	03/04/1317	1000 kr.	Kozdere Köyü Camii	603-0213-0352
69	Osman Efendi b. Ahmed		Mustafakemalpaşa - Şevketiye Mahallesi	07/05/1309	1000 kr.	Şevketiye Mahallesi Camii	604-0201-0291
70	İbrahim Ağa b. Salih	el-Hâc, Ağa	Mudanya	15/09/1216	8 ırgatlık dut bahçesi	Çavuş Mahallesi Mektebi, Vaaz	608/2 - 0369-0313
71	Hüseyin Efendi b. Mustafa	el-Hâc,	Yenişehir – Çayır	25/07/1246	1 cami binası,	Çayır Mahallesi Camii	616-0001-0001

⁹⁷ Günümüzde Büyükorhan ilçesine bağlıdır.

Sıra No	Vâkîf	Lakabı	Yer	Tarih (Hicrî)	Vakfedilenler	Vakfedildiği Yer	Defter/Sayfa/Sıra No
		Şemâkîzâde	Mahallesi		Mektep odaları, 5 dönüm dut bahçesi, 2 kahvehane dükkânı, 1 mağaza, 1 bıçakçı dükkânı, 8 dönüm tarla, 1 değirmen,	ve Mektebi	
72	İbrahim Bey b. Mehmed Emin Bey	-	Bursa – İznik	15/06/1251	5 dükkân	İkicilerbaşı Camii	632-0231-0118/1
73	Ali Ağa b. Mehmed	el-Hâc, Ağa	Bursa – Merkez	25/03/1233	1 ev	Ahmed Gazzî Zâviyesi	746-0079-0034
74	İbrahim Sun'î Efendi	es-Seyyid	Bursa – Merkez	27/07/1268	500 kr.	Hacı Şevki Efendi Zâviyesi	1588-017-003
75	Mehmed Efendi b. Ahmed b. Abdullah	Hekimoğlu, Hacı	İnegöl - Sinanbey Mahallesi	15/07/1314	1 bakkal	Hekimoğlu Camii	1759-0356-0236
76	Osman Ağa b. Ahmed	Bayraktaroğlu, Ağa	Gemlik - Umurbey köyü	16/03/1317	2,5 dönüm zeytinlik	Umurbey Köyü Camii	2157-0028-0021
77	Ahmed b. Ali		Mudanya – Frenkli köyü ⁹⁸	01/11/1271	1 ev, 19 ırgatlık zeytinlik	Frenkli Köyü Camii	2157-0029-0022
78	Nuh b. Ahmed	Molla	Bursa – Merkez	15/12/1250	1 ev	İbrahimpaşa Camii	2163 -0051-0039
79	Mustafa b. Ahmed	Molla	Gemlik - Gençali köyü	29/11/1217	1 ırgatlık tuzla	Gençali Köyü Camii	2163 -0052-0040
80	Abdullah b. Hüseyin	el-Hâc	Bursa – Gemlik	03/11/1283	2 adamlık tuzla	Yesari Mehmed Ağa Camii, Timur Subaşı Camii, Osmanbey Muallimhanesi	2163 -0087-0077/1
81	Mehmed Ağa b. Süleyman Ağa		Bursa - Filadar köyü ⁹⁹	14/01/1216	1 arsa ve içinde ekmekeçi fırını	Filadar Köyü Camii	2163 -0152-0119

⁹⁸ Köyün yeni adı, Işıklı'dır. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 165.

⁹⁹ Köyün yeni adı, Gündoğdu'dur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 147.

12. ve 14. tablolarda yer alan, kurucusunun statüsü belirlenemeyen vakıfların tamamını (170 vakıf) ele alacak olursak, bunlardan 6'sının yeri Bursa il merkezi, 22'sinin yeri ilçe merkezleri, 142 tanesinin yeri ise Bursa iline veya ilçelerine bağlı köylerdir. Bu köylerin 64'ünü (% 44,7) yeni kurulan muhacir köyleri oluşturmaktadır. XIX. yüzyılda kurulan vakıfların 94'ü (39,8) muhacir erkekler tarafından kurulmuştur.

93 Harbi'nden (1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı) sonra Balkanlardan ve Kafkaslardan göç eden muhacirlerin büyük kısmı köylere yerleşmiş veya yeni köyler kurmuş; durumlarını düzelttikten sonra da köyelerine bir cami inşa etmişlerdir. Cuma namazlarında hutbe okunması için camiye minber koyarak, payitahttan cuma namazı kılmak için berat istemişlerdir. Berat alındıktan sonra, camiye bir vakıf kurarak cuma namazlarını kıldırması için imam ve hatip görevlendirmişlerdir. Muhacirlerin kurduğu vakıflardan 21 tanesinde, vakıf kurucusunun köy halkından olan rüfekâsıyla birlikte vakıf kurduğu görülmektedir. Birçok köy camii için tesis edilen vakfların köy halkı arasında toplanan bağışlarla kurulduğu ancak vakfiyeye bir kişinin yazıldığı düşünülebilir.

13. Tablo: Statüsü Belirlenemeyenlerin Vakfettiği Mallar

Vakfedilen Mal, Para	Miktar	Vakıf Sayısı
Para, altın	168.671 kuruş 15 tam Osmanlı altını (1500 kr. değerinde)	148
Cami, mescid binası	2	23
Ev	9	
Dükkân	12	
Duhancı dükkânı	1	
Bıçakçı dükkânı	1	
Bakkal	1	
Mağaza	1	
Kahvehane	2	
Ekmekçi fırını	1	
Değirmen	2	
Tuzla	3 ırgatlık	
Arsa	2 adet, bir miktar	
Bahçe	6 evlek	
Zeytinlik	5 dönüm, 19 ırgatlık, 260 ağaç	
Dut bahçesi	28 dönüm, 8 ırgatlık	
Bağ	2 dönüm, 7 evlek	
Tarla	8 dönüm	
Kitap	--	--
Ev ve dükkân eşyası	Bir miktar	2

Statüsü belirlenemeyen vakıf kurucularının vakfettikleri arasında para, altın, cami, mescid binası, ev, dükkân, duhancı dükkânı, bıçakçı dükkânı, bakkal, mağaza,

kahvehane, ekmekçi fırını, değirmen, tuzla, arsa, bahçe, zeytinlik, dut bahçesi, bağ ve tarla vardır. 148 kişi para ve altın, 23 kişi gayrimenkul, 2 kişi ev ve dükkân eşyası vakfetmiştir.

Statüsü belirlenemeyenlerin tesis ettikleri vakıfların % 87'sini oluşturan 148 vakıfta para bağışı bulunmaktadır. Bunlardan 147 vakıfta sadece para bağışı vardır. Bu çalışmada incelenen gruplar arasında, hem miktar hem de oran olarak en çok para vakfeden grup, statüsü belirlenemeyenlerdir.

2. Balkan ve Kafkas Muhacirleri

XIX. yüzyılda Bursa'da kurulan 236 vakıftan 95'inin Balkanlar ve Kafkaslar'dan gelen muhacirler¹⁰⁰ tarafından tesis edildiği tespit edilmiştir. Bu vakıflardan bir kısmının kurucularının muhacir olduğu vakıf senesinde belirtilmiş, bir kısmı da 93 Harbi¹⁰¹ muhacirlerinin¹⁰² iskân edildiği -birçoğu önceden terk edilmiş

¹⁰⁰ Osmanlı Devleti, Balkanlar'da ve Kafkaslar'da toprak ve nüfuz kaybetmeye başladığında bölgeden göçler de başlamıştır. Muhacirler önce işgal edilmeyen bölgelere, daha sonra da Anadolu'ya göçmüşlerdir. Osmanlı Devleti kaybettiği topraklardan veya başka bölgelerden, Müslüman olsun gayrimüslim olsun gelen tüm göçmenleri kabul etmiştir. 93 Harbi'nden öce gelen göçmenler daha çok Rumeli topraklarına yerleştirilirken, 93 harbinden sonra gelenler çoğunlukla Anadolu'ya yerleştirilmiştir. Bu süreçte en fazla göç alan il Bursa olmuştur. Bkz. Muammer Demirel, "XIX. Yüzyılda Bursa'da Göçmen İskanı", *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, ed. Zeynep Dörtok Arabacı, Bursa: Osmangazi Bel. Yay., 2008, s.31.

Hüdavendigâr vilayetinin nüfusu yüz yılda birkaç kat artmış, 1831'de 384.539 iken 1893 sayımında 1.334.884'e yükselmiştir. Bkz. Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2003, s. 150, s. 173.

Türk topluluklarının Osmanlı topraklarına yaptığı ilk büyük göç dalgası, 1783 yılında Rus Çarlığı'nın Kırım'ı işgal etmesinden sonra başlamış, 1800 yılına kadar devam etmiştir. Bu göç dalgasında, Kırım'dan 300 bin Tatar Türkü, Anadolu ve Rumeli'deki Osmanlı topraklarına göç etmiştir.

Bkz. Cafer Çiftçi, "93 Harbi ve Kafkasya'dan Osmanlı Devletine Yapılan Göçler", *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, ed. Zeynep Dörtok Arabacı, Bursa: Osmangazi Bel. Yay., 2008, s. 78.

1821'de başlayan Yunan ayaklanmasından sonra Mora ve civarındaki Türk ve Müslümanlar katliama maruz kalmışlar ve Bursa'ya ilk Balkan göçü bu tarihten sonra başlamıştır. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşından sonra Rus Çarlığı'nın Kafkaslar'da halka baskı uygulamaya başlamasıyla Kırım ve Kafkaslar'dan Anadolu'ya göçler artmıştır. Bkz. Muammer Demirel, a.g.m., s.32.

Osmanlı topraklarına yönelik ikinci büyük göç dalgası, Kırım Savaşı (1853-1856 Osmanlı-Rus Savaşı) esnasında yaşanmıştır. Ruslar, savaşta Osmanlı Devleti'nin tarafında yer alacaklarından endişe ettiği için Tatarlara baskı uygulamış, köylerini yakmakla tehdit etmiş ve yaşanan olaylarda birçok kişi ölmüştür. 1853-1856 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Kırım'dan 227 bin kişi, 1858-1861 yılları arasında Kafkaslar'dan 308 bin kişi Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Bkz. Zeynep Dörtok Arabacı, "Balkan Savaşları'na Kadar Kırım ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler", *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, ed. Zeynep Dörtok Arabacı, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yay., 2008, s. 63.

Kırım Savaşı ile 1866 yılı arasında Kırım ve Kafkaslar'dan 500 bin civarında göçmenin geldiği tahmin edilmektedir. Osmanlı topraklarına yönelik üçüncü büyük göç dalgası ise 93 Harbi'yle gerçekleşmiştir. Bkz. Muammer Demirel, a.g.m., s. 34-36.

¹⁰¹ Miladi 1877-1878 yıllarında Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasında yaşanan savaşa, Rûmî 1293 yılında gerçekleştiği için genelde 93 Harbi denir. Bkz. Davut Hut, "Osmanlı Devleti'nin Zor Yılları: 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", *Osmanlı Tarihi (1876-1918)*, ed. Zekeriya Kurşun, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay., 2016, s. 31.

olan- köylerde kurulmuştur. 64 vakfın yeri ise 93 muhacirleri tarafından yeni kurulan köylerdir. 14. ve 15. tablolarda 93 Harbi'nden (1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı) sonra Balkan ve Kafkas muhacirleri tarafından kurulan toplam 95 vakfın bilgilerine yer verilmiştir. Bursa il merkezi ve ilçe merkezlerinde kurulan vakıflar arasında, muhacirler tarafından tesis edilmiş ancak vakfiyesinde vakıf kurucusunun muhacir olduğunun belirtilmediği başka vakıfların da olması muhtemeldir.

¹⁰² Ruslar, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda (93 Harbi) Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katılan Çerkezler, Çeçenler, Abazalar, Dağıstanlılar ve Acaralar gibi birçok Kafkas kavmine yönelik olarak soykırım uygulamaya başladılar. Bu çerçevede Balkanlar ve Kafkaslar'da öldürülen müslümanların toplam sayısının 250 bin ile 400 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. Karpat, a.g.e., s. 118; Hut, "Osmanlı Devleti'nin...", a.g.m., s. 45.

93 Harbinden sonra yaşanan üçüncü büyük göç dalgasıyla, birkaç yıl içinde Osmanlı Devleti'ne 1,5 milyon göçmen gelmiştir. Bu göç dalgasında Güney Kafkaslar'dan da yoğun göç yaşanmıştır. Bkz. Arabacı, a.g.e., s. 64.

1914 yılına kadar Kafkaslar'dan Osmanlı Devleti'ne göç edenlerin sayısı 1,5 milyonu, Balkanlar'dan göç edenlerin sayısı ise bir milyonu bulmuştur. Bkz. Çiftçi, 93 Harbi..., a.g.m., s. 88.

14. Tablo: Balkan ve Kafkas Muhacirlerinden Statüsü Belirlenemeyenlerin Kurduğu Vakıflar

Sıra No	Vâkıf	Lakabı	Vakfın Yeri	Hicret Ettiği Yer	Tarih (Hicrî)	Vakfedilenler	Vakfedildiği Yer	Defter/Sayfa/Sıra No
1	Muhtar Bey b. Nogay	-	Mustafakemalpaşa - Güvem köyü	Çerkez ¹⁰³	14/01/1306	1000 kr.	Güvem Köyü Yukarı Mahalle Camii	586-0234-0233
2	Mehmed Efendi b. Ebubekir	-	Mustafakemalpaşa - Hacıali köyü ¹⁰⁴	Bulgaristan	25/04/1302	1000 kr.	Hacıali Köyü Camii	588-0046-0060
3	Süleyman b. Hacif	Çavuş	Mustafakemalpaşa - Pohoşkøy ¹⁰⁵	Çerkez	15/06/1300	1000 kr.	Pohoşkøy Camii	588-0097-0109
4	Arslan Efendi b. İslam	Çerkez muhâciri	Mustafakemalpaşa - Karaorman köyü ¹⁰⁶	Çerkez	21/08/1304	1000 kr.	Karaorman Köyü Camii	588-0172-0156
5	Süleyman Ağa b. Hasan - Fatma Hâtun bt. Mehmed	-	Gemlik - Şükriye köyü ¹⁰⁷	Artvin	05/03/1303	1000 kr.	Şükriye Köyü Camii	588-0204-0180
6	Eyyub Efendi b. Hasan	-	Yenişehir - Selimiye köyü ¹⁰⁸	Bulgaristan	16/06/1305	500 kr.	Selimiye Köyü Camii	588-0216-0189
7	Ali Ağa b. Hüseyin	Rusçuk muhâciri	Karacabey - Göbel köyü ¹⁰⁹	Rusçuk, Bulgaristan	13/02/1305	1000 kr.	Göbel Köyü Camii	588-0220-0193
8	İbrahim b. Hasan	-	Mustafakemalpaşa - Bükköy	Rumeli, Yunanistan ¹¹⁰	02/01/1304	1000 kr.	Bükköy Camii	588-0247-0214
9	Hurşid Ağa b. Mehmed Emin	Ağa, Batum muhâciri	İnegöl - Hayriye köyü	Batum ¹¹¹	23/05/1300	1200 kr.	Hayriye Köyü Camii	589-167-288
10	Salih Ağa b. Balok	Ümerâ-i	Karacabey - Uluabat	Çerkez ¹¹²	25/04/1300	800 kr.	Uluabat Köyü Camii	589-215-353

¹⁰³ Köy, 1880'li yıllarda Kafkas göçmenleri tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 149.

¹⁰⁴ Köy, 1880'li yıllarda Rumeli göçmenleri tarafından kurulmuştur. Köyde Bulgaristan göçmenleri yaşamaktadır. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 150.

¹⁰⁵ Köyün yeni ismi Boğazköy'dür. 1880'li yıllarda Çerkez göçmenleri yerleşmiştir. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 88.

¹⁰⁶ Köy, 1880'li yıllarda 92 hane Çerkez göçmeni tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 187.

¹⁰⁷ Köy, 1880'li yıllarda Artvin'den göç edenler tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 261.

¹⁰⁸ Zamanla boşalan köye, 1880'li yıllarda Bulgaristan göçmenleri yerleşmiştir. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 249.

¹⁰⁹ Karacabey'de günümüzde bu isimde bir köy mevcut değildir. Köy dağılmış olabilir. Veya Balıkesir'in Susurluk ilçesine bağlı Göbel Beldesi olabilir. Tavşanlı ve Kepsut ilçelerinde de adda köyler vardır.

¹¹⁰ Yöre halkından alınan bilgiye göre, köyde Yunanistan göçmenleri yaşamaktadır. Kaynak: Yöre halkından Hamit Kılınç, (2018).

¹¹¹ Köy, 1886 yılında 88 hane Batum göçmeni tarafından kurulmuştur. Gürcü köyüdür. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 159.

¹¹² Önceden büyük bir yerleşim yeri olan Uluabat'ın zamanla nüfusu azalmıştır. 93 Harbinden sonra köye Çerkez muhacirleri yerleştirilmiştir. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 268.

Sıra No	Vâkıf	Lakabı	Vakfın Yeri	Hicret Ettiği Yer	Tarih (Hicrî)	Vakfedilenler	Vakfedildiği Yer	Defter/Sayfa/Sıra No
		Çerakeseden	köyü					
11	Ahmed Ağa b. Mustafa	Ağa, Tırnova muhâciri	Fethiye Mahallesi	Tırnova, Bulgaristan ¹¹³	22/08/1301	1000 kr.	Fethiye Mahallesi Camii	589-246-404
12	Zekeriyya b. İsmail	Çerkez muhâciri	Mustafakemalpaşa - Güllüce köyü	Çerkez ¹¹⁴	15/04/1299	1000 kr.	Güllüce Köyü Camii	589-250-411
13	Mustafa Ağa b. Süleyman	Ağa	Mustafakemalpaşa - Sarıbey köyü ¹¹⁵	Bulgaristan ¹¹⁶	05/08/1302	1000 kr.	Sarıbey Köyü Camii	589-258-427
14	Ali Ağa b. Ahmed Efendi	Ağa	Mustafakemalpaşa - Yamanlı köyü	Rumeli ve Kırım ¹¹⁷	15/07/1302	1000 kr.	Yamanlı Köyü Camii	589-283-470
15	Ahmed Efendi b. Osman	Hafız, Batum muhâciri	Mustafakemalpaşa - Dere Mahallesi	Batum	18/06/1303	500 kr.	Dere Mahallesi Camii	589-289-479
16	Ahmed Efendi b. Osman	Hafız, Batum muhâciri	Mustafakemalpaşa - Dere Mahallesi	Batum	23/05/1302	1000 kr.	Dere Mahallesi Camii	589-290-480
17	Mehmed b. Mehmed	Çobanoğlu	İnegöl - Dipsizgöl köyü	Bulgaristan ¹¹⁸	20/10/1303	1000 kr.	Dipsizgöl Köyü Camii	590-009-007
18	Süleyman Ağa b. Mehmed	Ağa, çavuş	İnegöl - Hacıkara köyü	Kafkaslar, Çerkez ¹¹⁹	02/07/1301	1000 kr.	Hacıkara Köyü Camii	590-022-015
19	Salih b. İshak	Hacı	Karacabey - Hayırlar köyü	Çerkez ve Bulgar ¹²⁰	10/06/1305	1000 kr.	Hayırlar Köyü Camii	590-029-019
20	Edhem Efendi b. Ali	-	Mustafakemalpaşa - Karapınar köyü	Batum ¹²¹	22/02/1305	1000 kr.	Karapınar Köyü Camii	590-058-042
21	Salim Ağa b. Yusuf	Silistre	Mustafakemalpaşa -	Rumeli ¹²²	18/04/1303	1000 kr.	Çardakbelen Köyü	590-066-056

¹¹³ Fethiye köyü, 1881 yılında Bulgaristan'ın Tırnova şehrinden gelen muhacirler tarafından kurulmuş, zamanla şehrin içinde kalarak mahalleye dönüşmüştür. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 134.

¹¹⁴ Köyde, Çerkez muhacirleri yaşamaktadır. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 146.

¹¹⁵ Günümüzde, Karacabey'e bağlı Ortasarıbey köyü olmalıdır. Yörede üç tane Sarıbey köyü vardır. Eskisarıbey ve Yenisarıbey köyleri, vakfın kurulduğu dönemde Rum köyleridir. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 132, 235.

¹¹⁶ Ortasarıbey köyü, 1886 yılında 29 hane Bulgaristan göçmeni tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 235.

¹¹⁷ Köye 1880'li yıllarda Rumeli ve Kırım muhacirleri yerleşmiştir. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 275.

¹¹⁸ Köy, 1886 yılında 59 hane Bulgaristan göçmeni tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 120.

¹¹⁹ Köy, 1886 yılında 125 hane Çerkez göçmeni tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 152.

¹²⁰ Köy, 1880'li yıllarda 50 hane 93 muhaciri tarafından kurulmuştur. Çerkez ve Bulgar göçmenleri ikamet etmektedir. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 159.

¹²¹ Köy, 1880'li yıllarda Batum'dan gelen 29 hane Gürcü göçmen tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 187.

Sıra No	Vâkıf	Lakabı	Vakfın Yeri	Hicret Ettiği Yer	Tarih (Hicrî)	Vakfedilenler	Vakfedildiği Yer	Defter/Sayfa/Sıra No
		muhâciri	Çardakbelen köyü				Camii	
22	Mustafa b. Hasan	-	Mustafakemalpaşa - Mineviz ¹²³	Bulgaristan ¹²⁴	15/03/1305	1000 kr.	Mineviz Köyü Camii	590-112-102
23	Abdulhalim Bey b. Vetriz	Çerkez muhâciri	Mustafakemalpaşa - Döllük köyü	Kafkasya, Çerkez ¹²⁵	05/09/1307	1000 kr.	Döllük Köyü Camii	590-115-105
24	Salih Ağa b. Hüseyin Ağa	Ağa	Mustafakemalpaşa - Muradiyesarnıç köyü ¹²⁶	Bulgaristan ¹²⁷	12/01/1308	1000 kr.	Muradiyesarnıç Köyü Camii	590-118-109
25	Ahmed Ağa b. Halil	Çerkez	Yenişehir - Papatya köyü	Hezargrad, Çerkez ¹²⁸	05/11/1306	1000 kr.	Papatya Köyü Camii	590-120-111
26	Arslan b. Hasan ve Rüfekâsı	-	İnegöl - Hasanpaşa köyü	Batum, Gürcü ¹²⁹	27/04/1308	2000 kr.	Hasanpaşa Köyü Camii	590-223-189
27	Osman b. Ali	Uzun Alioğlu	Yenişehir - Fethiye köyü	Bulgaristan ¹³⁰	23/08/1307	500 kr.	Fethiye Köyü Camii	590-159-148
28	Halil Ağa b. Mustafa	Hacı	Mustafakemalpaşa - Soğucak köyü	Çerkez ¹³¹	21/12/1299	1000 kr.	Soğucak Köyü Camii	590-176-161
29	Ahmed b. Halil	-	Mustafakemalpaşa - Lütfiye köyü	Bulgaristan ¹³²	21/04/1308	1500 kr.	Lütfiye Köyü Camii	590-251-209
30	Şerif Ağa b. Hüseyin	Ağa, Yenişehir muhâciri	Karacabey - Hotanlı köyü	Rumeli, Bulgaristan ¹³³	25/05/1308	1000 kr.	Hotanlı Köyü Camii	590-263-217

¹²² Zamanla terk edilen köy, 1880’li yıllarda 47 hane Rumeli göçmeni tarafından yeniden kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 100.

¹²³ Köyün günümüzdeki adı Yalıntaş’tır.

¹²⁴ Mineviz’de günümüzde, yerli halk ve Bulgaristan muhacirleri ikamet etmektedir. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 275.

¹²⁵ Köy, 1880’li yıllarda Kafkas göçmenleri tarafından kurulmuştur. Çerkez köyüdür. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 122.

¹²⁶ Göçmen köyüdür. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 225.

¹²⁷ Raif Kaplanoğlu, Ozan Kaplanoğlu, *Bursa’nın Göç Tarihi*, Bursa: Nilüfer Bel., 2014, s. 103.

¹²⁸ Hezargrad göçmenleri yerleşmiştir. Bkz. Kaplanoğlu, *Göç Tarihi...*, a.g.e., s. 87.

¹²⁹ Köy, 1886 yılında, 63 hane Batum göçmeni tarafından yeniden kurulmuştur. Gürcü köyüdür. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 158.

¹³⁰ Köy, 1880’li yıllarda, 43 hane Bulgaristan göçmeni tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 134.

¹³¹ Köyde Çerkez muhacirler yaşamaktadır. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 253.

¹³² Köy, 1884 yılında, 38 hane Bulgaristan göçmeni tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 214.

¹³³ Köy, 1880 yılında, 80 hane Bulgaristan göçmeni tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 164.

Sıra No	Vâkıf	Lakabı	Vakfın Yeri	Hicret Ettiği Yer	Tarih (Hicrî)	Vakfedilenler	Vakfedildiği Yer	Defter/Sayfa/Sıra No
31	Süleyman b. İsmail	Molla İsmailoğlu	İnegöl - Çiftlik köyü	Gürcü ¹³⁴	25/08/1301	1000 kr.	Çiftlik Köyü Camii	591-0002-0002
32	Ahmed Ağa b. Ahmed	Ağa	Yenişehir - Kavaklı köyü	Rumeli ¹³⁵	19/09/1307	500 kr.	Kavaklı Köyü Camii	591-0011-0013
33	Abdulkadir Ağa b. Süleyman	Ağa	Mustafakemalpaşa - Behram köyü	Rumeli ¹³⁶	16/01/1307	1000 kr.	Behram Köyü Camii	591-0013-0017
34	Ali Ağa b. Yakub ve Rüfekâsı	Ağa, Yakuboğlu	İnegöl - Olukman köyü	Bulgaristan ¹³⁷	07/07/1308	1000 kr.	Olukman Köyü Camii	591-0065-0060
35	Mehmed Yaşar Efendi b. İsmail	Hoca	Mustafakemalpaşa - Voyvoda köyü ¹³⁸	Çırpan, Şumnu/Bulgaristan ¹³⁹	27/08/1305	1000 kr.	Voyvoda Köyü Camii	591-0097-0096
36	Mustafa Ağa b. Osman	Ağa	Yenişehir - Süleymaniye köyü	Bulgaristan ¹⁴⁰	28/01/1309	500 kr.	Süleymaniye Köyü Camii	591-0099-0098
37	İslam Efendi b. Mustafa	Bulgaristan muhâciri	Mustafakemalpaşa - Hamidiye köyü	Şumnu, Razgard/Bulgaristan ¹⁴¹	08/11/1304	1000 kr.	Hamidiye Köyü Camii	591-0100-0099
38	Hüseyin b. Mehmed ve Rüfekâsı	Batum muhâciri, Mehmedoğlu	İnegöl - Muratbey köyü	Batum ¹⁴²	05/07/1307	1000 kr.	Muratbey Köyü Camii	591-0106-0105
39	Ali Ağa b. Osman	Ağa	Mustafakemalpaşa - Sünlük köyü	Bulgaristan ¹⁴³	19/06/1308	1000 kr.	Sünlük Köyü Camii	591-0130-0123
40	Osman Ağa b. Abdülhayr	Ağa	Gemlik - Selimiye köyü ¹⁴⁴	Rumeli ¹⁴⁵	01/03/1305	1000 kr.	Selimiye Köyü Camii	591-0220-0205

¹³⁴ Köy, 1880’li yıllarda, Gürcü göçmenler tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 107.

¹³⁵ Köy, 1880 yılında 66 hane Rumeli göçmeni tarafından yeniden kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 190.

¹³⁶ Zamanla terk edilen köy, 1880’li yıllarda Rumeli göçmenleri tarafından yeniden kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 85.

¹³⁷ Köy, 1885 yılında 41 hane Bulgaristan göçmeni tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 231.

¹³⁸ Köyün yeni adı Yeşilova’dır. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 284.

¹³⁹ Köye, 1881 yılında, Bulgaristan’ın Çırpan ve Şumnu bölgelerinden 60 hane göçmen yerleşmiştir. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 284.

¹⁴⁰ Köy, 1880’li yıllarda Bulgaristan göçmenleri tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 257.

¹⁴¹ Köy, 1880’li yıllarda, Bulgaristan’ın Şumnu ve Razgard bölgelerinden gelen 79 hane göçmen tarafından yeniden kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 155.

¹⁴² Köy, 1885 yılında 41 hane Batum göçmeni tarafından kurulmuştur. Gürcü köyüdür. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 225.

¹⁴³ XVIII. yüzyılda Bolu civarından gelen Türkmenler tarafından kurulan köye, 1880’li yıllarda Bulgaristan göçmenleri iskân edilmiştir. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 257.

Sıra No	Vâkıf	Lakabı	Vakfın Yeri	Hicret Ettiği Yer	Tarih (Hicrî)	Vakfedilenler	Vakfedildiği Yer	Defter/Sayfa/Sıra No
41	Hüseyin Efendi b. Bilal b. Musa	-	Gemlik - Hamidiye köyü	Kafkaslar ¹⁴⁶	18/08/1310	1000 kr.	Hamidiye Köyü Camii	591-0221-0206
42	Hüseyin Bey b. Süleyman	Bosnalı	İnegöl - Muradiye Mahallesi	-	02/04/1306	1 ev, 1 dükkân	Muradiye Mahallesi Camii	592-0047-0042
43	Hasan Ağa b. Ahmed	Ağa, hacı	Mustafakemalpaşa - Selimiye Mahallesi	-	13/10/1306	1000 kr.	Selimiye Mahallesi Camii	592-0051-0046
44	İsmail b. Osman ve Osman b. Ali	-	Mustafakemalpaşa - Adaköy	Kafkaslar, Bulgaristan ¹⁴⁷	13/06/1307	1000 kr.	Adaköy Camii	592-0052-0047
45	Ömer b. Ahmed	Hacı	Mustafakemalpaşa - Bahariye köyü	Rumeli ¹⁴⁸	27/07/1309	1000 kr.	Bahariye Köyü Camii	592-0065-0059
46	Hüseyin Ağa b. Hasan	Ağa	Karacabey - Küçük karaağaç köyü	Arnavutluk, Bulgaristan ¹⁴⁹	29/08/1308	1000 kr.	Küçük karaağaç Köyü Camii	592-0181-0153
47	Hasan Ağa b. Ahmed	Ağa	Mustafakemalpaşa - Servi köyü	Rumeli ¹⁵⁰	15/04/1312	1000 kr.	Servi Köyü Camii	593-0001-0001
48	Mevlud Ağa b. Receb ve Rüfekâsı	Ağa, Batum muhâcirlerinden	İnegöl - Gülbahçe köyü	Batum	11/06/1315	1000 kr.	Gülbahçe Köyü Camii	593-0013-0012
49	Hasan b. İbrahim	-	Mustafakemalpaşa - Kadirçeşme köyü	Bulgaristan ¹⁵¹	01/12/1306	1000 kr.	Kadirçeşme Köyü Camii	593-0097-0091
50	Memiş (Mehmet) Ağa b. Osman	Ağa, Batum Muhâcirlerinden	Keles - Cihangir köyü ¹⁵²	Batum ¹⁵³	05/05/1314	1000 kr.	Cihangir Köyü Camii	593-0139-0130
51	Şuayb Efendi b. Mehmed ve Rüfekâsı	-	İnegöl - Hilmiye köyü	Batum ¹⁵⁴	05/06/1311	2000 kr.	Hilmiye Mahallesi Camii	594-0084-0075

¹⁴⁴ Köy, 1995 yılında Yalova ili Armutlu ilçesine bağlanmıştır. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 249.

¹⁴⁵ Köy, 1880'li yıllarda 30 hane Rumeli göçmeni tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 249.

¹⁴⁶ Köy, 1880'li yıllarda 93 Harbi göçmenleri tarafından kurulmuştur. Gürcü köyüdür. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 154.

¹⁴⁷ Eski bir köy olan Adaköy'e, 1880'li yıllarda Çerkez göçmenler ve Bulgaristan göçmenleri yerleşmiştir. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 54.

¹⁴⁸ Köy, 1880'li yıllarda 32 hane Rumeli göçmeni tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 78.

¹⁴⁹ Köyde günümüzde Arnavutluk ve Bulgaristan'dan gelen göçmenler yaşamaktadır. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 212.

¹⁵⁰ Köyün diğer adı Gültaş'tır. 1880'li yıllarda Rumeli göçmenleri tarafından kurulmuştur. Bkz. <http://www.bursa.com/wiki/Gultas>, (03/12/2018).

¹⁵¹ Köy, 1886 yılından önce, 74 hane Bulgaristan göçmeni tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 177.

¹⁵² Günümüzde Osmangazi ilçesine bağlı Soğukpınar köyüdür. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 253.

¹⁵³ Köy, 1887 yılında Kafkaslardan gelen 90 hane göçmen tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 253.

¹⁵⁴ Köy, 1890 yılında Batum muhâcirleri tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Göç Tarihi...*, a.g.e., s. 65.

Sıra No	Vâkıf	Lakabı	Vakfın Yeri	Hicret Ettiği Yer	Tarih (Hicrî)	Vakfedilenler	Vakfedildiği Yer	Defter/Sayfa/Sıra No
52	Ahmed Şevki Ağa b. Nazif	el-Hâc, Batum muhâciri	Kestel - Teşvikiye köyü ¹⁵⁵	Gürcistan ¹⁵⁶	03/01/1313	1000 kr.	Teşvikiye Köyü Camii	594-0107-0097
53	İsmail b. Süleyman ve Rüfekâsı	Süleymanoğlu	İnegöl - Hamidiye köyü	Gürcistan, Rumeli ¹⁵⁷	10/06/1313	1500 kr.	Hamidiye Köyü Camii	594-0237-0178
54	Receb b. Hasan ve Rüfekâsı	Albik, Bosna muhâciri	İnegöl - Lütfiye köyü	Bosna ¹⁵⁸	24/08/1313	1 ev, 4 dönüm arsa	Lütfiye Köyü Mescidi	595-0168-0163
55	Hüseyin Bey b. Mehmed	Bosnavi, el-hâc	Kestel - Boşnak Köyü ¹⁵⁹	Bosna	07/07/1313	1000 kr.	Boşnak Köyü Camii	595-0169-0164
56	Süleyman Efendi b. İsmail	Oruçzâde	İznik – Hamidiye köyü ¹⁶⁰	Bulgaristan ¹⁶¹	21/01/1314	1000 kr.	Hamidiye Köyü Camii	595-0170-0166
57	Osman Ağa b. Osman	Ağa, Rusçuk muhâciri	Nilüfer - Gökçe köyü	Bulgaristan	08/11/1311	1300 kr.	Gökçe Köyü Camii	595-0178-0183
58	Hasan oğlu Salih ve Rüfekâsı	Silistre muhâciri	İnegöl - Soğukdere köyü	Bulgaristan ¹⁶²	29/04/1312	1000 kr.	Soğukdere Köyü Camii	595-0215-0228
59	Ali Ağa b. Salih	Ağa, Batum muhâciri	Mustafakemalpaşa - Kömürcükadı köyü	Kafkaslar ¹⁶³	07/12/1316	1000 kr.	Kömürcükadı Köyü Camii	596-0026-0018
60	Mustafa Ağa b. Ahmed b. Ali	Ağa, el-hâc	Mustafakemalpaşa - Derekadı köyü	Rumeli ¹⁶⁴	23/03/1317	1000 kr.	Derekadı Köyü Camii	596-0027-0019
61	Hatice bt. Hüseyin ve eşi Ahmed Sabit Efendi b. Emin Sami Efendi	Muhâcir	Mustafakemalpaşa		07/08/1311	15 tam Osmanlı altını (1500 kr.)	Feyzidede Mahallesi Camii	596-0043-0035
62	Tahir Ağa b.	Ağa, Batum	Yenişehir -	Bulgaristan ¹⁶⁵	12/11/1312	500 kr.	Osmaniye Köyü Camii	596-0101-0086

¹⁵⁵ Köyün günümüzde adı Alaçam'dır. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 63.

¹⁵⁶ 93 göçmenleri tarafından 1880'li yıllarda kurulan Teşvikiye, Gürcü köyüdür. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 63.

¹⁵⁷ Köy, 1880'li yıllarda 167 hane Gürcistan ve Rumeli göçmeni tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 154.

¹⁵⁸ Köy, 1880'li yıllarda Bosna muhacirleri tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 214.

¹⁵⁹ Köyün günümüzdeki adı Turanköy'dür. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 89.

¹⁶⁰ Köyün günümüzdeki adı Sariağıl'dır. Bkz. <http://www.bursa.com/wiki/Sariagil>, (26/11/2018).

¹⁶¹ Köy, 1880'li yıllarda Bulgaristan muhacirleri tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 246.

¹⁶² Köy, 1885 yılında önce 15 hane Bulgaristan muhaciri tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 253.

¹⁶³ Köy, 1880'li yıllarda 14 hane Gürcü muhacir tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 206.

¹⁶⁴ Köy, 1880'li yıllarda 5 hane Rumeli muhaciri tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 117.

Sıra No	Vâkıf	Lakabı	Vakfın Yeri	Hicret Ettiği Yer	Tarih (Hicrî)	Vakfedilenler	Vakfedildiği Yer	Defter/Sayfa/Sıra No
	Mehmed	muhâcirlerinden	Osmaniye köyü					
63	Hasan Ağa b. Ömer	Ağa	Mustafakemalpaşa - Kosova köyü	Kosova ¹⁶⁶	15/07/1315	1000 kr.	Kosova Köyü Camii	596-0257-0221
64	Ömer b. Abdullah ve Rüfekâsı	-	Mustafakemalpaşa - Kocapınar köyü ¹⁶⁷	Rumeli ¹⁶⁸	24/01/1312	1000 kr.	Kocapınar Köyü Camii	597-0050-0008
65	Hüseyin b. Mustafa ve Süleyman b Mehmet	-	Mustafakemalpaşa - Tokuşlar köyü	Bulgaristan ¹⁶⁹	01/07/1313	1000 kr.	Tokuşlar Köyü Camii	597-0091-0061
66	Mehmed Efendi b. Emrullah	-	Yenişehir - Osmaniye köyü	Bulgaristan ¹⁷⁰	23/11/1314	1000 kr.	Osmaniye Köyü Camii	597-0168-0151
67	Mehmed Ağa b. Edik	Ağa, Çerkez	Mustafakemalpaşa - Taşköprü köyü	Bulgaristan, Çerkez ¹⁷¹	28/08/1316	1000 kr.	Taşköprü Köyü Camii	597-0240-0233
68	Mustafa b. Mehmed	-	Mustafakemalpaşa - Hamidiye köyü	Şumnu, Razgard / Bulgaristan ¹⁷²	05/08/1313	1 dükkân	Hamidiye Köyü Camii	598-0068-0050
69	Hüseyin Ağa b. Mehmed	Ağa, Batum muhâcirlerinden	Bursa - Arabayatağı köyü	Kafkaslar ¹⁷³	04/05/1316	1000 kr.	Arabayatağı Köyü Camii	598-0095-0072
70	Süleyman Ağa b. Süleyman	Ağa	İnegöl - Bahariye köyü	Bulgaristan ¹⁷⁴	04/05/1316	800 kr.	Bahariye Köyü Camii	598-0222-0176
71	Mehmed Ağa b. Salih	Ağa, çolakoğlu	Kestel - Şevketiye köyü	Gürcistan	08/11/1314	1000 kr.	Şevketiye Köyü Camii	598-0231-0185
72	Yunus b. Osman b.	Batum	İnegöl - Mesruriye	Batum ¹⁷⁵	28/01/1313	1500 kr.	Mesruriye Köyü Camii	599-0053-0029

¹⁶⁵ Köy, 1880'li yıllarda 54 hane Bulgaristan muhaciri tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 236.

¹⁶⁶ Köy, 1880'li yıllarda 25 hane Kosova muhaciri tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 204.

¹⁶⁷ Günümüzde Harmancık ilçesine bağlıdır.

¹⁶⁸ Köy, 1880 yılında 50 hane Rumeli muhaciri tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 203.

¹⁶⁹ Köy, 1880'li yıllarda 32 hane Bulgaristan muhaciri tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 266.

¹⁷⁰ Köy, 1880'li yıllarda 44 hane Bulgaristan muhaciri tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 236.

¹⁷¹ Köy, 1880'li yıllarda 62 hane Rumeli muhaciri tarafından kurulmuştur. Köyde Bulgaristan ve Çerkez muhacirleri yaşamaktadır. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 262.

¹⁷² Köy, 1880'li yıllarda, Bulgaristan'ın Şumnu ve Razgard bölgelerinden gelen 79 hane göçmen tarafından yeniden kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 155.

¹⁷³ Arabayatağı köyü, 1890 yılında 93 göçmenleri tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 68.

¹⁷⁴ Köy, 1886 yılından önce 32 hane Bulgaristan muhaciri tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 78.

¹⁷⁵ Mesruriye Gürcü köyüdür. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 220.

Sıra No	Vâkıf	Lakabı	Vakfın Yeri	Hicret Ettiği Yer	Tarih (Hicrî)	Vakfedilenler	Vakfedildiği Yer	Defter/Sayfa/Sıra No
	Süleyman ve Rüfekâsı	muhâcirlerinden, Osmanoğlu	köyü					
73	Mehmed b. Ahmed b. Mustafa ve Rüfekâsı	Ahmedoğlu, Rumeli Muhâcirlerinden	İnegöl - Mamure köyü ¹⁷⁶	Bulgaristan ¹⁷⁷	07/08/1312	1000 kr.	Mamure Köyü Camii	599-0093-0053
74	Mustafa b. Ahmed	-	İnegöl - Sultaniye köyü	Kafkaslar, Abhaz ¹⁷⁸	28/08/1317	1000 kr.	Sultaniye Köyü Camii	599-0178-0121
75	Ahmed b. Osman ve Rüfekâsı	Osmanoğlu	İnegöl - Kestanealanı köyü	Kafkaslar, Abhaz ¹⁷⁹	28/01/1309	1000 kr.	Kestanealanı Köyü Camii	599-0215-0157
76	Mehmed Ağa b. Hasan	Ağa, Timova Muhâcirlerinden	Bursa - Nilüferköy	Bulgaristan ¹⁸⁰	16/08/1310	2000 kr.	Nilüferköy Camii	599-0237-0183
77	Murad Ağa b. Tahir	Ağa	Orhaneli - Erenler Köyü - Karaören Mahallesi ¹⁸¹	Bulgaristan ¹⁸²	28/09/1313	500 kr.	Karaören Köyü Camii	599-0252-0205
78	Yahya Ağa b. Ali	Ağa	Mustafakemalpaşa - Aliseydi köyü	Bulgaristan ¹⁸³	29/09/1313	1001 kr.	Aliseydi Köyü Mescidi	602-0085-0143
79	İsmail Ağa b. Osman b. Mehmed	Ağa	Mustafakemalpaşa - Yavili köyü ¹⁸⁴	Bulgaristan ¹⁸⁵	25/08/1314	1000 kr.	Yavili Köyü Camii	602-0253/1-0436
80	Mehmed Ağa b. Mustafa ve Rüfekâsı	Ağa, Mustafaoğlu, Abaza muhâciri	İnegöl - Rüşdiye köyü	Kafkaslar, Abhaz ¹⁸⁶	06/01/1317	1000 kr.	Rüşdiye Köyü Camii	603-0021-0030
81	Yakub b. Osman ve	Osmanoğlu	İnegöl - Mezit köyü	Kafkaslar ¹⁸⁷	18/12/1308	10 bin kr.	Mezit Köyü Camii	603-0034-0050

¹⁷⁶ Köyün günümüzdeki adı Güzelyurt'tur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 149.

¹⁷⁷ Köye, 1880'li yıllarda Bulgaristan'dan gelen göçmenler yerleşmiştir. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 149.

¹⁷⁸ Köy, 1880'li yıllarda, 14 hane Abhaz göçmen tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 256.

¹⁷⁹ Köy, 1885 yılında, 73 hane Abhaz göçmen tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 195.

¹⁸⁰ Köy, 1881 yılında, Bulgaristan'dan gelen 72 hane göçmen tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 230.

¹⁸¹ Karaören Mahallesi, günümüzde Nilüfer ilçesine bağlıdır. Yeni adı Kadriye köyüdür. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 177.

¹⁸² Köy, 1880 yılında 14 hane Bulgaristan muhaciri tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 177.

¹⁸³ Köy, 1886 yılından önce 49 hane Bulgaristan muhaciri tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 65.

¹⁸⁴ Köyün yeni adı İncilipınar'dır. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 169.

¹⁸⁵ Köy, 1880'li yıllarda Bulgaristan göçmenleri tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 169.

¹⁸⁶ Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 244.

¹⁸⁷ Köy, 1885 yılında 121 hane Kafkas göçmeni tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 221.

Sıra No	Vâkıf	Lakabı	Vakfın Yeri	Hicret Ettiği Yer	Tarih (Hicrî)	Vakfedilenler	Vakfedildiği Yer	Defter/Sayfa/Sıra No
	Rüfekâsı							
82	Hasan Ağa b. İsmail	Ağa	Mustafakemalpaşa - Hisaraltı köyü	Bulgaristan ¹⁸⁸	20/08/1310	1000 kr.	Hisaraltı Köyü Camii	603-0058-0095
83	Arif Ağa b. Mehmed ve Molla Ahmet b. Şerif	Molla, Ağa	Gemlik - Hayriye köyü ¹⁸⁹	Kafkaslar, Gürcü ¹⁹⁰	22/11/1309	3770 kr.	Hayriye Köyü Camii	603-0061-0100
84	İbiş Ağa b. Hüseyin	Ağa	Yenişehir - Orhaniye köyü	Bulgaristan ¹⁹¹	03/02/1312	1000 kr.	Orhaniye Köyü Camii	603-0148-0257
95	Ahmed Efendi b. Mehmed	Yenişehir Fenar Muhâcirlerinden	Bursa - Geçit köyü	Mora, Yenişehir ¹⁹²	25/05/1315	500 kr.	Geçit Köyü Camii	603-0221-0364
86	İbrahim b. İsmail ve Rüfekâsı	-	İnegöl - Mezit köyü - Aşağı Mahalle	Kafkaslar ¹⁹³	15/05/1313	1000 kr.	Mezit Köyü Aşağı Mahalle Camii	604-0192-0273
87	Arif Efendi b. Dülger ve Rüfekâsı	Hacı	İnegöl - Hamidabat köyü	Bulgaristan ¹⁹⁴	01/08/1312	1000 kr.	Hamidabat Köyü Camii	604-0255-0354
88	İlyas Ağa b. Mustafa	Ağa	Mustafakemalpaşa - Şapçı köyü	Bulgaristan, Romanya ¹⁹⁵	18/11/1303	1000 kr.	Şapçı Köyü Mescidi	606-0190-0243
89	Hüseyin b. Abdullah	Gacaloğlu	Yenişehir - Mecidiye köyü	Bulgaristan ¹⁹⁶	26/08/1311	500 kr.	Mecidiye Köyü Camii	607-0110-0173

¹⁸⁸ Köy, 1880’li yıllarda 49 hane Bulgaristan göçmeni tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 161.

¹⁸⁹ Köy, günümüzde Yalova ili Armutlu ilçesine bağlıdır.

¹⁹⁰ Köy, 1880’li yıllarda 18 hane Kafkas göçmeni tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 159.

¹⁹¹ Zamanla terk edilen köy, 1880’li yıllarda 46 hane Bulgaristan göçmeni tarafından tekrar kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 234.

¹⁹² Köy, 1882 yılında Mora Yenişehir’inden gelen göçmenler tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 138.

¹⁹³ Köy, 1885 yılında 121 hane Kafkas göçmeni tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 221.

¹⁹⁴ Köy, 1880’li yıllarda göçmenler tarafından kurulmuştur. Bulgaristan göçmenleri yaşamaktadır. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 155.

¹⁹⁵ Köye 1880’li yıllarda Bulgaristan ve Romanya göçmenleri yerleştirilmiştir. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 258.

¹⁹⁶ Köy, 1880’li yıllarda 45 hane Bulgaristan göçmeni tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 218.

15. Tablo: Diğer Toplum Sınıflarından Muhacirlerin Kurduğu Vakıflar

Sıra No	Vâkıf	Lakabı	Mensup Olduğu Sınıf	Vakfın Yeri	Hicret Ettiği Yer	Tarih (Hicrî)	Vakfedilenler	Vakfedildiği Yer	Defter/Sayfa/Sıra No
1	Mustafa Salahi Efendi b. Abdülkerim	Evkâf ketebesini mümeyyizi kâtip	İlmiye	Bursa - Karaman köyü	Bulgaristan ¹⁹⁷	27/04/1297	1000 kr.	Karaman Köyü Camii	589-039-065
2	Mehmed Efendi b. Emrullah	Kâtip	İlmiye	Yenişehir - Osmaniye köyü	Bulgaristan ¹⁹⁸	10/05/1309	500 kr.	Osmaniye Köyü Camii	592-0075-0069
3	Attar Hacı Ahmed Efendi b. Abdullah ¹⁹⁹	Attar	Reâyâ	İnegöl - Karacakaya köyü ²⁰⁰	Kafkasya, Gürcü	15/04/1297	2000 kr.	Karacakaya Köyü Camii	589-054-090
4	Abdulhamid Efendi b. Mehmed Çelebi	Çiftlik nâzırı	Reâyâ	Gemlik - Hayriye köyü ²⁰¹	Kafkasya, Gürcü köyü ²⁰²	15/09/1312	3 dönüm arsa, 1 kahvehane	Hayriye Köyü Camii	591-0209-0197
5	Said Bey b. Ali	Tüccar	Reâyâ	Bursa - Hüseyinalan köyü	Rumeli ²⁰³	09/06/1312	1 ev, 1 kahve dükkânı	Hüseyinalan Köyü Camii	595-0044-0040
6	Emine Hanım bt. Ahmed Efendi	--	Kadınlar	Karacabey - Ergili köyü ²⁰⁴	Kafkas, Çerkes	27/05/1307	1 mescid binası, 1 dükkân	Ergili Köyü Camii	590-129-118

¹⁹⁷ Köye 1880'li yıllarda Bulgaristan göçmenleri yerleştirilmiştir. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 186.

¹⁹⁸ 1880 yılında 54 hane Bulgaristan göçmeni tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 236.

¹⁹⁹ Attar Hacı Ahmed Efendi, gürcü muhacirlerindedir. Kaynak: Karacakaya köyü halkından Ahmet TURHAN.

²⁰⁰ Köyde yerli Yörüklerle beraber, Abaza ve Gürcü göçmenler yaşamaktadır. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 132.

²⁰¹ Hayriye köyü günümüzde, Yalova ili Armutlu ilçesine bağlıdır.

²⁰² Köy, 1880'li yıllarda 18 hane Kafkas göçmeni tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 159.

²⁰³ Köy, 1880 yılında 40 hane Rumeli göçmeni tarafından kurulmuştur. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, a.g.e., s. 164.

²⁰⁴ Ergili köyü günümüzde Balıkesir ili Bandırma ilçesine bağlıdır.

Statüsü belirlenemeyen 89 göçmenin yanı sıra, ilmiye ve reâyaya mensup 5 hayırsever erkek ile bir kadın göçmen de vakıf tesis etmiştir. (bkz.: 15. tablo) Bu kişilerle beraber toplam 95 Balkan ve Kafkas göçmeni vakıf kurmuştur. Vakıf kurucusu göçmenlerin tamamının bir arada incelenerek ilgili yüzyılda yaşanan yoğun göç olgusunun vakıf müessesesi üzerindeki etkisinin net bir şekilde görülebilmesi için, çalışmanın buradan sonrasında statüsü belirli olan-olmayan vakıf kurucusu göçmenlerin tamamı bir arada değerlendirilecektir.

Balkan ve Kafkas muhacirleri tarafından kurulan 95 vakıftan bir tanesi, Bursa il merkezinde, beş tanesi ilçe merkezlerinde, 89 tanesi ise köylerde kurulmuştur. Osmanlı Devleti, göçmenleri geçimlerini daha kolay sağlamaları için köylere yerleştirmiş, göçmenler de, aynı nedenle genelde köylere yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Bu nedenle göçmenler vakıflarını genelde köylerde kurmuşlardır.

Bursa sancağına yapılan göçlerle ilgili bir çalışmada, Bursa sancak merkezinde 24 mahalleye ve merkeze bağlı 22 köye göçmen yerleştirildiği tespit edilmiştir. Aynı çalışma, Mustafakemalpaşa'nın 7 mahallesi ve 42 köyüne, Yenişehir'in 10 köyüne, İznik'in 7 köyüne, İnegöl'ün 3 mahallesi ve 41 köyüne, Gemlik'in 13 köyüne, Orhangazi'nin 1 mahallesine ve 1 köyüne, Orhaneli'nin 2 köyüne göçmen iskân edildiğini ifade etmektedir. Toplamda Bursa sancağının 35 mahallesi ve 138 köyüne göçmen iskân edildiği görülmektedir.²⁰⁵ 14. tablonun dipnotlarında yer alan açıklamalarda da görüldüğü üzere, göçmenlerin iskân edildiği köylerin büyük kısmı, zamanla terk edilmiş veya göçmenler tarafından yeni kurulan köylerdir.

16. Tablo: Balkan ve Kafkas Muhacirlerinin Vakfettiği Mallar

Vakfedilen Mal, Para	Miktar	Vâkıf Sayısı
Para, altın	100.371 kr. 15 tam Osmanlı altını (1500 kr.)	89
Mescid binası	1	1
Ev	3	3
Dükkân	3	3
Kahvehane	2	2
Arsa	7 dönüm	2

Balkan ve Kafkas muhacirleri, gayrimenkulden ziyade para vakfetmişlerdir. Bunlar da, 100.371 kuruş, 15 tam Osmanlı altını, 1 mescit binası, 3 ev, 2 dükkân, 2 kahvehane ve 3 dönüm arsadır.

²⁰⁵ Muammer Demirel, a.g.e., s. 45-48.

93 göçmenlerinin tesis ettiği 95 vakfın 64'ünün yeri, muhacirler tarafından yeni kurulan köylerdir. Bu 64 vakfın hepsi cami ihtiyaçları için yapılmıştır. 64 köyün yeni kurulmuş olması, bu köylerin cami ve mescitlerinin de yeni inşa edildiğini gösterir. Ancak vakfiyelerde sadece bir mescit binasının vakfedildiği²⁰⁶ görülmektedir. Mescit binalarını vakfetmeye gerek görmedikleri anlaşılmaktadır.

Mescit binası vakfeden tek kişi, Çerkez muhaciri Emine Hanım bt. Ahmed'dir. Emine Hanım, Ergili köyünde kendi arsasına 150 cemaat kapasiteli bir mescit inşa ettirerek vakfetmiştir. Emine Hanım ayrıca bir dükkânı da mescit ihtiyaçları için vakfetmiştir. Dükkânın kiraya verilerek kira geliri ile mescidin imamı ve hatibinin ücretinin ödenmesini, cami kandilleri için yağ alınmasını, cami ve dükkânda gereken tamiratın yapılmasını şart koşturmuştur.²⁰⁷

Göçmenlerden bazı hayırseverler de ikamet ettiği yerin camisi için evini veya dükkânını vakfetmiştir. Nitekim Hüseyin b. Süleyman, Bosna muhacirleri için yeni kurulan İnegöl ilçesine bağlı Muradiye Mahallesi'nin camii için evini bağışlamış, evin kira geliri ile imam ve hatibin ücreti ve gerektiğinde tamirat masrafının karşılanmasını istemiştir.²⁰⁸ İnegöl ilçesine bağlı Lütfiye köyü halkından, Bosna muhacirleri Receb b. Hasan ve rüfekası, dört dönüm arsa ve içindeki bir evi vakfederek, kirasının imam ve hatibe verilmesini şart koşturmuşlardır.²⁰⁹

Bazı hayırseverler de kahvehane dükkânlarını vakfetmişlerdir. Ordû-yu Hümayûn'a fes ve çuka temin eden tüccarlardan Said Bey b. Ali, cami bitişiğinde bir ev ve bir kahve dükkânını, kendi inşa ettiği Hüseyinalan Köyü Camii'ne bağışlayarak, evin cami imamının lojmanı olarak kullanılmasını, dükkân kirası ile de imam maaşının ödenmesini şart koşturmuştur.²¹⁰ Gemlik ilçesinin Hayriye köyünden çiftlik nâzırı Abdulhamid Efendi b. Mehmed Çelebi, 3 dönüm arsa ve 1 kahvehaneyi köy camii için bağışlamıştır. Abdulhamid Efendi'nin kurduğu vakıf, arsa ve kahvehaneyi kiraya vermiş, kira geliri ile gerektiğinde kahvehane dükkânını tamir ettirmiş ve cami imam ve hatibinin maaşını karşılamıştır.²¹¹

²⁰⁶ Emine Hanım bt. Ahmed Efendi Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 590, Sayfa no: 129, Sıra no: 118.

²⁰⁷ Emine Hanım bt. Ahmed Efendi Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 590, Sayfa no: 129, Sıra no: 118.

²⁰⁸ Hüseyin Bey b. Süleyman Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 592, Sayfa no: 0047, Sıra no: 0042.

²⁰⁹ Receb b. Hasan ve Rüfekâsı Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 595, Sayfa no: 0168, Sıra no: 0163.

²¹⁰ Said Bey b. Ali Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 595, Sayfa no: 0044, Sıra no: 0040.

²¹¹ Abdulhamid Efendi bin Mehmed Çelebi Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 591, Sayfa no: 0209, Sıra no: 0197.

Balkan ve Kafkas muhacirleri tarafından tesis edilen 95 vakfın büyük bir kısmı olan 89 vakıf, para vakfidir. Muhacirler tarafından vakfedilen paranın toplamı 100 bin 371 kuruş ve 15 tam Osmanlı altınıdır. 16 vâkıf,²¹² rüfekâsıyla beraber para vakfi kurmuşlardır. Bazı muhacir köylerinin aralarında para toplayarak bir kişinin adına vakıf kurdukları anlaşılmaktadır. Bu 16 vakfın dışındaki para vakıflarının önemli bir kısmının da bu şekilde, köy veya mahalle halkının aralarında para toplayarak bir kişi adına kurdukları vakıflar olması muhtemeldir.

Balkan ve Kafkas muhacirleri tarafından kurulan 89 para vakfının büyük bir kısmında tahsis edilen para 1.000 kuruştur. Bununla birlikte 500 kuruş, 2.000 kuruş ve 10.000 kuruşluk tahsisler de vardır. Aliseydi Köyü Mescidi için tesis edilen vakfa vakfedilen paranın miktarı (1001 kuruş)²¹³ dikkat çekicidir.

İncelenen vakfiyelerin büyük bir kısmında, vakıf kurucusu muhacirlerin vakfedilen paranın % 15 kâr payıyla borç verilmesini, anaparaya dokunulmamasını, kâr ile imam ve hatip ücreti, caminin tamir ve aydınlatma giderlerinin karşılanmasını şart koşmuş oldukları görülmektedir.

İnegöl ilçesinin Mezit köyü halkından İbrahim b. İsmail ve rüfekâsı, yeni inşa ettikleri Aşağı Mahalle Camii için 1000 kuruşluk bir para vakfi tesis etmişler, vakfettikleri paranın % 15 kâr ile işletilmesini, kârın 75 kuruşunun hatibe ücret olarak verilmesini, 75 kuruşu ile de gerektiğinde mescidin tamir edilmesini şart koşmuşlardır.²¹⁴

Arif Efendi b. Dülger ve rüfekâsı, İnegöl ilçesindeki Hamidabat Köyü Camii için 1000 kr. vakfetmiş ve paranın işletilmesinden elde edilecek kâr ile imama 75 kr., hatibe 75 kr. ücret verilmesini istemişlerdir.²¹⁵

Arif Ağa b. Mehmed ve Molla Ahmet b. Şerif, Gemlik ilçesi Hayriye Köyü Camii için 3.770 kuruşluk para vakfi tesis etmişler ve vakfın kârı ile imam, hatip ve

²¹² Arif Efendi b. Dülger ve Rüfekası Vakfi, V.G.M.A., Defter no: 604, Sayfa no: 0255, Sıra no: 0354; İbrahim b. İsmail ve Rüfekası Vakfi, V.G.M.A., Defter no: 604, Sayfa no: 0192, Sıra no: 0273; Mehmed Ağa b. Mustafa ve Rüfekası Vakfi, V.G.M.A., Defter no: 603, Sayfa no: 0021, Sıra no: 0030.

²¹³ Yahya Ağa b. Ali Vakfi, V.G.M.A., Defter no: 602, Sayfa no: 0085, Sıra no: 0143.

²¹⁴ İbrahim b. İsmail ve Rüfekası Vakfi, V.G.M.A., Defter no: 604, Sayfa no: 0192, Sıra no: 0273.

²¹⁵ Arif Efendi b. Dülger ve Rüfekası Vakfi, V.G.M.A., Defter no: 604, Sayfa no: 0255, Sıra no: 0354.

müezzinin ücretlerinin ödenmesini, caminin kandil ve hasır masraflarının karşılanmasını ve gereken tamiratın yapılmasını şart koşmuşlardır.²¹⁶

Hayırsever muhacirlerden bazıları da, vakıf gelirlerinden vakıf mütevellisine 5 kuruş,²¹⁷ 10 kuruş²¹⁸ veya 50 kuruş²¹⁹ mütevellî ücreti verilmesi için ödenek ayırmışlardır.

17. Tablo: Yıllara Göre Bursa'da Kurulan Vakıf Sayıları

Yıllar	Vakıf Sayısı	On Yıl	Elli Yıl	Yıllar	Vakıf Sayısı	On Yıl	Elli Yıl
1215	-	8	31	1267	-	19	205
1216	3			1268	4		
1217	1			1269	5		
1218	-			1270	3		
1219	-			1271	2		
1220	2			1272	4		
1221	-			1273	-		
1222	1			1274	-		
1223	1	1275		1			
1224	-	1276		-			
1225	-	1277		-			
1226	-	1278		1			
1227	1	1279		-			
1228	2	1280		-			
1229	-	1281		-			
1230	1	1282		-			
1231	-	1283		7			
1232	-	1284		3			
1233	1	1285		3			
1234	-	1286		1			
1235	-	1287		2			
1236	-	1288		-			
1237	-	1289		1			
1238	2	1290		-			
1239	1	1291		-			
1240	-	1292		-			
1241	1	1293		-			
1242	-	1294		-			
1243	2	1295		1			
1244	-	1296		2			
1245	-	1297		3			
1246	1	1298	1				
1247	1	1299	4				
1248	-	1300	8				
1249	-	1301	6				
1250	1	1302	7				
1251	1	1303	10				

²¹⁶ Arif Ağa b. Mehmed ve Molla Ahmet b. Şerif Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 603, Sayfa no: 0061, Sıra no: 0100.

²¹⁷ Tahir Ağa b. Mehmed Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 596, Sayfa no: 0101, Sıra no: 0086.

²¹⁸ Hüseyin Ağa b. Mehmed Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 598, Sayfa no: 0095, Sıra no: 0072.

²¹⁹ Mehmed Ağa b. Hasan Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 599, Sayfa no: 0237, Sıra no: 0183.

Yıllar	Vakıf Sayısı	On Yıl	Elli Yıl	Yıllar	Vakıf Sayısı	On Yıl	Elli Yıl				
1252	-			1304	5						
1253	-			1305	14						
1254	1			1306	8						
1255	-			1307	9						
1256	-			1308	11						
1257	1			1309	11						
1258	-			1310	7						
1259	1	7		1311	6	79					
1260	-			1312	13						
1261	3			1313	13						
1262	-			1314	9						
1263	1			1315	5						
1264	1			1316	7						
1265	-			1317	8						
1266	-			1318	-						
Toplam:					236						

17. tabloda görüldüğü üzere, 236 vakfın 168'i, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra kurulmuştur. 1880'li yıllarda 83 vakıf, 1890'lı yıllarda 79 vakıf kurulmuştur. Bursa'nın yerli halkı tarafından kurulan vakıf sayısı 141'dir. Bunların 68'i 93 Harbinden önceki 77 yılda, 73'ü de harpten sonraki 23 yılda kurulmuştur.

93 Harbinden sonraki on yıllarda Bursa yerli halkının kurduğu vakıf sayısında da önemli bir artış olduğu görülmektedir. Bu artışın nedeni ile ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yoğun göçler sonucu şehir nüfusundaki büyük artışla yaşanan ekonomik canlılık; nüfus artışı nedeniyle önceki vakıfların yetersiz kalması ile dinî ve sosyal hizmetler için yeni vakıflar kurulmasının gerekmesi; göçmenler tarafından çok sayıda vakıf kurulmasının yerli halkı da vakıf kurmaya teşvik etmesi, kurulan vakıf sayısındaki artışa neden olarak gösterilebilir.

II. KADINLAR

Üzerinde çalışılan dönemde Bursa'da kurulduğu tespit edilen 236 vakfın 28'inin kurucusu kadın, 204'ünün kurucusu erkektir. 4 vakıf ise kadın ve erkek hayırseverler tarafından beraber kurulmuştur. XIX. yüzyılda Bursa'da kurulan vakıflar arasında kadınların kurduğu vakıfların oranı % 11,8'dir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde kayıtlı Osmanlı dönemine ait 26 bin vakfın 2309'u (% 9) kadınlar tarafından kurulmuştur. Kadın vakıf kurucularının oranı

%9'dur.²²⁰ İncelenen dönemde kadın vakıf kurucularının oranı, Osmanlı döneminde kadın hayırseverler tarafından kurulan vakıfların ortalamasının üzerindedir.

Bursa'da, kadın hayırseverler tarafından kurulan vakıfların oranları; XV. yüzyılda bulunan 313 vakıf arasında % 51,²²¹ XVI. yüzyılın ilk yarısında, 557 vakıf arasında % 47,²²² XVI. yüzyılın ikinci yarısında, 123 vakıf arasında % 35'tir.²²³ XVII. yüzyılda Bursa'da bulunan toplam 811 vakfın % 47'si olan 387 vakıf, kadınlar tarafından kurulmuştur.²²⁴ XVIII. yüzyılda faaliyetini sürdürdüğü tespit edilen 675 vakfın % 10,9'unu oluşturan 74 vakfın kurucusu kadın hayırseverlerdir.²²⁵

Kadın hayırseverlerin büyük bir kısmı Bursa şehir merkezinde vakıf tesis etmişlerdir. İncelenen dönemde kadın hayırseverler tarafından, Bursa şehir merkezinde 20, ilçe merkezlerinde 3, köylerde ise 5 vakıf kurulmuştur.

XIX. yüzyılda Bursa'da kadın hayırseverler tarafından kurulan vakıfların oranı, önceki yüzyıllarda kurulan vakıfların oranlarına göre büyük bir düşüş göstermektedir. Bunun nedenleri arasında şunlar gösterilebilir: XIX. yüzyılda, Osmanlı ekonomisindeki bozulmanın da etkisiyle genelde zorunlu hizmetler için ve küçük çaplı vakıflar kurulmuştur. Bu vakıfların büyük bir kısmı camilerde imam ve hatip görevlendirilmesi, cami aydınlatması ve tamiri ile ilgili vakıflardır. Bu yüzyılda Bursa şehri Balkanlar'dan ve Kafkaslar'dan büyük göç almıştır. Muhacirler için padişah fermanıyla çok sayıda yeni köy kurulmuş,²²⁶ bu köylere yerleşen muhacirler, birkaç yıl içinde durumlarını toparladıktan sonra köyelerine mescid inşa etmişler,²²⁷ cami hizmetlerinin düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için de kendi aralarında yardım toplayarak vakıflar kurmuşlardır.²²⁸ Bu şekilde kurulan vakıflar büyük oranda (% 40) olduğu için kadın vakıf kurucusu oranı düşmektedir. İncelenen dönemde Balkan ve Kafkas muhacirleri tarafından bireysel olarak veya arkadaşlarıyla beraber kurdukları 95 vakıftan 94'ünün erkek hayırseverler tarafından kurulması dikkat çekicidir. Savaşın ve göçün ağır

²²⁰ Hasan Yüksel, "Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI.-XVII. Yüzyıllar)", *Osmanlı, I-XII*, ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999, c.5, s. 52.

²²¹ Tuncer, a.g.t., s. 23, 24.

²²² Hale Demirel, a.g.t., s. 61.

²²³ Akkoç, a.g.t., s. 41.

²²⁴ Başol, *Kentleşme, Ekonomi...*, a.g.t., s. 142.

²²⁵ Çiftçi, a.g.e., s.50.

²²⁶ V.G.M.A., Defter no: 591, Sayfa no: 65, Sıra no: 60.

²²⁷ V.G.M.A., Defter no: 591, Sayfa no: 106, Sıra no: 105.

²²⁸ V.G.M.A., Defter no: 594, Sayfa no: 84, Sıra no: 75.

şartlarının erkeklerin sosyal hayatta daha fazla ön plana çıkmasını gerektirdiği düşünülebilir.

Osmanlı toplumunda, incelenen dönemde dünyanın diğer pek çok toplumunda olduğu gibi, kadının ekonomik alandaki faaliyetleri oldukça sınırlıydı. Gündelik yaşamda çocuk bakımı ve ev işleri kadınların vaktinin büyük bölümünü alıyordu. Kendisinin ve yakınlarının geçimini temin etmek için çalışan kadınların sayısı oldukça sınırlıydı. Ancak tüccar bir aileden gelen kadınların ticaretle uğraştığı veya parasını işletmesi için ticari bir ortakla anlaştığı da görülüyordu.²²⁹

Kadınların servetinin kaynağı, kocasından veya babasından kalan miras, kocasından aldığı mehir, akrabadan veya zenginlerden gelen hibeler idi.²³⁰ İpekçilik ve kumaş ticareti yapan²³¹ veya kendine ait tarım arazisinde çiftçilik yapan²³² kadınların yanında, bohçacılık, ebelik ve kadınlar hamamı işletmeciliği yapan kadınlar da vardı.²³³

İncelenen vakfiyelerde, kendi başına veya bir yakınıyla beraber vakıf kuran toplam otuz iki kadınla ilgili bir meslek bilgisine rastlanmamıştır. Vakıf kurucularından bazıları, vezir, müftü veya şeyh gibi sosyal statüsü yüksek olan kişilerin birinci dereceden yakınıdır. Mesela Hacı Şevki Efendi Zâviyesi'nin aydınlatılması için vakıf kuran Şerife Azime Hanım bt. Mehmed, Medine eski kadısı Hasan Rafet Efendi'nin annesidir.²³⁴ Aynı zâviyeye para vakfeden Ümmügülsüm Hanım bt. Muhammed Emin, Hasan Rafet Efendi'nin eşi,²³⁵ Hatice Havva Hanım ise Müderris İbrahim Edhem Efendinin annesidir.²³⁶ Feyzullah Efendi Dergâhı için taâmiye vakfı kuran Zeyneb Hanım ise Mehmed Ali Paşa'nın kızıdır.²³⁷ Kaygulu Tekyesi Şeyhi'nin eşi Fatma Hanım, Kaygulu Tekyesi'nin tamiri ve Tekye mensuplarının yemek masrafları için iki ev vakfetmiştir.²³⁸

²²⁹ Saadet Maydaer, *XVI. Yüzyılda Bursa Kadınları*, 1. Baskı, Bursa: Emin Yay., 2010, s. 81.

²³⁰ Maydaer, a.g.e., s. 82.

²³¹ Maydaer, a.g.e., s. 92.

²³² Maydaer, a.g.e., s. 94.

²³³ Maydaer, a.g.e., s. 95, 96.

²³⁴ V.G.M.A., Defter no: 1588, Sayfa no: 12, Sıra no: 02.

²³⁵ V.G.M.A., Defter no: 1588, Sayfa no: 52, Sıra no: 07.

²³⁶ V.G.M.A., Defter no: 1588, Sayfa no: 59, Sıra no: 08.

²³⁷ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0081, Sıra no: 0072.

²³⁸ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 088, Sıra no: 080.

18. Tablo: Kadınlar Tarafından Kurulan Vakıflar

Sıra No	Vâkıf	Yer	Tarih (Hicrî)	Vakfedilenler	Vakfedildiği Yer	Defter/Sayfa/Sıra No
1	Rabia Hatun bt. İsmail	Bursa - Bademli Mahallesi	09/07/1222	1 ev	İsmail Hakkı Efendi Zâviyesi	580-0258-0128
2	Edibe Hatun bt. İbrahim	Mudanya	15/02/1230	1 Semâhane binası	Halvetî Tarikatı	582/1- 0154-0105
3	Şerife Ayşe Hanım bt. Osman Bey	Bursa	11/11/1272	250 kuruş	Kavaklı Mahallesi Camii	582/2 -0376-0283
4	Şerife Hatice Hatun bt. Ahmed Şükrü	Orhangazi	21/07/1272	700 kuruş	Muradiye Camii	583-0022-0014
5	Şerife Fatma Hatun bt. Abdullah	Mustafakemalpaşa - Orman köyü ²³⁹	09/03/1283	2.000 kuruş	Orman Köyü Camii	584 -0059-0031
6	Emine Hanım bt. Mehmed Raşid	Orhangazi - Akharem köyü ²⁴⁰	03/05/1283	20 dönüm zeytinlik	Akharem Köyü Mektebi	586 -0076-0058
7	Saide Hanım bt. Mustafa	Bursa – Kayhan Mahallesi	27/04/1309	3 doğramacı dükkânı	Kayhan Camii	601-0187-0246
8	Safiye Hanım bt. Ataullah	Bursa – Merkez	22/04/1306	1 ev	Mevlid ve Miraciye okunması	616-0009-0006
9	Ayşe Hanım bt. İsmail Ağa	Mudanya	19/06/1220	7 dönüm bahçe, 1 ev	Ravza-yı Mutahhara bevvâbları	733-0007-0004
10	Şerife Azime Hanım bt. Mehmed	Bursa – Merkez	25/07/1268	500 kuruş	Hacı Şevki Efendi Zâviyesi	1588-012-002
11	Zeyneb Hatun bt. Abdullah ve Refiki	Bursa – Merkez	05/02/1269	1000 kuruş	Hacı Şevki Efendi Zâviyesi	1588-043-006
12	Ümmügülsüm Hanım bt. Muhammed Emin	Bursa – Merkez	17/06/1269	600 kuruş	Hacı Şevki Efendi Zâviyesi	1588-052-007
13	Hatice Havva Hanım	Bursa – Merkez	17/06/1269	300 kuruş	Hacı Şevki Efendi Zâviyesi	1588-059-008
14	Emine Hanım bt. Habib	Gemlik - Umurbey köyü	26/11/1287	3 dönüm dut ve zeytin bahçesi	Umurbey Köyü Camii	1751-0014-0007
15	Şerife Zeyneb bt. İsmail	Bursa – Merkez	01/11/1275	1 ev	Nakşibendî Zâviyesi	2163 -0023-0016
16	Hatice Hatun bt. Veliyyüddin	Gemlik - Kumla Sağır köyü	15/10/1220	1 dönüm bağ	Hüseyin Çelebi Zâviyesi	2163 -0038-0029
17	Şerife Selim Hanım bt. Mehmed Emin	Bursa – Merkez	05/10/1284	2 kahvehane dükkânı	Hoca Alizade Mescidi	2163 -0039-0031
18	Hatice bt. Abdulkadir	Bursa - Zeyniler Mahallesi	15/01/1259	12 evlek dut bahçesi	Musa Baba Zâviyesi	2163 -0075-0063
19	Emine Hanım bt. Mehmed Ağa	Bursa – Merkez	23/06/1283	1 ev, 3 evlek dut bahçesi	Haremeyn Vakfı	2163 -0077-0066

²³⁹ Günümüzde yörede, Karaorman ve Ormankadı köyleri bulunmaktadır. Bkz. Kaplanoğlu, *Bursa Yer...*, s. 187.

²⁴⁰ Günümüzde Orhangazi ilçesine bağlıdır.

Sıra No	Vâkıf	Yer	Tarih (Hicrî)	Vakfedilenler	Vakfedildiği Yer	Defter/Sayfa/Sıra No
20	Zeyneb Hanım bt. Mehmed Ali Paşa	Bursa – Merkez	11/04/1285	2 karavana, 150 mecdiye altın, 3 beyaz yirmilik	Feyzullah Efendi Dergâhı	2163 -0081-0072
21	Edibe Hanım bt. Mehmed Arif	Bursa – Merkez	05/05/1283	1246 kuruş, 1 değirmen, 1 tuzla	Ulu Cami	2163 -0084-0074
22	Ragibe Hanım bt. Mehmed	Bursa – Merkez	05/12/1284	1 ev	Bursa Mevlevî Dergâhı	2163 -0088-0079
23	Fatma Hanım bt. Ahmed	Bursa – Merkez	21/05/1287	2 ev, 2 dönümlük gölet	Kaygulu Tekyesi	2163 -0088-0080
24	Şerife Emine bt. Ahmed	Bursa – Merkez	05/07/1285	5 dönüm zeytinlik	Mısırî Dergâhı	2163 -0098-0089
25	Ümmügülsüm bt. Mustafa	Bursa – Merkez	05/12/1270	1 ev	Sa'dî Zâviyesi	2163 -0101-0092
26	Hatice Hanım bt. Mustafa	Bursa – Merkez	10/08/1309	1 ev	Darphane Mahallesi Camii	2163 -0139-0108
27	Ayşe Hanım bt. Murad	Bursa – Merkez	20/10/1309	1 ev 2 mushaf	Ulu Cami	2163 -0140-0109
28	Emine Hanım bt. Ahmed Efendi	Karacabey - Ergili köyü ²⁴¹	27/05/1307	1 mescid binası, 1 dükkân	Ergili Köyü Camii	590-129-118

19. Tablo: Kadın ve Erkek Vâkıflar Tarafından Beraber Kurulan Vakıflar

Sıra No	Vâkıf	Yer	Tarih (Hicrî)	Vakfedilenler	Vakfedildiği Yer	Defter/Sayfa/Sıra No
1	Süleyman Ağa b. Hasan ve Fatma Hâtun bt. Mehmed	Gemlik - Şükriye köyü	05/03/1303	1000 kuruş	Şükriye Köyü Mescidi	588-0204-0180
2	Hatice bt. Hüseyin ve eşi Ahmed Sabit Efendi b. Emin Sami	Mustafakemalpaşa	07/08/1311	15 tam Osmanlı altını, (1.500 kuruş değerinde)	Feyzi Dede Mahallesi Camii	596-0043-0035
3	Şerif Mehmed Efendi b. Şeyh Sabit ve Fahriye bt. Abdullah	Bursa - Hamidiye Mahallesi	26/03/1315	1 ev	Piremir Mescidi	597-0203-0190
4	Emine Hatun bt. İbrahim ve oğlu İbrahim Haydar b. İsmail	Bursa - Hocataşkın Mahallesi	01/10/1308	1 ev, 1 dönüm dut bahçesi	Sa'dî Zâviyesi	601-0162-0212

²⁴¹ Ergili köyü günümüzde Balıkesir ili Bandırma ilçesine bağlıdır.

Vakıf kurucusu kadınlardan bazıları da, muhtemelen babasından veya eşinden kalan mirastan, tarla, bahçe, dükkân ve imalathane gibi gayrimenkullerini vakfetmişlerdir. Emine Hanım bt. Mehmed Raşid 20 dönüm zeytinlik,²⁴² Ayşe Hanım bt. İsmail yedi dönüm sebze bahçesi,²⁴³ Hatice bt. Abdulkadir yedi evlek dut bahçesi,²⁴⁴ Saide Hanım bt. Mustafa üç doğramacı dükkânı,²⁴⁵ Şerife Selime Hanım bt. Mehmed Emin iki kahvehane dükkânı,²⁴⁶ Edibe Hanım bt. Mehmed Arif bir değirmen ve tuzla vakfetmiştir. Bahçe, dükkân gibi gayrimenkuller vakfeden kadın hayırseverlerden en azından bazılarının, mülklerini vakfetmeden önce kendilerinin işletmekte oldukları düşünülebilir.

20. Tablo: Kadınların Vakfettiği Mallar

Vakfedilen	Miktarı	Vâkıf Sayısı
Ev	13 adet	12
Semâhane binası	1 adet	1
Mescid binası	1 adet	1
Zeytinlik	25 dönüm	2
Dut bahçesi	1 dönüm, 15 evlek	3
Bahçe	10 dönüm	2
Bağ	1 dönüm	1
Dükkân	1 adet	1
Doğramacı dükkânı	3 adet	1
Kahvehane	2 adet	1
Değirmen	1 adet	1
Tuzla	1 adet	1
Gölet	2 dönüm	1
Mushaf	2 adet	1
Karavana	2 adet	
Para, altın	9096 kuruş, 15 tam Osmanlı altını (1.500 kuruş değerinde), 150 Mecidiye altını, 3 beyaz yirmilik	11

Kadın vakıf kurucularından on ikisi evlerini vakfederken, biri semâhâne binası yaptırarak vakfetmiştir. Sekiz vâkıf, toplam 52 dönüm miktarı zeytinlik, dut ve sebze bahçelerini, 11 vâkıf ise çeşitli miktarlarda paralarını, bazıları da doğramacı dükkânı, kahvehane dükkânı, değirmen, gölet ve tuzla gibi gayrimenkullerini vakfetmişlerdir.

²⁴² V.G.M.A., Defter no: 586, Sayfa no: 76, Sıra no: 58.

²⁴³ V.G.M.A., Defter no: 733, Sayfa no: 007, Sıra no: 004.

²⁴⁴ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 075, Sıra no: 063.

²⁴⁵ V.G.M.A., Defter no: 601, Sayfa no: 187, Sıra no: 246.

²⁴⁶ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 039, Sıra no: 031.

21. Tablo: Kadınlar Tarafından Kurulan Vakıfların Hizmet Alanları

Hizmet Alanı	Vakıf sayısı
Cami inşası ve ihtiyaçları	6
Cami görevlisi maaşı	7
Tekke ve zâviye inşası ve ihtiyaçları	9
Mektep	1
Taamiye	6
Mevlid okunması	4
Haremeyn Vakfına ilave	2
Diğer (dua, hatim, vaaz, hadis dersi vb.)	12

Kadın hayırseverler, erkek hayırseverlere göre daha fazla oranda gayrimenkul vakfetmişlerdir. (Bkz: 5., 7., 9., 11., 13 ve 20. tablolar) Kadınlar tarafından kurulan 26 vakıfta gayrimenkul bağışı var iken, 22 vakıf sadece gayrimenkul bağışından oluşmaktadır. Birçok kadın hayırsever, tarikatların dergâh ve zâviyelerine bağış yapmıştır. Tarikat mensuplarından sonra tarikatlar için en çok vakıf tesis eden hayırsever grubunu kadın vâkıflar oluşturmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

MEVKÛFÂTA GÖRE VAKIFLAR

Hayırseverlerin vakfettiği menkul ve gayrimenkullere mevkûfât denir. İslâm hukukuna göre mevkûfâtın vakfedenin mülkü olması, yararlanılabilir olması ve belirli olması gibi bazı özellikleri taşıması gerekir.²⁴⁷ Ev, bağ, bahçe ve tarlalar, para ve altın, kitaplar ve dükkân eşyaları hayırseverlerin vakfettiği mevkûfât arasında sayılabilir. XIX. yüzyılda Bursa'da kurulduğu tespit edilen vakıfların büyük bir kısmı para vakıflarıdır. Nitekim 175 hayırsever para ve altın, 69 hayırsever gayrimenkul vakfetmiştir. Üç vakıfta kitap, dört vakıfta ev ve dükkân eşyası bağışı bulunmaktadır. Bazı hayırseverler ise hem para hem de gayrimenkul vakfetmişlerdir.

22. Tablo: Vakfedilen Malların Tamamı

Vakfedilenler	Vâkıf Sayısı
Para, altın	175 kişi
Gayrimenkul	69 kişi
Kitap	3 kişi
Ev/dükkân eşyası	4 kişi

Para vakfedenlerin büyük bir kısmı camiler ve mescitlerin inşası, tamiri ve çeşitli masrafları için vakıf tesis etmişlerdir. Muhacirler tarafından yeni kurulan 64 köyün cami ve mescidi için de vakıf kurulmuştur. Para vakfı tesis edenlerin 89'u Balkan ve Kafkas göçmenleridir.

I. GAYRİMENKUL VAKIFLAR

İncelenen dönemde kurulan 60 vakıf, sadece gayrimenkul bağışından oluşurken, toplam 69 vakıfta gayrimenkul bağışı mevcuttur. Genelde ev, tarla, bahçe ve zeytinlik vakfedilmiş, dükkân, tuzla, değirmen gibi gayrimenkuller de bağışlanmıştır.

23. Tablo: Vakfedilen Gayrimenkuller

Cami, mescid binası	3
Zâviye binası/Semâhâne	5
Köy	1
Ev	37
Arsa	2 adet, 1252 zira', 3 dönüm, bir miktar
Dükkân	14
Duhancı dükkânı	1
Bıçakçı dükkânı	1

²⁴⁷ Ali Himmet Berki, *Vakıflar*, 2. Baskı, İstanbul: Aydınlık Basımevi, 1946, s. 126.

Demirci dükkânı	2
Doğramacı dükkânı	3
Manav dükkânı	2
Terzi dükkânı	2
Çulcu dükkânı	1
Bakkaldükkânı	1
Mağaza (depo)	1
Kahvehane	7
Ekmekçi fırını	1
Simitçi dükkânı	1
Yağhane	1
Değirmen	7
Tuzla	3 ırgatlık, 4 parça
Bahçe	15 dönüm, 6 evlek
Zeytinlik	138 dönüm, 19 ırgatlık, 460 ağaç
Dut bahçesi	135 dönüm, 15 evlek, 8 ırgatlık
Bağ	3 dönüm, 7 evlek
Tarla	2409 dönüm
Sazlık	1100 dönüm
Çayır	400 dönüm
Koru	150 dönüm
Gölet	2 dönüm

A. KONUTLAR VE ARSALAR

Vakıf kurucuları, tesis ettikleri vakıfların giderlerini karşılamak amacıyla veya eğitim ve dinî hizmetler veren kişilere mesken olmak üzere çeşitli mülkler vakfetmişlerdir. Bunların arasında ev, oda, hücre, kiler, ahır, samanlık ve arsalar bulunmaktadır.

Çalışmanın kapsadığı dönemde otuz bir hayırseverin 37 konut vakfettiği, beş hayırseverin de arsa vakfettiği görülmektedir. Vakıf bânileri, vakfedilen arsa miktarı ile ilgili de bilgi vermişlerdir. Bu çerçevede 3 dönüm ve 1252 zira' miktarı arsa ile 2 adet miktarı belirtilmemiş arsa bağışlanmıştır. Arsalar genelde içinde bulunan ev veya dükkân ile beraber vakfedilmiştir.

Vakfiyelerden, vakfedilen evlerin büyük kısmının iki katlı, bazılarının da tek katlı olduğu anlaşılmaktadır.²⁴⁸ Vakfedilen konutların müştemilâtı içinde mutfak,²⁴⁹ sundurma, avlu,²⁵⁰ hâbiye-i mâ-i cârî (kaynak suyu havuzu),²⁵¹ fırın,²⁵² çeşme, kenef,²⁵³

²⁴⁸ Seyyid Abdüllatif Efendi'nin vakfettiği dört evden üçü iki katlı, biri tek katlıdır. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0145, Sıra no: 0114.

²⁴⁹ V.G.M.A., Defter no: 592, Sayfa no: 0047, Sıra no: 0042.

²⁵⁰ V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 0258, Sıra no: 0128.

²⁵¹ V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 0258, Sıra no: 0128.

²⁵² V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 0260, Sıra no: 0129.

²⁵³ V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 0498, Sıra no: 0288.

sofa,²⁵⁴ sayalıklar (gölgelik) gibi bölümler yer almaktadır.²⁵⁵ Bazı evlerin alt katında ahır vardır.²⁵⁶ Evlerin bir kısmı bahçe içinde yer alırken, çoğunun yanında avlusu, bir kısmının avlusunda ise su kuyusu,²⁵⁷ bazı evlerin bahçesinde ise kabristan bulunmaktadır.²⁵⁸ Vakfiyelerde evlerin bazısının avlusunda mâ-i cârî (akan su, dağdan bir kanalda akarak gelen kaynak suyu) olduğu²⁵⁹ bilgisinin özellikle belirtiliyor olması, o dönemde, mâ-i cârî bulunmasının eve değer kazandırdığını göstermektedir.

Vakfiyelerde, bağışlanan konutlar hakkında bilgi verilirken, konutun bulunduğu köy veya mahallenin adı, konuta sınırı olan mülklerin sahiplerinin isimleri gibi bilgiler ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Kirası vakfedilen bazı mülklerin de başka vakıflara ait olduğu görülmektedir.²⁶⁰

24. Tablo: Vakfedilen Konutlar

Konutun Tasarruf Tipi	Vâkıf		Toplam Vakfedilen Ev Sayısı
	Erkek	Kadın	
Süknâsı	9	2	11
Kirası	15	11	26
Toplam vakfedilen ev sayısı	24	13	37

Kadın hayırseverler tarafından 11, erkek hayırseverler tarafından 24 ev vakfedilmiştir. Bunlardan iki evi kadın ve erkek vâkıflar beraber vakfetmişlerdir. Kirası ile çeşitli hizmetlerin görülmesi için 26 ev, mesken olarak kullanılması için ise 11 ev vakfedilmiştir.

25. Tablo: Konutların Vakfedilme Amacı

Vakfedilme Amacı	Vakfedilen Konut Sayısı
Cami hizmetleri ve ihtiyaçları	9
Tekke hizmetleri ve ihtiyaçları	22
Dua, mevlid, hatim	2
Haremeyn Vakıfları	3
Vakıf mütevellîsi süknâsı	1
Toplam	37

²⁵⁴ V.G.M.A., Defter no: 581/1, Sayfa no: 0199, Sıra no: 0205.

²⁵⁵ V.G.M.A., Defter no: 746, Sayfa no: 0079, Sıra no: 0034.

²⁵⁶ V.G.M.A., Defter no: 595, Sayfa no: 0168, Sıra no: 0163.

²⁵⁷ V.G.M.A., Defter no: 599, Sayfa no: 0043, Sıra no: 0021.

²⁵⁸ V.G.M.A., Defter no: 746, Sayfa no: 0327, Sıra no: 0135.

²⁵⁹ V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 0258, Sıra no: 0128.

²⁶⁰ Emine Hanım bt. Mehmed, Murad Hüdavendigâr Vakfı'na yıllık 7,5 kuruş mukâta'ası olan bir evinin kirasını Haremeyn Vakıfları'na vakfetmiştir. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0077, Sıra no: 0066.

Konutların vakfedilme amaçları incelendiğinde, en fazla konutun (22 ev) tarikat dergâh ve zâviyeleri için vakfedildiği görülmektedir. Cami hizmetleri için vakfedilen ev sayısı dokuzdur. 2 ev, hatim ve mevlid okutularak duasının yapılması için, 3 ev Haremeyn Vakıfları için, 1 ev de vakıf mütevellîsinin oturması için vakfedilmiştir.

Kirası ile camilerin tamir, aydınlatma ve diğer masraflarının karşılanması için 6 ev vakfedilmiştir. Bunlardan Torlak Hacı Mustafa Ağa, kirası İznik ilçesindeki Sultan Eşref Camii'nin aydınlatması için kullanılmak üzere bir ev;²⁶¹ Hüseyin Bey b. Süleyman, kirası ile İnegöl ilçesi Muradiye Mahallesi Camii imam ve hatibinin ücretleri ve diğer masraflarının karşılanması için bir ev;²⁶² Receb b. Hasan ve rüfekâsı, kirası ile Lütfiye Köyü Mescidi imamının ücretinin ödenmesi için bir ev;²⁶³ Ali Bey b. Derviş, İnegöl ilçesi Burhaniye Mahallesi Camii hatibinin ücreti için bir ev;²⁶⁴ Ahmed b. Ali, Mudanya ilçesi Işıklı Köyü Camii'nin aydınlatma giderleri için bir ev;²⁶⁵ Hatice Hanım bt. Mustafa, Darphane Mahallesi Camii'nin tamiri ve ihtiyaçları için bir ev²⁶⁶ vakfetmişlerdir.

Kirası ile tekke ve dergâhların çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması için 15 ev vakfedilmiştir. Bunlardan İsmail Hakkı Efendi zâviyesinin yemek masraflarının karşılanması için Rabia Hatun bt. İsmail iki ev;²⁶⁷ Hüseyin Hüsnü Bey b. Halil bir ev;²⁶⁸ Mehmed Genci Efendi Rufâi Zâviyesi'nin yemek ve diğer giderlerinin karşılanması için 2 ev;²⁶⁹ Mehmed Raşid Ağa b. Ahmed Münzevî Abdullah Tekkesi'nin çeşitli ihtiyaçları için bir ev;²⁷⁰ Ahmed Gazzî Zâviyesi Şeyhi Seyyid Abdüllatif Efendi dört ev,²⁷¹ Ali Ağa b. Mehmed bir ev, Derviş Mehmed Paşa bir ev,²⁷² Ahmed Gazzî Zâviyesi ihtiyaçlarında kullanılmak üzere vakfetmişlerdir.²⁷³ Ragibe Hanım bt. Mehmed Mevlevî Dergâhı'nın ihtiyaçlarının karşılanması şartıyla bir ev;²⁷⁴ Kayguluzâde Tekkesi Şeyhi'nin zevcesi

²⁶¹ V.G.M.A., Defter no: 587, Sayfa no: 215, Sıra no: 266.

²⁶² V.G.M.A., Defter no: 592, Sayfa no: 0047, Sıra no: 0042.

²⁶³ V.G.M.A., Defter no: 595, Sayfa no: 0168, Sıra no: 0163.

²⁶⁴ V.G.M.A., Defter no: 599, Sayfa no: 0043, Sıra no: 0021.

²⁶⁵ V.G.M.A., Defter no: 2157, Sayfa no: 0029, Sıra no: 0022.

²⁶⁶ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0139, Sıra no: 0108.

²⁶⁷ V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 0258, Sıra no: 0128.

²⁶⁸ V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 0260, Sıra no: 0129.

²⁶⁹ V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 0498, Sıra no: 0288.

²⁷⁰ V.G.M.A., Defter no: 582/2, Sayfa no: 0524, Sıra no: 0402.

²⁷¹ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0145, Sıra no: 0114.

²⁷² V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0146, Sıra no: 0115.

²⁷³ V.G.M.A., Defter no: 746, Sayfa no: 0079, Sıra no: 0034.

²⁷⁴ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0088, Sıra no: 0079.

Fatma Hanım bt. Ahmed, Kayguluzâde Tekkesi ihtiyaçları için iki ev;²⁷⁵ Ümmügülsüm bt. Mustafa da Sa'dî Dergâhı ihtiyaçları için bir ev vakfetmiştir.²⁷⁶

Kira geliri ile hatim ve mevlid okutularak duasının yapılması için 2 ev vakfedilmiştir. Safiye Hanım bt. Ataullah hatim okunması, mübarek gün ve gecelerde mevlid ve miraciye okunarak dua yapılması ve dinleyenlere yemek ve tatlı ikram edilmesi için;²⁷⁷ Ayşe Hanım bt. Murad Ulu Cami'de her gün bir cüz okunmak suretiyle düzenli olarak hatim yapılması için²⁷⁸ birer evlerini vakfetmişlerdir.

Bazı hayırseverler de vakfettikleri mülklerin kira gelirlerinin Haremeyn'deki (Mekke ve Medine) hizmetler için kullanılmasını istemişlerdir. Bu çerçevede Haremeyn Vakfına ilave edilmek üzere iki ev vakfedilmiştir. Mehmed Said Efendi b. Mustafa²⁷⁹ ve Emine Hanım bt. Mehmed²⁸⁰ birer evlerini Haremeyn fukarası için kullanılmak üzere vakfetmişlerdir.

Kira geliri Ravza-yı Mutahhara bevvablarına sarfedilmek üzere bir ev vakfedilmiştir. Ayşe Hanım bt. İsmail Medine-i Münevvere'de bulunan Ravza-yı Mutahhara'nın bevvâblarına verilmek üzere bir evini vakfetmiştir.²⁸¹

Cami imam veya hatibine lojman olması için üç ev vakfedilmiştir. Said Bey b. Ali, Hüseyinalan köyünde bir cami ve yanına imam lojmanı inşa ederek vakfetmiştir.²⁸² İdris Ağa b. Mahmud bir evini, Veled-i Vezir Camii imamına lojman olması için bağışlamıştır.²⁸³

Dergâh binası olarak kullanılması veya dergâh şeyhine mesken olması için yedi ev vakfedilmiştir. Emine Hatun bt. İbrahim ve oğlu Peştemalcı İbrahim Haydar, Sa'dî Dergâhı olarak kullanılmak üzere bir ev;²⁸⁴ Celvetî Şeyhi Hasan Efendi b. Halil, Kayguluzâde Tekkesi şeyhinin meskeni olarak kullanılmak üzere bir ev;²⁸⁵ Şâbânî Şeyhi Muhammed Şevki Efendi b. Osman bir ev Şâbâniyye dergâhı olarak kullanılmak üzere,²⁸⁶ bir ev de dergâh şeyhine mesken olması için;²⁸⁷ Kadirî Şeyhi Ömer Efendi b.

²⁷⁵ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0088, Sıra no: 0080.

²⁷⁶ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0101, Sıra no: 0092.

²⁷⁷ V.G.M.A., Defter no: 616, Sayfa no: 0009, Sıra no: 0006.

²⁷⁸ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0140, Sıra no: 0109.

²⁷⁹ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0013, Sıra no: 0008.

²⁸⁰ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0077, Sıra no: 0066.

²⁸¹ V.G.M.A., Defter no: 733, Sayfa no: 0007, Sıra no: 0004.

²⁸² V.G.M.A., Defter no: 595, Sayfa no: 0044, Sıra no: 0040.

²⁸³ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0080, Sıra no: 0071.

²⁸⁴ V.G.M.A., Defter no: 601, Sayfa no: 0162, Sıra no: 0212.

²⁸⁵ V.G.M.A., Defter no: 746, Sayfa no: 0327, Sıra no: 0135.

²⁸⁶ V.G.M.A., Defter no: 1588, Sayfa no: 001, Sıra no: 001.

Mehmed Said bir ev Kâdirî tarikatı zâviyesine sükânâ olmak üzere;²⁸⁸ Şerife Zeyneb bt. İsmail bir ev Nakşibendî Zâviyesi şeyhine mesken olmak üzere²⁸⁹ Nakşibendî Şeyhi Abdulhâdi Efendi b. Abdülkerim, Nakşibendî Atik Zâviyesi şeyhine lojman olmak üzere bir ev vakfetmiştir.²⁹⁰

İncelenen dönemde, vakıf mütevellîsinin ikamet etmesi için bir ev vakfedilmiştir. Nitekim İznik ilçesi Kazancı Mahallası'nde ikamet eden Torlak Hacı Mustafa Ağa, Sultan Eşref ve Hacı Hamza camilerinin aydınlatılması için tesis ettiği vakfa, vakıf mütevellîsinin meskeni olarak kullanılmak üzere oturduğu evi de vakfetmiştir.²⁹¹

B. ZİRAİ ALANLAR VE İŞLETMELER

1. Tarım Arazileri

Hayırseverler tarafından, cami, mektep ve dergâhların finansmanı ve dua hizmetleri için kurulan 23 vakıfta tarım arazisi bağışı bulunmaktadır. Bağışlanan tarım arazileri arasında tarlalar, bağ ve bahçeler, dut bahçeleri, zeytinlikler, sazlık, çayır, kuru ve bir de gölet yer alır. Bu dönemde toplam olarak 4.352 dönüm, 28 evlek, 27 ırgatlık tarım arazisi ile 460 zeytin ağacı bağışlandığı görülmektedir. Vakıfların on beşinde gayrimenkulün üzerinde yetişen mahsullerin geliri, yedisinde ise kira geliri vakfedilmiştir. Bu arada diğer vakıf arazilerine oranla geniş miktarda tarla, sazlık, çayır ve kuru arazileri vakfedildiği görülmektedir.

26. Tablo: Vakfedilen Tarım Arazileri, Bağlar ve Bahçeler

Vakfedilen	Miktarı
Bahçe	15 dönüm, 6 evlek
Zeytinlik	138 dönüm, 19 ırgatlık, 460 ağaç
Dut bahçesi	135 dönüm, 15 evlek, 8 ırgatlık
Bağ	3 dönüm, 7 evlek
Tarla	2.409 dönüm
Sazlık	1.100 dönüm
Çayır	400 dönüm
Koru	150 dönüm
Gölet	2 dönüm
Köy	1 adet
Toplam	4.352 dönüm, 28 evlek, 27 ırgatlık, 460 ağaç

²⁸⁷ V.G.M.A., Defter no: 1588, Sayfa no: 033, Sıra no: 005.

²⁸⁸ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0006, Sıra no: 0003.

²⁸⁹ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0023, Sıra no: 0016.

²⁹⁰ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0099, Sıra no: 0090.

²⁹¹ Torlak Hacı Mustafa Ağa, kurduğu vakfa kendini ve neslinden gelenleri mütevellî tayin etmiştir. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 587, Sayfa no: 215, Sıra no: 266.

Darphane-i Âmire eski emininin oğlu, Divan-ı Hümayun kâtiplerinden Abdullah b. Hüseyin Hüsnü ve kardeşi Ahmet Kamil, Balıklı köyünde bulunan 2401 dönümü tarla, 1100 dönümü sazlık, 150 dönümü odunluk koru, 400 dönümü çayır olmak üzere toplam 3951 dönüm arazilerini bağışlayarak İsmail Hakkı Tekkesi için vakıf kurmuşlardır. Vakıf, gayrimenkulleri kiraya vererek geliriyle İsmail Hakkı Tekkesi'nin yemek masrafları ile iki müezzin ve kütüphane görevlisinin maaşını karşılamıştır.²⁹²

Kaygulu Tekkesi şeyhinin eşi Fatma Hanım bt. Ahmed, Bursa il merkezindeki iki evi ile beraber iki dönüm alan kaplayan bir göleti Kaygulu Tekkesi tamiri ile ibâte ve iâşe giderlerinin karşılanması şartıyla vakfetmiştir.²⁹³

2. Bağ ve Bahçeler

İncelenen dönemde, üç dönüm ve yedi evlek miktarı bağ arazisi vakfedilmiştir. Salih Ağa b. Halil, Orhangazi ilçesi Çeltikçi köyündeki yedi evlek bağ, 6 evlek bahçe ve ayrıca 26 zeytin ağacının gelirini Çeltikçi Köyü Camii hatibinin ücreti için,²⁹⁴ Hatice bt. Veliyyüddin ise Gemlik ilçesi Kumla Sağır köyündeki bir dönüm bağının hâsılatını, Hüseyin Çelebi Zâviyesi'nin yemek masraflarını karşılamak üzere vakfetmişlerdir.²⁹⁵

Üç hayırsever tarafından toplam 15 dönüm ve 6 evlek miktarı bahçe vakfedilmiştir. Emir Sultan Zâviyesi Şeyhi Ahmed Efendi b. Mustafa, Kirişhane semtindeki Gülçiçek HatunVakfı'na senelik 21 akçe mukataası olan 5 dönüm miktarı bahçeyi Emir Sultan Zâviyesi'nin yemek masrafları için,²⁹⁶ Ayşe bt. İsmail, Mudanya ilçesinde deniz kenarında bulunan, Hüdavendigar Vakfı'na yılda 150 akçe mukataası olan 7 dönüm miktarı bahçeyi Ravza-yı Mutahhara görevlileri için,²⁹⁷ Emine bt. Habib, Umurbey köyündeki 3 dönüm dut ve zeytin bahçesini Umurbey Köyü Camii'nin aydınlatma masraflarının karşılanması için vakfetmişlerdir.²⁹⁸

3. Dut Bahçeleri

Bursa şehrinin ekonomisinde, dokumacılık sektörü eskiden beri önemli bir yer tutmaktadır. Tarih boyunca Bursa'da, ekonomik değeri yüksek olan ipekli kumaşlar

²⁹² V.G.M.A., Defter no: 582/2, Sayfa no: 0427, Sıra no: 0334.

²⁹³ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0088, Sıra no: 0080.

²⁹⁴ V.G.M.A., Defter no: 582/2, Sayfa no: 0312, Sıra no: 0215.

²⁹⁵ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0038, Sıra no: 0029.

²⁹⁶ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0062, Sıra no: 0047.

²⁹⁷ V.G.M.A., Defter no: 733, Sayfa no: 0007, Sıra no: 0004.

²⁹⁸ V.G.M.A., Defter no: 1751, Sayfa no: 0014, Sıra no: 0007.

dokunarak diğer şehirlere ve ülkelere ihraç edilmiştir. İpek üretimi için Bursa ve civarında ipekböcekçiliği yaygın olarak yapılmıştır.²⁹⁹

İpekböceği, dut yaprağı ile beslenir, ipekböcekçiliği yapılabilmesi için de dut bahçeleri yetiştirilirdi. İncelenen dönemde vakfedilen dut bahçelerinin miktarı, ipekböcekçiliği ve dokumacılığın Bursa ekonomisindeki yeri konusunda fikir vermektedir.

XIX. yüzyılda Bursa’da yüksek miktarda dut bahçesinin hayır işleri için vakfedildiği görülmektedir. Yedi hayırsever tarafından 135 dönüm, 15 evlek ve 8 ırgatlık miktarda dut bahçesi vakfedilmiştir. İpek değerli bir ürün olduğundan, dut bahçelerinin de değerli olduğu düşünülebilir. Vakfiyelerde dut bahçelerinin değeri ile ilgili bir bilgi yer almamakla birlikte başka vakıflardan kiralanmış olanların mukataa miktarı belirtilmiştir.

Derviş Mehmed Paşa, dört dönüm dut bahçesini Ahmed Gazzî Hangâhî’na;³⁰⁰ Darbhane-i Âmire Emîni Hüseyin Hüsni b. Halil, 82 dönüm dut bahçesini İsmail Hakkı Zâviyesi’ne;³⁰¹ Göller Kâdirî Tekkesi Şeyhi Mustafa İsyani Efendi b. Mehmed Yasin, tekkenin yanında bulunan toplam 20 dönüm miktarı dut bahçesini kendi tekkesine³⁰² yemek giderlerinin karşılanması için vakfetmişlerdir.

Emine bt. İbrahim ve oğlu peştemalcı İbrahim b. İsmail, Hocataşkın Mahallesi’ndeki bir dönüm dut bahçesi ile içinde bulunan evi Sa’dî Dergâhı olarak kullanılmak üzere vakfetmişlerdir.³⁰³

İbrahim b. Salih, Mudanya ilçesindeki 8 ırgatlık dut bahçesini, Ramazan ayında ve mübarek gecelerde Mudanya camilerinde âlim ve salih bir zatın vaaz vermesi amacıyla vakfetmiştir. Tesis ettiği vakıf ayrıca, annesinin inşa ederek vakfettiği Çavuş Mahallesi Mektebi’nin muallim ücretini de karşılamıştır.³⁰⁴

Şemâkîzâde Hüseyin Efendi b. Mustafa’nın, Yenişehir ilçesi Çayır Mahallesi’nde kendi yaptırdığı cami ve mektebin tamir, aydınlatma ve diğer masrafları

²⁹⁹ Halil İnalçık, “Bursa”, DİA, I-XLIV, İstanbul: T.D.V. Yay., 1992, C. 6, s. 445-449.

³⁰⁰ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0146, Sıra no: 0115.

³⁰¹ V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 0260, Sıra no: 0129.

³⁰² V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 0360, Sıra no: 0189.

³⁰³ V.G.M.A., Defter no: 601, Sayfa no: 0162, Sıra no: 0212.

³⁰⁴ V.G.M.A., Defter no: 608/2, Sayfa no: 0369, Sıra no: 0313.

ile görevli ücretlerinin karşılanması için kurduğu vakfa bağışladığı menkul ve gayrimenkuller arasında, 5 dönüm dut bahçesi ile 8 dönüm de tarla bulunmaktadır.³⁰⁵

Hatice bt. Abdulkadir, Zeyniler ve Hocataşkın mahallelerinde bulunan toplam 12 evlek dut bahçesini Musa Baba Zâviyesi'nin yemek masraflarının karşılanması amacıyla;³⁰⁶ Emine bt. Mehmed, Bursa şehir merkezindeki üç evlek dut bahçesini Haremeyn Vakfı'na gönderilmek üzere vakfetmiştir.³⁰⁷

Torlak Hacı Mustafa Ağa, İznik ilçesi Kazancı Mahallesi'nde bulunan 34 zeytin ağacı ile 15 dönüm dut bahçesini Sultan Eşref ve Hacı Hamza camilerinin mum ve kandillerinin alınması, ayrıca mevlid okutulması için vakfetmiştir.³⁰⁸

4. Zeytinlikler

Zeytin meyvesi ve zeytinyağı, günümüzde olduğu gibi tarih boyunca da hep değerini korumuş, zeytin ağaçları ve zeytin bahçelerinin ekonomik değeri her zaman yüksek olmuştur. Çalışmanın kapsadığı dönemde kurulan 8 vakıfta, toplam 138 dönüm ve 19 ırgatlık zeytinlik ile 460 zeytin ağacı vakfedilmiştir.

Hüdavendigâr Vilayeti eski mutasarrıflarından Mehmed Tahir Paşa b. Ahmed, 12 parça, toplam 108 dönüm zeytinliği Mudanya Camii Atık'ın tamiri, yaptırdığı çeşmelerin bakımı, kandil gecelerinde mevlid okutulması ve dul kadınlara yardım edilmesi amacıyla;³⁰⁹ Nakşibendî Şeyhi Ahmed Baba Efendi b. Ahmed Efendi 200 zeytin ağacını kendi inşa ettirdiği Nakşibendî Zâviyesi'nin aydınlatma ve yemek giderlerinin karşılanması amacıyla;³¹⁰ Mehmed Raşid Ağa b. Ahmed, Mudanya Siği köyündeki 200 zeytin ağacı ile 8 dönüm dut bahçesi ve 2 dönüm bağı, Münzevî Abdullah Tekkesi'nin yemek masraflarının karşılanması, hatim okutulması ve Mevlid-i Nebi gecesi mevlid okutulması; ayrıca Berat gecesi tekkenin kandilleri için yağ ve mum alınması amacıyla vakfetmiştir.³¹¹

Mustafa Dâî b. Hüseyin, Gürle köyündeki iki buçuk dönümlük zeytinliği Beylerbeyi İstavroz Tekkesi'nin yemek giderlerinin karşılanması amacıyla;³¹² Osman Ağa b. Ahmed, Umurbey köyünde bulunan, Pars Bey Vakfı'na mukataalı iki buçuk

³⁰⁵ V.G.M.A., Defter no: 616, Sayfa no: 0001, Sıra no: 0001.

³⁰⁶ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0075, Sıra no: 0063.

³⁰⁷ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0077, Sıra no: 0066.

³⁰⁸ V.G.M.A., Defter no: 587, Sayfa no: 215, Sıra no: 266.

³⁰⁹ Zeytinliklerin, Bedrettin Pars Bey Vakfı'na yıllık kırk akçe mukataası bulunmaktadır. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 619, Sayfa no: 0108, Sıra no: 0060.

³¹⁰ V.G.M.A., Defter no: 581/1, Sayfa no: 0199, Sıra no: 0205.

³¹¹ V.G.M.A., Defter no: 582/2, Sayfa no: 0525, Sıra no: 0403.

³¹² V.G.M.A., Defter no: 587, Sayfa no: 042, Sıra no: 050.

dönüm miktarı zeytinliği Ramazan ayında Umurbey Köyü Camii'nde mukabele okutulması şartıyla;³¹³ Ahmed b. Ali Mudanya ilçesi Frenkli köyündeki 19 ırgatlık zeytinliği Mevlid-i Nebi gecesi Frenkli Köyü Camii'nde mevlid okunması ve caminin aydınlatma giderlerinin karşılanması amacıyla vakfetmişlerdir.³¹⁴

İstanbul Beşiktaş'ta ikamet eden Emine Hanım bt. Mehmed Raşid, Orhangazi ilçesi Akharem köyündeki 20 dönüm zeytinliği aynı köyde bulunan, eşi Mehmed b. Emrullah'ın tamir ettirdiği cami ve bitişiğindeki mektebin imam, hatip ve muallim ücretleri gibi çeşitli masraflarının karşılanması amacıyla vakfetmiştir. Emine Hanım ayrıca Rebiülevvel ayının 12. gecesi camide mevlid okutulması, caminin aydınlatılması için mum alınması, Ramazan ayında ve mübarek gecelerde kandil yakılması ve gerektiğinde cami ve mektebin tamir masraflarının karşılanmasını da vakıf şartları arasına dâhil etmiştir.³¹⁵

Şerife Emine bt. Ahmed beş dönüm zeytinliğini, geliri Veli Şemseddin Mahallesindeki Mısrî Dergâhı Şeyhi merhum Ali Rıza Efendi'nin inşa ettirdiği zâviyenin yemek masraflarının karşılanması amacıyla vakfetmiştir.³¹⁶

5. Köyler

Vâkıfın bazı mallarını ailesinin veya neslinden gelenlerin kullanımına tahisi etmesiyle oluşan vakıflara ailevî veya zürri vakıflar denir.³¹⁷ Osmanlı Devleti'nde, toplumun önde gelen bazı insanları, arazisine sahip oldukları köylerin gelirlerini vakfetmişlerdir. Paşalara, vezirlere ve uç beylerine fetih ganimeti olarak verilen birçok köyün vakfedildiği görülmektedir.³¹⁸ 15. ve 18. yüzyıllarda Makedonya bölgesinde kurulan Osmanlı vakıflarını ele alan bir çalışmada, bu şekilde vakfedilen 7 köy görülmektedir.³¹⁹

İncelenen dönemde vakfedilen tek köy, Balaban Paşa'nın Hicrî 1228 yılında evlâdı için vakfettiği İsabey köyüdür. İsabey köyü ile ilgili vakfiyede verilen

³¹³ V.G.M.A., Defter no: 2157, Sayfa no: 0028, Sıra no: 0021.

³¹⁴ V.G.M.A., Defter no: 2157, Sayfa no: 0029, Sıra no: 0022.

³¹⁵ V.G.M.A., Defter no: 586, Sayfa no: 0076, Sıra no: 0058.

³¹⁶ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0098, Sıra no: 0089.

³¹⁷ Berki, a.g.e., s. 94.

³¹⁸ Bahaeddin Yediyıldız, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu", *Vakıflar Dergisi*, sy. 18, Ankara: 1984, s. 8.

³¹⁹ Mumin Omerov, *Vakfiyelere Göre XV-XVIII. Asırlarda Makedonya'da Vakıflar ve İşlevleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: B.U.Ü. S.B.E., 2016, s. 76.

bilgilerden, köyün İznik ilçesinin Gürle bucağına bağlı olduğu ve İznik Gölü'nün güneyinde bulunduğu anlaşılmaktadır.³²⁰

Balaban Paşa, İsabey köyünün ekilen-ekilmeyen tarlalarını, merasını, pınarları, nehirleri, tepeleri, ağaçları ve köy arazisi içinde bulunan her şeyi, oğlu Mehmed ve onun neslinin faydalanması amacıyla vakfetmiştir.³²¹ Vakfedilen mülkler vakfiyede şu şekilde belirtilmiştir:

“... İsabey denilen karye kıt'asını, cemî-'i hudûdu ve kâffe-i hukûku ve bil-cümle tarîk ve merâsı ve pınarları ve nehirleri ve cebelleri ve ma'mûr ve gayr-i ma'mûr olan yerleri ve saky olunan ve saky olunmayan arazileri ve eşcâr-ı müsmire ve gayri müsmire ve mahall-i mezkûre muzâf kılınan herbir hakkıyla tesmiye olunsun olunmasın Abd ve civarını ve Ubeyd ve civârını, evlâdlarından yirmi nefer kimesne ile beraber oğlu Müslim Mehmed tâle bekâhu üzerine vakf ve habs etti. Ba'dehû neslen ba'de neslin ve batnen bade batnin mezbûr Mehmed'in oğulları oğullarına ve dahi vâkıfın evlâdına ve evlâd-ı evlâdına tenâsül ve yekdiğerini teâkup ettikleri müddetçe neslen ba'de neslin ve batnen bade batnin ale's-seviyye mutasarrıf olmak şartıyla ve eğer el-ıyâzui billâh nesl-i vâkıf münkariz olup kimesne kalmıyacak olur ise vâkıf-ı müşârun ileyhin binâgerdesi olan mahalle, Kur'ân-ı Mecîd okumak üzere devam eden huffâz-ı kirâma, ba'dehu 'ulemâ-i âmilîn ve fukarâ-i zâhidîne sarfolunmak üzere vakfedüb ...”³²²

27. Tablo: Tarım Arazilerinin Vakfedilme Amaçları

Vakfedilme Amacı	Vakıf Sayısı
Cami ve mekteb tamiri	2
İmam, müezzin ve hatip ücreti	4
Cami aydınlatması	5
Muallim ücreti	3
Zâviyeye taamiye	12
Zâviye aydınlatması	2
Zâviye bahçesi	1
Mukabele okunması	1
Hatim okunması	1
Mevlid okunması	5
Tevhid zikri yapılması	1
Vaaz verilmesi	1
Haremeyn Vakfi'na ilave	1
Ravza-yı Mutahhara bevvablarına	1
Kütüphane görevli ücreti	1
Çeşme bakım ve tamiri	1
Dul kadınlara yardım edilmesi	1
Evladiye	1

³²⁰ Balaban Paşa Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 595, Sayfa no: 0102, Sıra no: 0095. Günümüzde Gürle, Orhangazi ilçesine bağlı bir köydür ve yörede İsabey adında bir köy bulunmamaktadır.

³²¹ Balaban Paşa Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 595, Sayfa no: 0102, Sıra no: 0095.

³²² Balaban Paşa Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 595, Sayfa no: 0102, Sıra no: 0095.

Tarım arazilerinin büyük bir kısmı, tekke ve zâviyelerin yemek masraflarının karşılanması amacıyla vakfedilmiştir. Tarım arazisi bağışı ile kurulan 12 vakıfta, yemek masraflarının karşılanması, 5 vakıfta cami aydınlatması, 5 vakıfta mevlid okunması, 4 vakıfta ise cami görevlilerinin ücretinin verilmesi, bazı vakıflarda ise cami ve mektep binasının tamiri, muallim ücreti, hatim, mukabele ve mevlid okunması, vaaz verilmesi gibi şartlar koşulmuştur. Bir vakıf, Haremeyn vakıflarına ilave olarak kurulmuş, bir vakıf ise Ravza-yı Mutahhara görevlileri için tesis edilmiştir. Bazı vakıfların şartnamelerinde, zikir yapılması, çeşmelerin tamiri, dul kadınlara yardım edilmesi gibi diğer bazı şartlar da yer almaktadır.

C. TİCARÎ YAPILAR VE İŞLETMELER

İncelenen dönemde Bursa'da kurulan vakıflara bağışlanan gayrimenkuller arasında, dükkânlar, değirmenler ve tuz ocakları gibi ticarî işletmeler de bulunmaktadır.

1. Dükkânlar

İncelenen dönemde, 17 hayırsever tarafından 38 muhtelif dükkân ve işyeri vakfedilmiştir. Vakfedilen dükkânlar arasında, 14 dükkân, 1 duhancı dükkânı, 1 bıçakçı dükkânı, 2 demirci dükkânı, 3 doğramacı dükkânı, 2 manav dükkânı, 2 terzi dükkânı, 1 çulcu dükkânı, 1 bakkal dükkânı, 1 mağaza (depo), 7 kahvehane, 1 ekmeççi fırını, 1 simitçi dükkânı ve 1 yağhane bulunmaktadır.

28. Tablo: Vakfedilen Dükkânlar

Vakfedilen	Sayısı
Dükkân	14
Bıçakçı dükkânı	1
Duhancı dükkânı	1
Demirci dükkânı	2
Doğramacı dükkânı	3
Manav dükkânı	2
Terzi dükkânı	2
Çulcu dükkânı	1
Bakkal dükkânı	1
Mağaza (depo)	1
Kahvehane	7
Ekmeççi fırını	1
Simitçi dükkânı	1
Yağhane	1
Toplam	38

Birçok hayırsever, cami ve mekteplerin çeşitli masraflarının karşılanması için kurdukları vakıflara dükkânlarını bağışlamışlardır. Altı hayırsever vakfettikleri 14

dükkân ile cami ve mektep tamiri, cami imamı, hatibi ve mektep mualliminin ücretinin karşılanmasını amaçlamışlardır.

Hasan Hüsnü Paşa b. Mustafa, Karacabey ilçesi Sultaniye Köyü Camii için 1 dükkân ve 1 kahvehane;³²³ Çorapçı Mustafa b. İsmail, Şible Camii için 1 dükkân;³²⁴ Topal Alioğlu Mustafa b. Ali ve Rüfekâsı, İnegöl Sinanbey Mahallesi'nde kendi inşa ettikleri cami ve mektep için 5 dükkân;³²⁵ Mustafa b. Mehmed, Mustafakemalpaşa ilçesi Hamidiye Köyü Camii için 1 dükkân;³²⁶ İbrahim b. Mehmed Emin, İznik İkicilerbaşı Camii için 5 dükkân;³²⁷ Emine bt. Ahmed, Ergili köyünde kendi yaptırdığı mescid için 1 dükkân vakfetmiştir.³²⁸

Hayırseverlerden, duhancı, doğramacı, bıçakçı, demirci, çulcu, terzi, manav, bakkal, fırıncı ve simitçi dükkânları ile yağhane vakfedenler de olmuştur. Nitekim Torlak Hacı Mustafa Ağa, İznik ilçesindeki Sultan Eşref ve Hacı Hamza camilerinin ihtiyaçlarının karşılanması ve mevlid okutulması amacıyla 1 duhancı dükkânı ve dükkân eşyasını;³²⁹ Mehmed Efendi b. Ahmed, İnegöl ilçesinde bulunan Hekimoğlu Camii için 1 bakkal dükkânını;³³⁰ Saide Hanım bt. Mustafa, Kayhan Mahallesi'ndeki 3 doğramacı dükkânını;³³¹ Şehzade Lalası Hüseyin b. Mustafa 2 manav dükkânını³³² Kayhan Camii'nin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla vakfetmişlerdir.

Şeyh Mehmed Emin Efendi, yeni inşa ettikleri Nakşibendî Dergâhı ve yanında bulunan Veled-i Habib Camii'nin giderlerini temin etmek amacıyla 1 çulcu dükkânı, 2 terzi dükkânı, 2 demirci dükkânı ve 1 değirmeni;³³³ Mehmed b. Süleyman Ağa, Filadar Köyü Camii'nin muhtelif masraflarının karşılanması amacıyla bir miktar arsasını ve arsanın içinde bulunan ekmekçi fırını vakfetmişlerdir.³³⁴

Dükkân vakfeden hayırseverler arasında, mahalle çeşmelerinin bakımı, mübarek gecelerde camilerde mevlid okutulup dinleyenlere çeşitli ikramlar yapılarak dinî-kültürel geleneklerimizin yaşatılması ve dul kadınların ihtiyaçlarının karşılanması için

³²³ V.G.M.A., Defter no: 591, Sayfa no: 0261, Sıra no: 0242.

³²⁴ V.G.M.A., Defter no: 593, Sayfa no: 0012, Sıra no: 0011.

³²⁵ V.G.M.A., Defter no: 589, Sayfa no: 154, Sıra no: 272.

³²⁶ V.G.M.A., Defter no: 598, Sayfa no: 0068, Sıra no: 0050.

³²⁷ V.G.M.A., Defter no: 632, Sayfa no: 0231, Sıra no: 0118/1.

³²⁸ V.G.M.A., Defter no: 590, Sayfa no: 129, Sıra no: 118.

³²⁹ V.G.M.A., Defter no: 587, Sayfa no: 215, Sıra no: 266.

³³⁰ V.G.M.A., Defter no: 1759, Sayfa no: 0356, Sıra no: 0236.

³³¹ V.G.M.A., Defter no: 601, Sayfa no: 0187, Sıra no: 0246.

³³² V.G.M.A., Defter no: 601, Sayfa no: 0188, Sıra no: 0247.

³³³ V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 0017, Sıra no: 0012.

³³⁴ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0152, Sıra no: 0119.

vakıf kuranlar da bulunmaktadır. Mesela Hüdavendigâr Vilayeti eski mutasarrıflarından Mehmed Tahir Paşa b. Ahmed, Mudanya ilçesinde bulunan 1 yağhane ve 1 simitçi dükkânı ile 12 parça, toplam 108 dönümden müteşekkil zeytinliklerini, yukarıda sayılan amaçlar için vakfetmiştir. Mehmed Tahir Paşa, dükkânların kira geliri ve zeytinliklerin hasılâtı ile Mudanya’da bulunan Cami-i Atîk’in tamir ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasını, Sinan Çelebi, Behram Ağa, Şerif Ağa ve Ömer Bey çeşmeleri ile su kanallarının bakımının yapılmasını istemiştir. Bunun yanında Mevlid kandilinde Cami-i Atîk’te, Regaib gecesinde Tekke Mahallesi Camii’nde, Mirac gecesinde Ömerbey Camii’nde, Berat gecesinde Hasanbey Camii’nde, Kadir gecesinde Behramağa Camii’nde mevlid okunmasını, dinleyenlere şeker ve güllâb dağıtılmasını, Ramazan ayında bu camilerde birer hatim okutulmasını, İzmirizâde Şeyh İbrahim Halvetî Zâviyesinde Kadir gecesinde 70 bin kelime-i tevhid çekilmesini, vakfın kalan paranın da dul kadınlara dağıtılmasını istemiştir.³³⁵

İncelenen dönemde, çeşitli hizmetlerin görülmesi için 5 hayırsever tarafından 7 kahvehane vakfedilmiştir. Çiftlik nâzırı Abdulhamid Efendi b. Mehmed Çelebi Gemlik ilçesi Hayriye Köyü Camii için bir kahvehane;³³⁶ fes tüccarı Said Bey b. Ali kendi yaptırdığı Hüseyinalan Köyü Camii ve köy mektebinin ihtiyaçları için bir kahve dükkânı;³³⁷ Şemâkîzâde Hüseyin b. Mustafa, kendi yaptırdığı Yenişehir ilçesinde bulunan Çayır Mahallesi Camii ve mahalle mektebinin tamirat, aydınlatma ve görevli masraflarının karşılanması için 2 kahvehane dükkânı, 1 mağaza (depo), 1 bıçakçı dükkânı, 8 dönüm tarla ve bir değirmen vakfetmiştir.³³⁸

Dükkân vakfedenler arasında bulunan bir kadın hayırsever, kadınlara vaaz verilerek dinî eğitim almalarının sağlanması amacıyla bir vakıf tesis etmiştir. Şerife Selime Hanım bt. Mehmed Emin, Hoca Alizâde Mescidi’nde kadınlara her hafta vaaz verilmesi şartıyla iki kahvehane dükkânının gelirini tahsis etmiştir.³³⁹

³³⁵ V.G.M.A., Defter no: 619, Sayfa no: 0108, Sıra no: 0060.

³³⁶ V.G.M.A., Defter no: 591, Sayfa no: 0209, Sıra no: 0197.

³³⁷ V.G.M.A., Defter no: 595, Sayfa no: 0044, Sıra no: 0040.

³³⁸ V.G.M.A., Defter no: 616, Sayfa no: 0001, Sıra no: 0001.

³³⁹ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0039, Sıra no: 0031.

29. Tablo: Dükkanların Vakfedilme Amaçları

Dükkan Vakfedilme Amacı	Vakıf Sayısı
Cami ve mescit ihtiyaçları	16
Mektep ihtiyaçları	2
Hatim okutulması	1
Mevlid okutulması	2
Vaaz verilmesi	1

Dükkanlar genellikle cami ve mescitlerin tamiri ve aydınlatılması, görevli ücreti ve diğer masraflarının karşılanması amacıyla vakfedilmiştir. İçinde dükkan başlığı bulunan 16 vakıfta cami ve mescit ihtiyaçlarının karşılanması, 2 vakıfta mektep ihtiyaçlarının karşılanması, 1 vakıfta hatim, 2 vakıfta mevlid okutulması, 1 vakıfta da vaaz verilmesi şartı yer almaktadır.

2. Değirmenler

Değirmenler, buğday, arpa gibi tarım ürünlerinin öğütülerek un veya hayvan yemi üretimi yapılan ticari kuruluşlardır. İncelenen dönemde değirmenler su veya rüzgâr gücü ile çalışırlardı. Su değirmenleri, dere, nehir gibi akarsu kenarlarında, yeldeğirmenleri, bol rüzgâr alan yerlerde kurulurken bazı değirmenler de hayvan gücü ile çalışırdı. Vakfedilen değirmenlerin çoğu için *âsiyâb* kelimesi kullanılmaktadır.³⁴⁰ Âsiyâb, su değirmeni demektir. Bursa'da su bol bulunduğundan, değirmenlerin büyük kısmının su kuvveti ile çalışıyor olması mümkündür.

İncelenen vakıflar arasında, 6 hayırsever tarafından 7 değirmen vakfedildiği görülmektedir. Göller Kâdirî Tekkesi Şeyhi Mustafa İsyânî Efendi b. Mehmed Yasin Göller Tekkesi'nin yemek giderlerinin karşılanması amacıyla Dere köyünde bulunan 2 değirmenini,³⁴¹ Mehmed Raşid Ağa b. Ahmed Ağa Siği köyündeki değirmenini, Münzevî Abdullah Efendi Tekkesi'nde Ramazan ayında hatim okunması ve kalan paranın fakirlere dağıtılması amacıyla vakfetmiştir.³⁴²

Bazı vakfiyelerde, vakfedilen mülklerin kira geliri ile ilgili bilgi verilmiştir. Nakşibendî Şeyhi Mehmed Emin Efendi'nin, yeni inşa ettiği Nakşinebdi dergâhı ve

³⁴⁰ V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 021, Sıra no: 12; V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 360, Sıra no: 189.

³⁴¹ V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 0360, Sıra no: 0189.

³⁴² V.G.M.A., Defter no: 582/2, Sayfa no: 0524 Sıra no: 0402.

yakınındaki Veled-i Habib Camii için vakfettiği değirmenin³⁴³ kira geliri, yılda yüz yirmi İstanbul kilesi³⁴⁴ buğdaydır.

İncelenen dönemde Bursalı hayırseverler arasında, mektep ve medreselerdeki eğitim-öğretim hizmetleri ve cami sohbetleri ile halka yaygın eğitim verilmesi için değirmen vakfedenler de bulunmaktadır. Kirmastı Nâibi Behram Vehbi Efendi b. Ebubekir, Kömürçükadı köyündeki değirmenini Mustafakemalpaşa Medresesi'nin giderlerine sarfedilmek üzere;³⁴⁵ Şemâkîzâde Hüseyin Efendi b. Mustafa, Sülemiş köyündeki değirmenini kendi inşa ettiği Çayır Mahallesi Camii ve yanındaki mektebin masraflarının karşılanması amacıyla;³⁴⁶ Edibe Hanım bt. Mehmed Arif ise Gemlik ilçesinde bulunan değirmenini Ulu Cami'de hadis sohbetleri yapılması ve yemek verilmesi için vakfetmiştir.³⁴⁷

3. Tuz Ocakları (Memlehalor)

Tuz, günlük hayatta düzenli olarak kullanılmasının yanı sıra gıdaların korunması ve deri imalatında da ihtiyaç duyulan bir maddedir. Osmanlı Devleti'nde tuz üretimi ve dağıtımı devlet kontrolü altında yapıldı. Tuzun üretimi, nakliyatı ve ticaretinde birçok kişi istihdam edilirken, devlet için de önemli bir gelir kaynağı kalemi oluşturmuştur. Bazı küçük tuzlaların özel şahıslar tarafından işletilmesine izin verilmiştir.³⁴⁸

İncelenen dönemde 4 hayırsever tarafından, 4 parça ve 3 ırgatlık tuz ocağı vakfedildiği görülmektedir. Hüdavendigâr Mutasarrıfı Aziz Ahmed Paşa b. Mehmed Emin, Gemlik ilçesindeki Emir Tuzla'da bulunan 40 sehm (hisse) itibariyle 16 sehm³⁴⁹ miktarı 3 parça tuz ocağını, mevlid okutulması amacıyla vakfetmiştir. Aziz Ahmed Paşa, tuz ocaklarının vakıf tarafından kiraya verilmesini, kira gelirinden öncelikle Yıldırım Bayezid vakfına 180 akçe tuzla mukataasının ödenmesini, mevlid okutularak

³⁴³ V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 0017 Sıra no: 0012.

³⁴⁴ Kile, Osmanlı Devletinde, tahılları ölçmek için kullanılan bir ölçü birimidir. Yöre ve ölçülen ürüne göre miktarı veya ağırlığı değişmektedir. 1 İstanbul kilesi buğday, 25,6 kg.'a denk gelmektedir. Bkz. Cengiz Kallek, "Kile", *DİA 1-44*, Ankara: T.D.V. Yay., 2002, C. 25, s. 569.

³⁴⁵ Behram Vehbi Efendi, değirmenin kira geliri ile medrese müderrisi ve müderris muavininin maaşının verilmesini, artan paranın diğer medreseler için harcanmasını şart koşmuştur. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 593, Sayfa no: 0089 Sıra no: 0082.

³⁴⁶ V.G.M.A., Defter no: 616, Sayfa no: 0001 Sıra no: 0001.

³⁴⁷ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0084 Sıra no: 0074.

³⁴⁸ Lütfi Güçer, "XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, sy. 1-2, İstanbul: 1963, C. XIII, s. 97, 98.

³⁴⁹ Sehm, XIX. yüzyılda hisse anlamında kullanılmıştır. Bkz. Mehmet Genç, "Esham", *DİA 1-44*, Ankara: T.D.V. Yay., 1995, C. 11, s. 376.

dinleyenlere şeker ve şerbet ikramı yapılmasını şart koşturmuştur.³⁵⁰ Mustafa b. Ahmed'in, Gemlik ilçesi Gençali Köyü Camii'nin mum, kandil ve kandil yağı masraflarının karşılanması için vakfettiği 1 ırgatlık miktarı tuzlasının senelik mukataası 1 kuruştur.³⁵¹

Abdullah b. Hüseyin, Ebu İshak Vakfı'na 100 akçe mukataalı olan iki ırgatlık tuzlasını, Yesârî Mehmed Ağa Camii, Timur Subaşı Camii ve Osmanbey Muallimhanesi'nin imam, müezzin, muallim vb. görevlilerinin maaşının karşılanması için;³⁵² Edibe Hanım bt. Mehmed Arif, Gemlik ilçesindeki 28 sehm (hisse) miktarı tuzlasını Ulu Cami'de halka Sahih-i Buhari ve Şifâ-yı Şerîf'ten hadis sohbetleri yapılması amacıyla vakfetmiştir.³⁵³

D. EĞİTİM VE DİN HİZMETLERİNE YÖNELİK KURUMLAR

Osmanlı Devleti'nde camiler, mahalle ve köylerin merkezî yerlerinde bulunurdu. Genellikle mektep ve medreseler, bazen de tekke ve zâviyeler caminin yanına inşa edilirdi.

XIX. yüzyıl Bursa vakıfları arasında 3 cami binası ve 5 zâviye binasının inşa edilerek vakfedildiği görülmektedir. Seyfiyeye, ilmiyeye ve tarikata mensup vakıf kurucularından cami binası vakfedenlere rastlanmamıştır. Cami inşa edenlerin ikisi statüsü belirlenemeyenlerden, biri de kadın hayırseverlerdendir. Zâviye binası vakfedenlerden 4 kişi tarikat şeyhi, biri de muhtemelen yine tarikat mensubu olan bir kadındır.

30. Tablo: Eğitim ve Din Hizmetlerine Yönelik Binalar

Müessesesinin Türü	Vâkıf		Toplam (Birim Sayısı)
	Kadın	Erkek	
Mescid	1	2	3
Mektep	-	2	2
Zâviye	1	4	5
Toplam	2	8	10

Topal Mustafa Ağa b. Ali ve rüfekâsı, Hicrî 1300 yılında İnegöl Sinanbey Mahallesi'nde bir cami binası ile caminin alt katına 5 dükkân inşa ederek camiyi ve dükkânları vakfetmişlerdir. Kurdukları vakıfta, kiraya verilen dükkânların geliri ile cami

³⁵⁰ V.G.M.A., Defter no: 43, Sayfa no: 0460 Sıra no: 0162.

³⁵¹ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0052 Sıra no: 0040.

³⁵² V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0087 Sıra no: 0077/1.

³⁵³ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0084 Sıra no: 0074.

ve dükkânların tamiri, imam, hatip ve muallim ücretinin karşılanmasını amaçlamışlardır.³⁵⁴

Şemâkîzâde Hüseyin Efendi b. Mustafa, Hicrî 1246 yılında Yenişehir ilçesi Çayır Mahallesi'nde bir cami ile yanına bir mektep inşa etmiş, camide görev yapacak imam, müezzin ve mektep mualliminin ücretinin ödenmesi, caminin aydınlatma ve tamir masraflarının karşılanması için 5 dönüm dut bahçesi, 2 kahvehane dükkânı, 1 mağaza, 1 bıçakçı dükkânı, 8 dönüm tarla ve 1 değirmen vakfetmiştir.³⁵⁵

İstanbul Mehmed Paşa Mahallesi'nde ikamet eden Emine Hanım bt. Ahmed, Karacabey ilçesi Ergili köyündeki arsasına 150 cemaat kapasiteli bir mescit inşa etmiş, Hicrî 1307 yılında mescidin yanında yaptırdığı bir dükkânı, mescidin aydınlatma, tamirat giderleri ve görevli personelin ücretlerinin karşılanması amacıyla vakfetmiştir.³⁵⁶

Edibe Hatun bt. İbrahim, Hicrî 1230 yılında Halvetî tarikatı için Mudanya ilçesinde bir dönüm arsa içinde bir semâhâne binası inşa ederek, Halvetî şeyhlerinden İzmirlizâde Hacı İbrahim Efendi'ye teslim etmiş ve vakfetmiştir. Vakıf şartlarına göre semâhâne ve zâviye Halvetî tekkesi olarak kullanılmış ve şeyh efendi burada ikamet etmiştir.³⁵⁷

Rufâî Şeyhi Mehmed Genci Efendi, Hicrî 1254 yılında Yenişehir ilçesi Nasuh Bey Mahallesi'nde bulunan 1192 zira' arsa ve arsanın içinde bulunan tevhidhane, zâviye ve bitişiğindeki 2 evi vakfetmiştir. Vakıf şartlarına göre semâhane ve zâviye Rufâî zâviyesi olarak hizmet vermiş, vakfedilen 2 evin kira geliri, zâviyedeki hizmetler için kullanılmıştır.³⁵⁸

Celvetî Şeyhi Hasan Hasib Efendi b. Hüseyin, Hicrî 1257 yılında Celvetî zâviyesi olarak kullanılmak üzere bir zâviye binası inşa etmiş, kârıyla zâviye imamı, müezzini ve şeyhine ücret verilmesi amacıyla 1000 kuruş vakfetmiştir.³⁵⁹

Nakşibendî Şeyhi Ahmed Baba Efendi b. Ahmed, Hicrî 1261 yılında 200 ağaçlık zeytinlik ve 10 bin kuruş parasını Karaşeyh Mahallesi'nde inşa ettiği zâviye için

³⁵⁴ Topal Mustafa Ağa b. Ali ve Rüfekâsı Vakfı, V.G.M.A., Defter No: 589, Sayfa no: 154 Sıra no: 272.

³⁵⁵ Hüseyin Efendi b. Mustafa Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 616, Sayfa no: 0001, Sıra no: 0001.

³⁵⁶ Emine Hanım bt. Ahmed Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 590, Sayfa no: 129, Sıra no: 118.

³⁵⁷ Edibe Hatun bt. İbrahim Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 582/1, Sayfa no: 0154, Sıra no: 0105.

³⁵⁸ Zâviye binasının üst katında iki oda, alt katında iki oda, kiler ve mutfak bulunmakta, ayrıca müstemilatında ahır, mâyı cârî ve su deposu yer almaktadır. Bkz. Mehmed Genci Efendi Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 0498, Sıra no: 0288.

³⁵⁹ Hasan Hasib Efendi b. Hüseyin Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 581/1, Sayfa no: 0070, Sıra no: 0077.

vakfetmiştir. Ahmed Baba Efendi'nin tesis ettiği vakfın şartları arasında inşa ettiği binanın Nakşibendî Zâviyesi olarak kullanılması, şeyh, ailesi ve dervişlerin burada ikamet etmesi, zâviyenin yemek ve aydınlatma masraflarının karşılanması, 10 bin kuruşun işletilerek kurban bayramında kurban alınıp kesilmesi, mübarek gecelerde mevlid okutulup ikram yapılması ve zâviye çeşmelerinin su kanallarının tamir ve bakım masraflarının karşılanması bulunmaktadır.³⁶⁰

Halvetî-Şabanî Şeyhi Muhammed Şevki Efendi b. Osman, Hicrî 1268 yılında İshakşah Mahallesi'nde bir dergâh binasını, Şâbânî Tarikatı dergâhı olarak kullanılmak üzere vakfetmiştir.³⁶¹

II. MENKUL VAKIFLAR

Menkul vakıflar arasında, altın ve para bağışları, muhtelif ev, mutfak ve dükkân eşyası bağışları ve kitap vakıfları bulunmaktadır. 175 vakıfta para bağışı yer almaktadır. Bir vakıfta dükkân eşyası, birkaç vakıfta da kitap ve muhtelif eşya bağışı yapıldığı görülmektedir.

31. Tablo: Vakfedilen Menkuller

Vakfedilenler		Miktar	Vâkıf Sayısı
Para, Altın	Kuruş	218.267	171
	Tam Osmanlı altını	15 adet (1500 kr. değerinde)	1
	Yüzlük Osmanlı altını	60 adet	1
	Yüzlük Mecidiye altını	100 adet	1
	Mecidiye altını	150 adet	1
	Beyaz yirmilik	3 adet	1
	Mushaf	8 cilt	3
	Kitap	130 cilt	2
	Muhtelif eşya	60 adet	4
	Duhancı dükkânı eşyası	Bir miktar	1

A. PARA VAKIFLARI

Günümüzde devlet tarafından yapılan birçok sosyal hizmet, Osmanlı Devleti'nde yöneticiler ve halkın önde gelenleri tarafından kurulan vakıflar eliyle yürütülmüştür. Yöneticiler, zenginler, âlimler ve tarikat şeyhleri gibi toplumun önde gelenleri, kendi

³⁶⁰ Ahmed Baba Efendi b. Ahmed Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 581/1, Sayfa no: 0199, Sıra no: 0205.

³⁶¹ Şeyh Muhammed Şevki Efendi Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 1588, Sayfa no: 001 Sıra no: 001.

mallarından sarf ederek, cami, medrese, mektep, zâviye, aşevi, kütüphane ve çeşme gibi yapılar inşa ederek vakfetmişler ve halkın istifadesine sunmuşlardır.³⁶²

Halka hizmet etmesi için çeşitli kurumlar tesis eden hayırseverler, bu kurumların fonksiyonlarını sürdürmeleri için gereken finansmanı sağlamak üzere para vakıfları tesis etmişlerdir. Vakfedilen paraların zamanla tükenmemesi için paranın vakıf tarafından işletilerek elde edilen kârın kullanılması, anaparaya dokunulmamasını şart koşmuşlardır. Zamanla enflasyondan dolayı para değer kaybına uğradığında, hayırseverler tarafından vakıflara yeni bağışlar yapılmıştır.³⁶³

Osmanlı Devleti'nde kurulan para vakıflarının ilk örneklerinden biri, Fatih Sultan Mehmet'in, Yeniçeri Ocağı için vakfettiği 24 bin altındır. Bu vakıftan sonra para vakıfları yaygınlaşmıştır.³⁶⁴ Yapılan araştırmalarda, Osmanlı Devleti'nde para vakıflarının, kurulan tüm vakıflara oranının, 15. yy. sonlarında % 20'ye ulaştığı, 16. yy'da % 50'yi, 19. yy'da ise % 90'ı geçtiği görülmüştür.³⁶⁵

Vakfedilen paralar, vakıflar tarafından mudârebe, bidâ'a ve muâmele-i şer'iyeye olmak üzere üç şekilde işletilmiştir. Mudârebe, vakıf ve parayı alan arasında kâr zarar ortaklığı ile bir iş yapılması ve kârın bölüşülmesi; bidâ'a, fakirlere kârsız ve faizsiz olarak borç verilmesidir. Para vakıflarında en çok kullanılan para işletme yöntemi olan muâmele-i şer'iyenin ise birkaç yöntemi vardır. En yaygın olan muâmele-i şer'iyeye yöntemi şu şekilde uygulanır: Vakıf, borç alacak kişinin bir mülkünü peşin olarak satın alarak % 10, 12 veya % 15 kâr ile bir yıl vadeli olarak borçlanan kişiye tekrar satar. Bu işlem için vakfiyelerde "istirbâh" (kâr getirmek için paranın işletmeye verilmesi), "istiğlâl" (gelir getirtme), "idâne" (borç verme) ve "muâmele" kavramları kullanılmış, vakfın elde ettiği kâra ise "rih" ve "nemâ" denilmiştir.³⁶⁶

Muâmele-i şer'iyeye, yukarıda sayılan üç uygulama arasında faize en yakın uygulama olması ve hîle-i şer'iyeye başvuru olarak yapılması nedeniyle tartışmalara yol açmıştır. Toplumun borç alma ihtiyacını karşılayacak başka bir kurum olmaması ve bazı

³⁶² Cafer Çiftçi, "18. Yüzyılda Bursa'da Zâviyelere Ait Para Vakıfları", *Uluslar arası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 4*, ed. Mehmed Temelli, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, 2005, s. 413, 414.

³⁶³ Çiftçi, 18. Yüzyılda Bursa'da... a.g.m., s. 421.

³⁶⁴ Nâsi Aslan, "Osmanlı Toplumunda Para Vakıflarının Kurumsallaşmasında Rol Oynayan Faktörler," *Dini Araştırmalar*, 1998, cilt: I, sayı: 2, s. 102.

³⁶⁵ Mehmet Şimşek, "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münâkaşalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, cilt: XXVII, s. 220.

³⁶⁶ Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996, 2. baskı, s. 223-225.

insanların % 50, % 60 gibi oranlarla tefecilerden (ribâhor) borç almak zorunda kalmaları nedeniyle, âlimler bu uygulamaya cevaz vermişler, böylece muâmele-i şer'iyeye uygulamasının önü açılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde para vakıflarına dair en eski vakfiye kayıtları 1456 tarihine aittir.³⁶⁷ Para vakıflarının Fatih Sultan Mehmed döneminde yaygınlaşmasıyla para vakıflarının helal olup olmadığı ile ilgili tartışmalar da başlamıştır. Para vakıflarına karşı çıkanlar, bu uygulamanın bid'at olduğunu, ribâyâya benzemesi nedeniyle câiz olmayacağını savunmuşlardır.³⁶⁸ 1545-1547 yılları arasında Rumeli kazaskeri olan Çivizâde Muhyiddin Efendi'nin para vakıflarını yasaklamasıyla tartışmalar iyice alevlenmiştir. Para vakıflarının yasaklandığı bölgelerden payitahta, camilerde görev yapacak görevli bulunamadığı, Cuma namazlarının kılınmadığına dair şikâyetler gelmiştir.³⁶⁹

Dönemin şeyhülislamı Ebussuud Efendi, para vakıflarının câiz olduğuna dair fetva vermiştir. Gerekçe olarak ise, para vakıflarının üç asırdan beri uygulamada olduğunu, İslam ümmetinin bu kadar zamandır hata işleyemeyeceğini, bu vakıfları yasaklamanın mevcut idari ve iktisadi sistemi sarsacağını öne sürmüştür. Ebussuud Efendi'nin fetvasıyla yeniden faaliyete başlayan para vakıflarının sayısında büyük artış olmuştur.³⁷⁰

Birgivi Mehmed Efendi gibi bazı âlimlerin, para vakıflarına karşı çıkmalarına rağmen, Şeyhülislam Ebussuud Efendi dönemi ve sonrasındaki âlimlerin çoğu para vakıflarının caiz olduğunu savunmuşlardır.³⁷¹

Mudârebe ve bidâ'a uygulamaları, kârın önceden belli olmaması, paranın nasıl işletildiğinin kontrol edilmesi için görevli tutulmasının gerekmesi ve muâmele-i şer'iyeye göre suiistimale daha açık olması ve daha masraflı olması sebebiyle fazla uygulanmamış ve zamanla terkedilmiştir.³⁷²

İncelenen dönemdeki para vakıflarının büyük bir kısmı % 15, az bir kısmı da % 12 kâr ile işletilmiştir. Birçok para vakfında, paranın istirbâh ve istiğlâl edilmesi şartı yer alır. İstirbâh kelimesi kullanılmayan veya '*mesâğ-ı şer'iyeye ile işletilsin*' denilen

³⁶⁷ Aslan, a.g.m., s. 102.

³⁶⁸ Akgündüz, a.g.e., s. 222.

³⁶⁹ Akgündüz, a.g.e., s. 216.

³⁷⁰ Akgündüz, a.g.e., 217, 218.

³⁷¹ Şimşek, a.g.m., s. 214.

³⁷² Murat Çizakça, *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İstanbul: İlmî Neşriyat, 1993, s. 71-72.

vakıflarda da sabit bir kâr oranı belirtilmiştir. Vakfedilen paraların sabit bir kâr oranı ile işletilmelerinin şart koşulması, çalışılan dönemdeki vakfedilen paraların muâmele-i şer'iyeye ile işletildiğini göstermektedir.

İncelenen dönemde kurulan 236 vakıf arasında 175 vakıfta para bağışu bulunmaktadır. 164 vakıfta sadece para bağışu vardır. 171 vakıfta kuruş cinsinden, 4 vakıfta ise altın cinsinden para bağışlanmıştır. Para vakfeden hayırseverlerin % 97.7'si kuruş cinsinden para vakfetmiştir.

Hayırseverlerden Müşir Hasan Hüsnü Paşa b. Mustafa Nuri Paşa, Karacabey ilçesi Sultaniye Köyü Camii için kurduğu vakfa 100 adet yüzlük Mecidiye altını;³⁷³ Kirmastı Nâibi Behram Vehbi Efendi b. Ebubekir, Mustafakemalpaşa Medresesi için 60 adet yüzlük Osmanlı altını;³⁷⁴ Hatice bt. Hüseyin ve eşi Ahmed Sabit Efendi, camide vaaz verilmesi için 15 tam Osmanlı altını;³⁷⁵ Zeyneb Hanım bt. Mehmed Ali Paşa, Feyzullah Efendi Dergâhı için 150 Mecidiye altını ve 3 beyaz yirmilik³⁷⁶ vakfetmişlerdir.

1808 yılında 5,9 gr. olan Osmanlı Kuruşu'nun gümüş ağırlığı, 1832 yılında 0,5 grama kadar düşmüş, 1844'te 1 grama çıkarılmış ve 1914'e kadar bu düzeyde kalmıştır.³⁷⁷ Vakfedilen altın paralar arasında da, II. Mahmud döneminde basılan Zer-i Mahbûb ve Sultan Abdülmecid döneminde basılan Lira-yı Osmânî ve Mecidiye altını³⁷⁸ yer almaktadır. Altın paraların gramajı ve değeri sürekli değiştiği için çalışmada net bir değer hesaplaması yapılmamış, paraların isimleri vakfiyede yer aldığı şekilde bırakılmıştır.

32. Tablo: Para Vakıflarının Amaçları

Vakfedilme Amacı	Vakıf Sayısı
Cami binası tamiri	29
İmam-hatip ücreti	157
Müezzin ücreti	8
Cami hizmetli ücreti	5
Vaiz ücreti	4
Tefsir ve hadis sohbeti yapılması	2
Cami aydınlatma masrafları	7
Camide yemek verilmesi	1
Camide aşure dağıtılması	1
Mektep binası inşası	2

³⁷³ V.G.M.A., Defter no: 591, Sayfa no: 0261, Sıra no: 0242.

³⁷⁴ V.G.M.A., Defter no: 593, Sayfa no: 0089, Sıra no: 0082.

³⁷⁵ V.G.M.A., Defter no: 596, Sayfa no: 0043, Sıra no: 0035.

³⁷⁶ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0081, Sıra no: 0072.

³⁷⁷ Ünal, a.g.e., s.193.

³⁷⁸ Ünal, a.g.e., s.197.

Vakfedilme Amacı	Vakıf Sayısı
Müderres, muavin ve muallim ücreti	4
Dergâh binası yapılması	1
Dergâh binası tamiri	1
Dergâh ihtiyaçları	1
Dergâh şeyhi ücreti	2
Dergâh aydınlatma masrafları	8
Dergâhın yemek masrafları	7
Tevhid zikri ve tarikat ayini yapılması	3
Türbedâr ücreti	1
Türbe aydınlatma masrafları	1
Hatim okunması	8
Mukabele okunması	1
Kur'an okunması	6
Mevlid okunması	8
Mevlid sonrası ikram verilmesi	6
Hz. Hüseyin Mersiyesi okunması	1
Mütevellî ücreti	24
Nâzır ücreti	2
Çeşme bakım ve tamiri	2
Kurban kesilmesi	1
Fakir çocuklara ayakkabı alınması	1
Vâkıfın annesinin mezarının tamiri	1

Para vakıflarının, dergâhlar, mektepler ve diğer bazı sosyal hizmetleri finanse etmek için de tesis edildiği, ancak daha çok cami ve etrafındaki din hizmetleri üzerine yoğunlaştığı görülmektedir.

29 vakıfta cami binasının tamiri, 157 vakıfta imam ve hatip ücreti ödenmesi, 8 vakıfta müezzin ücreti, 4 vakıfta vaiz ücreti, 5 vakıfta da cami temizlik görevlisi ücreti verilmesi; bazı vakıflarda hatim ve mukabele okutulması, mevlid camiyeti yapılarak mevlid sonrası ikram verilmesi gibi şartlar da yer almaktadır.

Cami tamiri ve hizmetleri için tesis edilen 19 para vakfının vakfiyesinde, vâkıfın, vakfı rüfekasıyla birlikte kurmuş olduğu yazılıdır.³⁷⁹ Bu uygulamadan, köy veya mahalle halkının aralarında topladıkları parayla vakıf kurarak, vakıf senedine köyün önde gelenlerinin isimlerini yazdırdıkları anlaşılmaktadır.

Müşir Hasan Hüsnü Paşa b. Mustafa Nuri Paşa, Karacabey ilçesi Sultaniye Köyü Camii için kurduğu vakfa 100 adet yüzlük Mecidiye altını, bir dükkân ve bir kahvehane bağışlamıştır. Vakfedilenlerden elde edilen gelire cami imam ve hatibi, mektep muallimi, vakıf mütevellisi, caminin temizliğini yapan ve hasır yayan görevlilerin ücretleri karşılanmış, ayrıca Ramazan ayında camide mukabele okutulmuş ve vaaz

³⁷⁹ Fayıkıoğlu Süleyman b. İsmail ve Rüfekâsı, Bıyıklıalanı Köyü Camii için 2000 kr. vakfetti. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 590, Sayfa no: 033, Sıra no: 023.

verilmiştir. Caminin aydınlatma ve tamir masrafları da bu vakıf tarafından karşılanmıştır.³⁸⁰

Para vakıflarının büyük bir kısmının, mahalle veya köy camiinin görevli ücretlerinin karşılanması amacıyla kurulduğu görülmektedir. 157 para vakfında, imam ve hatip ücretinin karşılanması şartı yer almaktadır. Bu vakıflarda vakfedilen miktar genellikle bin kuruştur.³⁸¹ Ancak bin beşyüz,³⁸² iki bin kuruş³⁸³ gibi farklı miktarda bağışlar da bulunmaktadır. Bazı vakıflarda, cami hatibine yıllık 75 kuruş,³⁸⁴ 150 kuruş³⁸⁵ veya 300 kuruş³⁸⁶ gibi farklı miktarlarda ücretler verilmesi öngörülmüş olmakla beraber vakıfların büyük bir kısmında hatip ücreti olarak 150 kuruş ödenmiştir.

Bazı hayırseverler, medreseleri desteklemek ve halkın medrese hocalarının bilgilerinden istifade edecekleri sohbetler yapılması için vakıf tesis etmişlerdir. Mesela Kirmastı Nâibi Behram Vehbi Efendi b. Ebubekir, Mustafakemalpaşa Medresesi için 60 adet yüzlük Osmanlı altını ve bir değirmen vakfetmiştir. Vakfettiği paranın muâmele-i şer'iyeye yöntemiyle % 15 kârla borç verilmesi, borç isteyen olmazsa hazine tahvili alınarak devlete borç verilmesini şart koşmuştur. Vakıf gelirleriyle medrese müderrisi ve vakıf mütevellîsinin ücretinin karşılanması, para artarsa ilçedeki diğer medreselerin müderrislerine ücret verilmesi, medresede pazartesi ve perşembe günleri ikindi namazını müteakip halk için hadis ve tefsir dersleri yapılması ve her ay bir hatim okutulması vakıf şartları arasında yer almaktadır.³⁸⁷

İncelenen dönemde kurulan iki vakıfta tefsir ve hadis sohbeti yapılması, yedi vakıfta cami aydınlatma masrafları, bir vakıfta camide yemek verilmesi, bir vakıfta ise camide aşure dağıtılması amacıyla vakıf gelirlerinden ödenek ayrılmıştır. Nitekim

³⁸⁰ V.G.M.A., Defter no: 591, Sayfa no: 0261, Sıra no: 0242.

³⁸¹ Halil Ağa b. İbrahim, Demireli Köyü Camii için 1000 kr. vakfetti. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 584, Sayfa no: 0193, Sıra no: 0087.

³⁸² Ahmed b. Halil, Lütfiye Köyü Camii için 1500 kr. vakfetti. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 590, Sayfa no: 251, Sıra no: 209.

³⁸³ Hüseyin b. Mehmed, Doğla Köyü Camii 2000 kr. vakfetti. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 586, Sayfa no: 0009, Sıra no: 0012.

³⁸⁴ Eyyub Efendi b. Hasan, vakfettiği 500 kuruşun neması ile Yenişehir ilçesi Selimiye Köyü Camii hatibine 75 kuruş ücret verilmesini şart koşmuştur. Bkz. V.G.M.A., Defter No: 588, Sayfa no: 0216, Sıra no: 0189.

³⁸⁵ Mehmed b. İbrahim, Mustafakemalpaşa ilçesi Şehriman Köyü Camii için 1000 kuruş vakfetmiş, paranın geliri olan 150 kuruşun hatibe verilmesini istemiştir. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 586, Sayfa no: 0073, Sıra no: 0055.

³⁸⁶ Arslan b. Hasan ve Rüfekası, vakfın kurulmasından 8 yıl önce Batum muhacirleri için kurulan İnegöl ilçesinin Hasanpaşa köyünde inşa ettikleri cami için 2000 kuruş vakfetmiş; paranın işletilip geliri ile hatip ücretinin ödenmesini şart koşmuşlardır. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 590, Sayfa no: 223, Sıra no: 189.

³⁸⁷ V.G.M.A., Defter no: 593, Sayfa no: 0089, Sıra no: 0082.

Hatice bt. Hüseyin ve eşi Ahmed Sabit Efendi b. Emin, Mustafakemalpaşa Feyzidede Mahallesi Camii'nde vaaz verilmesi için, vakfiyede 1500 kuruş değerinde olduğu belirtilen 15 tam Osmanlı altınını vakfetmişlerdir. Altınların % 15 kâr ile işletilmesini ve cami hatibine 150 kuruş, vaaz verecek olan kürsü şeyhine de 75 kuruş ücret verilmesini şart koşmuşlardır.³⁸⁸

Tekke, dergâh ve zâviyeleri desteklemek için de para vakıfları tesis edildiği görülmektedir. Bazı para vakıfları, dergâh binası tamiri, dergâhların aydınlatma ve yemek masrafları ve diğer ihtiyaçlarını finanse etmişler, bu mekânlarda tevhid zikri ve tarikat ayini yapılması, Hz. Hüseyin mersiyesi okunması, aşure dağıtılması gibi taleplerde bulunmuşlardır.

Zeyneb Hanım bt. Mehmed Ali Paşa, Bursa şehir merkezinde bulunan Feyzullah Efendi Dergâhı için 150 Mecidiye altını ve 3 beyaz yirmilik bağışlamıştır. Vakfedilen altınların işletilmesiyle elde edilecek kârın bin kuruşu dergâh ihtiyaçları için harcanmış, dergâhta Aşure günü aşure pişirilerek Hz. Hüseyin Mersiyesi okunmuş, tevhid zikri yapılmış, ayrıca dergâh fukarası, dervişleri ve misafirlerinin yemek masrafları karşılanmıştır.³⁸⁹

Şeyh Ragıb Ahmed Efendi b. Mehmed, Cünunî Mehmed Dede Mevlevî Dergâhı için 18 bin kuruş parasını vakfetmiştir. Vakfedilen paranın % 15 ribih (kâr) ile işletilmesiyle elde edilecek kârdan, Muharrem ayının onuncu günü aşure pişirilmesini, önceden okunan bir hatmin duasının ile zikr-i tevhid yapılmasını istemiştir. Muharrem ayının ilk Cuma gecesi zerde ve lokma dağıtılarak 72 bin ism-i Celal okunması, Şeyh Ragıb Ahmed Efendi'nin kurduğu vakfın şartları arasında yer alır.³⁹⁰

Bazı hayırseverler, dergâh için tesis ettikleri para vakfına, her yıl kurban kesme şartı da koymuşlardır. Mesela Nakşibendî Şeyhi Ahmed Baba Efendi b. Ahmed Efendi, Karaşeyh Mahallesi'nde inşa ettikleri zâviye için vakfettiği 10 bin kuruşun % 15 kâr getirecek şekilde işletilmesini şart koşmuştur. Aynı vakıftan, kurban bayramında kurban kesmiş, 12 Rebiülevvelde mevlid okutularak dinleyenlere ikramda bulunulmuş, zâviye çeşmeleri ve suyolunun tamir masrafları karşılanmış, ayrıca Cuma günleri Kur'an okuyan devirhânın, zâviye müezzininin ve vakıf mütevellîsinin ücretleri ödemiştir.³⁹¹

³⁸⁸ V.G.M.A., Defter no: 596, Sayfa no: 0043, Sıra no: 0035.

³⁸⁹ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0081, Sıra no: 0072.

³⁹⁰ V.G.M.A., Defter no: 581/1, Sayfa no: 0194, Sıra no: 0200.

³⁹¹ V.G.M.A., Defter no: 581/1, Sayfa no: 0199, Sıra no: 0205.

Para vakıflarından ikisinde mektep binası inşası, dördünde müderris, müderris muavini ve muallim ücretinin ödenmesi şartı yer almaktadır. Nitekim Kayguluzade Şeyh Hasan Efendi b. Halil, Harmancık ilçesi Sırl köyünün yıkılmış durumdaki mektebini yeniden inşa etmiş, bir cami, bir de Kâdirî Celvetî zâviyesi inşa ederek tesis ettiği kurumları finanse etmek amacıyla 2500 kuruş parasını vakfetmiştir. Vakıf geliri ile cami imamı, hatibi ve müezzini ile mektep mualliminin maaşı ödenmiş, cami aydınlatma masrafları karşılanmış, vakfiyede belirtilen zamanlarda hatim ve mevlid okutulmuştur.³⁹²

Para vakıflarında, bayramlarda fakir çocuklara ayakkabı alınması, çeşmeler ve suyollarının bakımı ve vâkıfın annesinin mezarının gerektiğinde tamir edilmesi gibi amaçlar için de ödenek ayrıldığı görülmektedir. Mesela İbrahim Ağa b. Ali, kendi yaptırdığı Emir Sultan çeşmesi için 4.000 kuruş para vakfetmiş, paranın % 15 kâr ile çalıştırılarak, kârının çeşme ve çeşmenin su kanalının tamir ve bakımı için kullanılmasını istemiştir.³⁹³

Para vakıflarının yirmi dördünde vakıf mütevellisi ücreti, ikisinde de vakıf nâzırı ücreti yer almaktadır. Bazı vakıflarda türbedâr ücreti ve türbe aydınlatma masrafları için de para ayrıldığına rastlanmıştır.

B. KİTAP VAKIFLARI

Kitap vakıfları, istifade edilmesi şartıyla vakfedilmesi caiz görülen menkullerdendir.³⁹⁴ Dinî ve sosyal hizmetlerin yürütülmesi için vakıf kuran hayırseverlerden bazıları, sahip oldukları kitapları herkesin istifadesine sunmak için vakfetmişlerdir. İncelenen dönemde seyfiye, ilmiye ve reâyâ sınıflarında kitap vakfeden olmamıştır. Kitap vakfedenler, tarikata mensup olanlar ile bir kadın hayırseverdir.

Mevlevî şeyhlerinden Râgıb Ahmed Efendi b. Mehmed, 3 cilt Mushaf ve 110 cilt kitabını Cünûnî Mehmed Dede Mevlevî Dergâhına bağışlamış, kitapların dergâh şeyhi tarafından muhafaza edilerek dergâhtan dışarı çıkarılmadan kullanılmasını şart koşmuştur.³⁹⁵

Kâdirî şeyhlerinden Kayguluzâde Hasan Efendi b. Halil, Harmancık ilçesinin Sırl köyünde inşa ettiği cami, mektep ve zâviye için tesis ettiği vakıfta kitap bağışı da

³⁹² V.G.M.A., Defter no: 583, Sayfa no: 0103, Sıra no: 0088.

³⁹³ V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 0300, Sıra no: 0150 /1.

³⁹⁴ Berki, a.g.e., s. 54.

³⁹⁵ Ragıb Ahmed Efendi b. Mehmed Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 581/1, Sayfa no: 0194, Sıra no: 0200.

bulunmaktadır. Kayguluzâde Hasan Efendi, üç cilt Mushaf, bir cilt Hadikatu's-Suedâ, Mevlid-i Şerif, iki cilt Birgivî, altı cilt Mızraklı İlmihal, bir cilt Kasîde-i Bürde, beş cilt tecvid, iki cilt Hâdiü'l-Uşşâk ve iki cilt Kaygulu Divanından oluşan kitaplarını zâviyede okunmak üzere vakfetmiştir.³⁹⁶

Ayşe Hanım bt. Murad, bir ev ile biri el yazması, biri matbaa baskısı olan iki cilt Mushaf vakfetmiştir. Ayşe Hanım, vakfettiği evin kira geliri ile iki bekâr hafızın Ulu Cami'de öğle namazını müteakip, vakfettiği Mushaflardan hergün yarımşar cüz olmak üzere her ay bir hatim okumalarını şart koşmuştur.³⁹⁷

C. DİĞER VAKFEDİLENLER

İncelenen dönemde dört hayırsever, vakfettikleri mülklerle beraber ev, mutfak veya dükkân eşyaları da vakfetmişlerdir. Diğer hayırseverlerin de eşya vakfetmiş olmaları, ancak vakfiyeye kaydettirmeye gerek görmemiş olmaları muhtemeldir.

Ragıb Ahmed Efendi b. Mehmed, Cünûnî Mehmed Dede Mevlevî Dergâhı'nda düzenlenecek aşure törenlerinde kullanılması amacıyla 1 büyük kazan, 2 meydan sinisi, 2 leğen, ibrik, 3 su bakırı, 2 maşrapa, 40 karavana, 1 büyük karavana ve 1 çamaşır leğeni vakfetmiştir.³⁹⁸

Kayguluzâde Hasan Efendi b. Halil'in, Harmancık ilçesinin Sırl köyünde inşa ettiği mektep, cami ve zâviyeye vakfettiği eşyalar arasında 1 yeşil sandık, 2 büyük pirinç şamdan, 1 çift buhurdan ve 1 asma çalar saat bulunmaktadır.³⁹⁹

Zeyneb Hanım bt. Mehmed Ali Paşa, Feyzullah Efendi Dergâhı için 150 Mecidiye altını ve 3 beyaz yirmilik ile beraber 2 bakır karavana da vakfetmiştir. Zeyneb Hanım, tesis ettiği vakfın gelirinin dergâh ihtiyaçları için harcanmasını, Aşure günü aşure pişirilerek, Hz. Hüseyin Mersiyesi okunup tevhid zikri yapılmasını, dergâh fukarası, dervişleri ve misafirlerine yemek verilmesini amaçlamıştır.⁴⁰⁰

Torlak Hacı Mustafa Ağa, Sultan Eşref ve Hacı Hamza camilerinin aydınlatma giderlerinin karşılanması amacıyla tesis ettiği vakfa yaptığı diğer bağışlarla beraber, bir duhancı (tütüncü) dükkânını içindeki eşyalarla beraber vakfetmiştir.⁴⁰¹ Bu örnekte

³⁹⁶ Hasan Efendi b. Halil Vakfi, V.G.M.A., Defter no: 583, Sayfa no: 0103, Sıra no: 0088.

³⁹⁷ Ayşe Hanım bt. Murad Vakfi, V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0140, Sıra no: 0109.

³⁹⁸ Ragıb Ahmed Efendi b. Mehmed Vakfi, V.G.M.A., Defter no: 581/1, Sayfa no: 0194, Sıra no: 0200.

³⁹⁹ Hasan Efendi b. Halil Vakfi, V.G.M.A., Defter no: 583, Sayfa no: 0103, Sıra no: 0088.

⁴⁰⁰ Zeyneb Hanım bt. Mehmed Ali Paşa Vakfi, V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0081, Sıra no: 0072.

⁴⁰¹ Torlak Hacı Mustafa Ağa Vakfi, V.G.M.A., Defter no: 587, Sayfa no: 215, Sıra no: 266.

olduğu gibi bazı vakıflarda hangi eşyaların vakfedildiğine dair ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİZMET AMAÇLARINA GÖRE VAKIFLAR

Çalışmanın kapsadığı dönem olan XIX. yüzyılda Bursa’da kurulan vakıfların büyük bir kısmıyla dinî hizmetlerin desteklenmesi amaçlanmıştır. Bu vakıfların amaçları arasında cami inşası ve aydınlatılması; imam, hatib, müezzin, vâiz, devirhân ve hizmetli gibi görevlilerin ücretlerinin ödenmesi; tekke ve zâviyelerin inşası, tamiri, aydınlatılması, yemek ve diğer masraflarının karşılanması yer almıştır. Birçok vakıfta, Kur’an okutulması, hatim ve mukabele yapılması, mevlid, miraciye, Hz. Hüseyin Mersiyesi okunması gibi amaçlar da gözetilmiştir. Ayrıca, mektep ve medreselerin desteklenmesi, fakirlere yardım edilmesi, çeşme ve suyollarının tamir edilmesi de vakıfların amaçları arasındadır.

33. Tablo: Hizmet Amaçlarına Göre Vakıflar

Hizmet Amacı	Vakıf sayısı
Camide din hizmetleri	188
Tekke ve zâviyelerde din hizmetleri	44
Dua, hatim ve mevlid okunması	35
Eğitim öğretim hizmetleri	13
Sosyal dayanışma ve diğer amaçlarla kurulan vakıflar	12
Evladiye vakfı	1
Vakıf idâri personel ücreti	37

İncelenen dönemde 188 vakıfta, mescitler camiler ve buralarda görülen dinî hizmetlerin, 44 vakıfta, tekkeler, zâviyeler ve bu mekânlarda sürdürülen hizmetlerin, 13 vakıfta yaygın ve örgün eğitim hizmetlerinin, 12 vakıfta ihtiyaç sahibi dul kadınlar ve fakir çocuklara yardım hizmetlerinin desteklenmesi amaçlanmıştır; bir vakıf ise evladiye olarak tesis edilmiştir. Ayrıca 35 vakıfta Kur’an, hatim ve mevlid okutulması, 37 vakıfta ise vakıf idâri personeline ücret verilmesi şartlar arasında yer almıştır.

Vakıfların yönetilmesi, vakıf işlerinin yürütülmesi ve denetiminin yapılması için istihdam edilen görevliler arasında mütevellî, nâzır ve câbî bulunmaktadır. Hayırseverler, kurdukları vakıfların çoğunda kendilerini, kendilerinden sonra da erkek çocuklarından büyük olanını mütevellî olarak tayin etmişlerdir. Bazı vakıflarda dergâh

şeyhi, cami imamı, köy muhtarı gibi toplumun önde gelen kişilerinin de mütevellî olarak tayin edildikleri görülmüştür.

Vakıf işlerini idare etmek için görevlendirilen kişiye mütevellî denir.⁴⁰² İncelenen dönemde tesis edilen vakıfların büyük bir kısmında vakıf mütevellîsi ve vakıf nâzırı, ücret almadan, Allah rızası için bu görevi yapmış, sadece 37 vakfın mütevellîsi ile üç vakfın nâzırı için ücret belirlenmiştir.

34. Tablo: İdari Personel Ücretleri

Vakıf Görevlisi	Vakıf Sayısı
Mütevellî ücreti	37
Nâzır ücreti	4
Câbi	2

Vakıf mütevellîlerine yıllık 5 kuruş,⁴⁰³ 10 kuruş⁴⁰⁴ veya 50 kuruş⁴⁰⁵ gibi ücretler verilmiştir. Abdullah b. Hüseyin, Timursubaşı Camii ve Osmanbey Muallimhanesi için tesis ettiği vakfın mütevellîsi için yıllık 360 akçe ücret belirlemiştir.⁴⁰⁶ Bazı vâkıflar, vakfiyede belirlenmiş olan hizmetler yerine getirildikten sonra para artması durumunda vakıf mütevellîsi için ücret ayırmışlardır.⁴⁰⁷

Vakfın denetlemesini yapan görevliye nâzır denir.⁴⁰⁸ Hasan Efendi b. Halil, Harmancık ilçesi Sırl köyünde inşa ettirdiği cami, mektep ve zâviye için kurduğu vakfa köy muhtarını 15 kuruş ücretle nâzır olarak, eski muhtarı da 15 kuruş ücretle mütevellî olarak tayin etmiştir.⁴⁰⁹

Birçok vakıfta kadı, tüm köy ahalisi, kasaba halkı veya cami hademeleri gibi kişiler vakıf nâzırı tayin edilmiş; görev belirli bir kişiye verildiğinde ise 5 kuruş,⁴¹⁰ 20 kuruş⁴¹¹ gibi ücretler tahsis edilmiştir. Mehmed Raşid Ağa b. Ahmed, Münzevî Abdullah Tekyesi için tesis ettiği vakfın nâzırı için yıllık 250 kuruş ücret belirlemiştir.⁴¹²

⁴⁰² Pay, *Yeşil Külliyesi...*, a.g.e., s. 223.

⁴⁰³ Tahir Ağa b. Mehmed Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 596, Sayfa no: 0101, Sıra no: 0086.

⁴⁰⁴ Hüseyin Ağa b. Mehmed Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 598, Sayfa no: 0095, Sıra no: 0072.

⁴⁰⁵ Mehmed Ağa b. Hasan Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 599, Sayfa no: 0237, Sıra no: 0183.

⁴⁰⁶ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0087, Sıra no: 0077/1.

⁴⁰⁷ V.G.M.A., Defter no: 608/2, Sayfa no: 0369, Sıra no: 0313.

⁴⁰⁸ Pay, *Yeşil Külliyesi*, a.g.e., s. 223.

⁴⁰⁹ V.G.M.A., Defter no: 583, Sayfa no: 0103, Sıra no: 0088.

⁴¹⁰ Behram Vehbi Efendi b. Ebubekir Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 593, Sayfa no: 0089, Sıra no: 0082.

⁴¹¹ Ahmed Efendi b. Mustafa Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0062, Sıra no: 0047.

⁴¹² Mehmed Raşid Ağa b. Ahmed Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 582/2, Sayfa no: 0525, Sıra no: 0403.

Vakfın çeşitli gelirlerini toplayan görevliye câbî denir.⁴¹³ Nakşibendî Âsitânesi için tesis edilen bir vakıfta iki câbînin görevli olduğu ve aylık üçer akçe ücret aldıkları görülmektedir.⁴¹⁴

Vakıf hizmetlerinin denetimi ve mülklerinin yönetimi, ayrıca çeşitli sebeplerle faaliyetleri sekteye uğrayan vakıfların faaliyetlerinin devlet desteği ile devam ettirilebilmesi için Osmanlı Devleti tarafından çeşitli tedbirler alınmış, bu amaçla Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti,⁴¹⁵ Hamidiye Vakıfları Nezâreti ve Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti gibi kurumlar tesis edilmiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün öncülü olan kurum Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'dir. 1826 yılında, Sultan II. Mahmud tarafından kurulmuş olan kurum, faaliyet gösterdiği dönemde Osmanlı ülkesinde bulunan bütün vakıfların idaresini ve denetimini yürütmüştür.⁴¹⁶

I. Abdülhamid, XVIII. yüzyılın sonlarında kendi tesis ettiği Hamidiye Vakıfları'nı yönetmesi amacıyla *Hamidiye Vakıfları Nezâreti*'ni kurmuştur.⁴¹⁷ Sultan II. Mahmud, birçok vakfın yönetimini Hamidiye Vakıfları Nezâreti'ne bağlamış, 1826 yılında kurumun adını *Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti* olarak değiştirmiştir. Ülkedeki vakıfların tamamının yönetiminin kendisine bağlanması 1854 yılına kadar tamamlanan Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti, Meclis-i Vükelâ'ya dâhil edilmiştir.⁴¹⁸ Tüm vakıfların tek elden yönetilmesi ile dağınık durumdaki vakıf yönetimlerinin tek elde toplanması, yer yer görülen yolsuzlukların ortadan kaldırılması ve vakıflar arasında kaynak aktarımının sağlanması amaçlanmıştır.⁴¹⁹

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin taşra teşkilatı bir süre mahalli yöneticiler tarafından idare edildikten sonra, yaşanan bazı aksaklıkların giderilmesi için merkezden evkâf müdürleri tayin edilmiştir.⁴²⁰

⁴¹³ Pay, *Yeşil Külliyesi*, a.g.e., s. 231.

⁴¹⁴ Şeyh Mehmed Emin Efendi Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 0017, Sıra no: 0012.

⁴¹⁵ XVI. yüzyılın sonlarına doğru, çeşitli devlet adamları tarafından kurulan Haremeyn vakıflarının tek elden idare edilmesi için Evkâf-ı Haremeyn Nezâreti kurulmuş, sonraki dönemlerde büyük vakıfların idare edilmesi için birçok nezâret daha kurulmuştur. Bkz. Nazif Öztürk, "Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti" *DİA 1-44*, İstanbul: 1995, T.D.V. yay. C. 11, s. 521-522.

⁴¹⁶ Ali Akyıldız, "Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti", *DİA 1-44*, İstanbul: 2010, T.D.V. yay. C. 39, s. 7.

⁴¹⁷ Öztürk, a.g.md., s. 522.

⁴¹⁸ Öztürk, a.g.md., s. 522-523.

⁴¹⁹ Öztürk, a.g.md., s. 522.

⁴²⁰ Öztürk, a.g.md., s. 523, 524.

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti, 1921 Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'na göre, TBMM Hükümeti içindeki Şer'îye ve Evkâf Vekâleti olarak kurulmuş, bu vekâlet 3 Mart 1924'te kaldırılarak başbakanlığa bağlı bir genel müdürlük haline getirilmiştir.⁴²¹

I. DİNİ VE KÜLTÜREL HİZMETLER

Osmanlı Devleti'nde cami, medrese ve tekke gibi kurumlar doğrudan devlet tarafından değil de devlet adamları veya hayırsever halk tarafından kurulan vakıflar tarafından finanse edilmiştir. Cami, medrese ve tekkeleri maddî yönden desteklemek için kurulan vakıfların birçoğunda, mübarek gecelerde cemiyet yapılması, mevlid okunması, ihtiyaç sahiplerine aynî ve nakdî yardımlar yapılması gibi vakıf şartları da yer almıştır.⁴²²

A. MESCİD VE CAMİLERDEKİ HİZMETLER

Osmanlı Devleti'nde mescidler ve camiler, mü'minlerin günlük ibadetlerini yerine getirdiği, mektep ve medrese öğrencilerinin zaman zaman ders gördüğü, halka açık çeşitli programlarla dinî bilgiler ve ahlak eğitiminin verildiği kurumlardı. İbadet etmek, vaaz dinlemek ve diğer amaçlarla cami ve mescitlere gelenler, toplumun her tabakasından insanla bir araya gelip kaynaşır, cami bahçelerinde birbirleriyle sohbet etme imkânı bulurlardı.⁴²³

XIX. yüzyılda Bursa'da kurulan vakıfların büyük bir kısmı, mescitler, camiler ve bu mekânlardaki dinî hizmetleri desteklemeyi amaçlamıştır. Bu amaçlarla kurulan 188 vakıf, incelenen dönemde Bursa'da tesis edilmiş vakıfların % 79,6'sını oluşturur. Cami binası inşası ve tamiri, cami aydınlatma masraflarının karşılanması, imam lojmanı, imam, hatip, vâiz, müezzin, kayyım ve hizmetli gibi görevlilerin ücretinin ödenmesi bu vakıfların amaçları arasında yer alır. Camiler için tesis edilen vakıfların şartları arasında kadınlara vaaz verilmesi, tefsir ve hadis sohbeti yapılması, camide yemek verilmesi, camide aşure dağıtılması, cami saatinin kurulması ve tamiri de bulunmaktadır.

⁴²¹ Akyıldız, a.g.md., s. 8.

⁴²² Pay, *İvaz Paşa...*, a.g.e., s. 112, 113, 116, 117.

⁴²³ Gülsoy, a.g.e., s. 237.

35. Tablo: Mescid ve Camiler için Kurulan Vakıfların Amaçları

Vakıf Amacı	Vakıf Sayısı
Cami binası inşası	2
Cami binası tamiri	41
Cami lojmanı	3
İmam-hatip ücreti	174
Müezzin ücreti	14
Kayım ücreti	1
Cami hizmetli ücreti	5
Vaiz ücreti	6
Camide kadınlara vaaz verilmesi	1
Camide tefsir ve hadis sohbeti yapılması	2
Cami aydınlatma masrafları	18
Camide yemek verilmesi	2
Camide aşure dağıtılması	1
Cami saatinin kurulması ve tamiri	1
Hatim okunması	18
Mukabele okunması	3
Kur'an okunması	7
Mevlid okunması	15
Mevlid sonrası ikram verilmesi	11
Mirâciye okunması	1

İncelenen dönemde kurulan vakıfların şartnamelerinde, Kur'an okunması, hatim yapılması, mukabele okunması, mübarek gecelerde mevlid okunması, mevlid cemiyetine katılanlara ikram yapılması, Mirâciye ve Hz. Hüseyin Mersiyesi okunması gibi amaçlar belirtilmiştir.

Camileri desteklemek için kurulan 175 vakfın kurucusu erkek, 13 vakfın kurucusu kadındır. Cami inşası, tamiri ve görevlilerin ücretlerinin ödenmesi için kurulan vakıfların 22'sinde vâkıf, arkadaşlarıyla beraber vakıf kurmuştur.⁴²⁴ Bu vakıfları, caminin bulunduğu yöre halkının aralarında para toplayarak kurduğu ve vakıf senedine yörenin önde gelenlerinin isimlerini yazdırdıkları anlaşılmaktadır.

Vakıf kurucusu hayırseverler tarafından birçok mescid ve cami binası inşa edilmiştir. Özellikle göçmenler tarafından kurulan 64 köyün camilerinin yeni inşa edilmiş olduğu açıktır. Vakfiyelerde üç cami binasının vakfedildiği görülmektedir. Yeni inşa edilen diğer camilerin binaları zaten doğal olarak vakıf sayıldığı ve başka amaçla kullanılmalarının mümkün olmadığı için ayrıca vakfedilmeye gerek görülmediği düşünülebilir.

⁴²⁴ Örnek olarak bkz. Fayıkıoğlu Süleyman b. İsmail ve Rûfekâsı, Bıyıklıhalanı köyü Camii için 2000 kr. vakfetteler. V.G.M.A., Defter no: 590, Sayfa no: 033, Sıra no: 023.

İnegöl ilçesi Sinanbey Mahallesi halkı bir cami ve altında beş dükkân inşa ederek vakfetmişlerdir. Dükkânların kira geliri ile imam, muallim ve hatibin maaşları ödenmiş, cami ve dükkânların gerekli tamirâtı yapılmıştır.⁴²⁵

Yenişehir ilçesi Çayır Mahallesi'nde, hayırseverlerden Hüseyin Efendi b. Mustafa tarafından cami, mektep ve misafirhane odaları inşa edilmiştir. Hüseyin Efendi'nin vakıf şartları arasında, camide beş vakit namaz kılınması ve caminin yanındaki odalarda öğrencilerin yatılı kalarak eğitim görmesi yer alır. Ayrıca vakfettiği mülklerin kira geliri ile imam, müezzin, muallim ve mütevellî ücreti ödenmesini, cami kandilleri ve tamir masraflarının karşılanmasını da şart koşmuştur.⁴²⁶

Camiler için kurulan bazı vakıflarda, köy çocuklarının eğitim görmesine destek verilmiştir. Hasan Hüsnü Paşa b. Mustafa Nuri, Karacabey ilçesi Sultaniye⁴²⁷ köyünün yıkılan camisini yeniden inşa etmiş, cami için bazı mülklerini bağışlayarak vakıf kurmuştur. Cami vakfî hatip, mukabele okuyan ve Ramazan vaazı veren hocalar ile temizlik görevlisi, hasır yayan görevli ve vakıf mütevellîsinin ücretini ödemiş; ayrıca cami ile minarenin bakım ve onarımının yanısıra kandil ve yağ giderlerini de temin etmiştir. Hasan Hüsnü Paşa Vakfî'nin vakfiyesinden, cami imamının aynı zamanda muallimlik yaparak çocuklara Kur'ân öğrettiği, ücretinin vakıf tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır.⁴²⁸

Bazı köylerde, şehirlerdeki külliyele benzer şekilde, cami, mektep, zâviye ve türbenin bir arada olduğu görülmektedir. Bu durum, köyde yaşayan mü'minlerin, dini hayat ile iç içe gördüğü, hayat, ibadet, eğitim, sohbet, sosyal etkinlikler, zikir, ölüm ve kabri bir arada düşündüğünü akla getirmektedir. Hasan Efendi b. Halil tarafından Harmancık ilçesi Sırlı köyünde bulunan Şeyh Mehmet Veli Türbesi'nin yanına cami ve

⁴²⁵ Topal Alioğlu Mustafa b. Ali ve Rûfekâsı Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 589, Sayfa no: 154, Sıra no: 272.

⁴²⁶ Hüseyin Efendi b. Mustafa inşa ettiği eserler için kurduğu vakfa, Yenişehir Voyvoda (Çınarlı) Camii'nin yanında bulunan bir kahve dükkânı, bir mağaza (depo), bir bıçakçı dükkânı, beş dönüm dut bahçesi, sekiz dönüm tarla ve bir değirmenini bağışlamıştır. Mülklerin kira geliri ile imama 120 kr., müezzine 80 kr., cami aydınlatması için 250 kr., mektep muallimine 60 kr. verilmesi; kalan paranın tamir ve mütevellî ücreti olarak değerlendirilmesini istemiştir. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 616, Sayfa no: 0001, Sıra no: 0001.

⁴²⁷ Köyün eski adı Karayani'dir.

⁴²⁸ Hasan Hüsnü Paşa b. Mustafa Nuri, 100 adet yüzlük mecdiye altını, bir bakkal dükkânı bir kahvehane vakfetti. Vakfedilen dükkânların kiraya verilmesi ve paranın işletilmesinden elde edilen gelirin şu şekilde kullanılmasını istedi: 250 kr. cami aydınlatması, 50 kr. hasır yayan ve temizlik yapan görevli ücreti, 150 kr. Ramazan vaazı verilmesi, 120 kr. mukabele okunması, 800 kr. hatip maaşı, 200 kr. mütevellî ücreti, 200 kr. imam ve Kur'ân muallimi olan kişinin ücreti verilsin. Artan para cami, minare ve dükkân tamirine ayrılınsın. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 591, Sayfa no: 0261, Sıra no: 0242.

zâviye inşa edilmiş, ayrıca yıkılmış durumdaki mektep yeniden bina edilmiştir. Vakıf kurucusu Hasan Efendi, zâviyeyi Celvetî-Kâdirî tarikatına vakfetmiş, ayrıca zâviyeye 3 Mushaf, bir miktar kitap ve 1 çalar saat bağışlamış, imam, müezzin, muallim, kayyım, zâviye şeyhi ve türbedâr ücreti ile cami ve türbenin aydınlatma giderlerini; zâviye, cami, türbe, mektep ve çeşmenin tamir masraflarını karşılamıştır.⁴²⁹

Köylülere yemek dağıtılması, cami vakıflarından birinin amaçları arasında yer almıştır. Mehmed Ağa b. Süleyman, babasının yaptırdığı Filadar Köyü Camii için bir arsa ve içindeki ekmekçi fırınına vakfetmiştir. Söz konusu vakıf kira geliri ile cami imam ve hatibinin ücretini, aydınlatma ve tamir masraflarını, ayrıca köy içinde yaptırdığı çeşmenin ve suyolunun bakım ve onarım giderlerini karşılamış, yılda bir defa pılav pişirilerek köy fakirlerine dağıtılmıştır.⁴³⁰

Cami vakıflarında en fazla, cami imam ve hatibinin ücretinin ödenmesi amaçlanmıştır. Bu amacı içeren vakıf sayısı 174'tür. İmam ve hatip maaşının ödenmesi için kurulan birçok vakıf, bağışlanan 1000 kuruş,⁴³¹ 1500⁴³² veya 2000 kuruştan⁴³³ oluşan para vakfıdır. Bu vakıflardan cami imamı ve hatibi için yıllık 75 kuruş,⁴³⁴ 150

⁴²⁹ Hasan Efendi b. Halil, kurduğu vakfa 2500 kr. para, 3 Mushaf, bir miktar kitap ve çalar saat vakfetmiştir. Vakfın gelirlerinin ne şekilde kullanılacağını, vakfiyeye şöyle kaydettirmiştir: İmamlık, salâhanlık ve muallimlik görevi aynı kişide olacak. İmamlık görevi için yıllık 10 kr., selâ okumak için yıllık 7,5 kr., mektep muallimliği için yıllık 15 kr. ücret verilecek. Hatibe yıllık 22,5 kr., her akşam Âyetelkürsi okuyan kişiye yıllık 15 kr., cuma günleri Mülk suresi okuyana yıllık 10 kr. verilecek. Yıllık 100 kuruşluk *ruğan-ı zeyt ve şem'* alınarak cami ve türbe aydınlatılacak. Kayyım, türbe ve camiın kandillerini yakma ücreti olarak yıllık 15 kr. ücret alacak. Meşihat (zâviye şeyhliği) ücreti yıllık 15 kr. olacak. Zâviye şeyhi türbedârlık görevini de deruhte ederek bu görevden yıllık 15 kr. ücret alacak. Zâviyenin yemek masrafları için yıllık 100 kr. ayrılacak. Köy muhtarı vakfın mütevellisi ve nâzırı olacak. Mütevellî ücreti yıllık 15 kr., nâzır ücreti yıllık 15 kr. olacak. Zâviye, cami, türbe, mektep ve çeşmenin tamir masrafları vakıf tarafından karşılanacak. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 583, Sayfa no: 0103, Sıra no: 0088.

⁴³⁰ Mehmed Ağa b. Süleyman, vakfın kira gelirinin şu şekilde kullanılmasını şart koşmuştur. Mütevellîye yıllık üçbuçuk kr., hatibe 6 kr., imama 5 kr., caminin mum ve kandilleri için 5 kr., caminin tamirine 5 kr., fırının tamirine 5 kr., köy içinde yaptırdığı çeşmenin ve su yolunun bakımı için 5 kr. harcansın. 5 kuruş ile yılda bir defa pılav pişirilerek köy fakirlerine dağıtılsın. Para artarsa erkek evlatlarına paylaştırılsın. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0152, Sıra no: 0119.

⁴³¹ Halil Ağa b. İbrahim, Demireli Köyü Camii için 1000 kr. vakfetti. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 584, Sayfa no: 0193, Sıra no: 0087.

⁴³² Ahmed b. Halil, Lütfiye Köyü Camii için 1500 kr. vakfetti. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 590, Sayfa no: 251, Sıra no: 209.

⁴³³ Hüseyin b. Mehmed, Doğla Köyü Camii 2000 kr. vakfetti. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 586, Sayfa no: 0009, Sıra no: 0012.

⁴³⁴ Eyyub Efendi b. Hasan, vakfettiği 500 kuruşun neması ile Yenişehir ilçesi Selimiye Köyü Camii hatibine 75 kuruş ücret verilmesini şart koşmuştur. V.G.M.A., Defter No: 588, Sayfa no: 0216-0189.

kuruş⁴³⁵ veya 300 kuruş⁴³⁶ gibi ücretler verilmiştir. Vakıfların büyük bir kısmında hatip ücreti 150 kuruştur.

Abdullah b. Hüseyin'in Gemlik Timur Subaşı Camii ve Osmanbey Muallimhanesi için kurduğu vakıfla, cami imamı ve mektep mualliminin ücreti ile caminin kandil ve yağ giderleri karşılanmış, fakirlere yemek dağıtılmış, bayramlarda mektep öğrencilerine elbise alınmış ve kurban bayramında kurban kesilerek eti fakirlere dağıtılmıştır.⁴³⁷

İncelenen dönemde kadın hayırseverler tarafından da cami ve mescitler için birçok vakıf tesis edilmiştir. Mesela Fatma Hâtun bt. Mehmed ve eşi, Batum muhacirleri için kurulan Gemlik ilçesi Hayriye köyünde bir mescit inşa etmişler ve 500'er kuruştan toplam 1000 kuruş paralarını caminin ihtiyaçları için vakfetmişlerdir.⁴³⁸ Şerife Ayşe Hanım bt. Osman, Bursa Kavaklı Mahallesi Camii'ne minber yaptırmış, ayrıca vakfettiği 250 kuruşla cami hatibinin ücretinin ödenmesini istemiştir.⁴³⁹

Şerife Hatice Hatun bt. Ahmed Şükrü, Muradiye Camii hatibinin ücreti için 700 kuruş vakfetmiş,⁴⁴⁰ Şerife Fatma Hatun bt. Abdullah, Mustafakemalpaşa ilçesi Orman Köyü Camii görevlilerinin maaşlarının karşılanması için vakıf kurmuştur.⁴⁴¹ Hatice bt. Hüseyin, Mustafakemalpaşa Feyzi Dede Mahallesi Camii'nin çeşitli ihtiyaçları için 1500 kuruş değerindeki 15 tam Osmanlı altınını vakfetmiştir.⁴⁴² Emine Hanım bt. Habib, hâsılatıyla Gemlik ilçesi Umurbey Köyü Camii'nin kandillerine yağ alınması amacıyla 3 dönüm dut ve zeytin bahçesi vakfetmiştir.⁴⁴³

⁴³⁵ Mehmed b. İbrahim, Mustafakemalpaşa ilçesi Şehriman Köyü Camii için 1000 kuruş vakfetmiş, paranın geliri olan 150 kuruşun hatibe verilmesini istemiştir. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 586, Sayfa no: 0073, Sıra no: 0055.

⁴³⁶ Arslan b. Hasan ve Rüfekası, 8 yıl önce Batum muhacirleri için kurulan İnegöl ilçesinin Hasanpaşa köyünde inşa ettikleri cami için 2000 kuruş vakfederek, paranın işletilip geliri ile hatip ücretinin ödenmesini istediler. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 590, Sayfa no: 223, Sıra no: 189.

⁴³⁷ Abdullah b. Hüseyin, Gemlik ilçesindeki iki adamlık tuzlasını vakfederek vakıf gelirinin şu şekilde sarfedilmesini şart koşturmuş: Timur Subaşı Camii imamına 300 akçe verilecek, imam vâkıfın annesinin ruhu için bir hatim okuyacak. Osmanbey Muallimhanesi sıbyan muallimine 300 akçe verilecek. Muallim, vâkıfın zevcesi için bir hatim okuyacak. Şaban ayının 15. günü yemek verilerek okunan 4 hatimin duası yapılacak. 90 akçelik şemi asel alınıp Berat gecesi yakılacak. 90 akçelik şemi asel ve 60 akçelik buhur alınarak Ramazan ayında yakılacak. 25 Ramazanda mektep çocuklarına elbise alınacak. Kurban bayramında 300 akçeye bir koyun satın alınıp kurban edilerek eti fakirlere dağıtılacak. Vakıf mütevellisine 360 akçe ücret verilecek. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0087, Sıra no: 0077/1.

⁴³⁸ V.G.M.A., Defter no: 588, Sayfa no: 204, Sıra no: 180.

⁴³⁹ V.G.M.A., Defter no: 582/2, Sayfa no: 0376, Sıra no: 0283.

⁴⁴⁰ V.G.M.A., Defter no: 583, Sayfa no: 022, Sıra no: 014.

⁴⁴¹ V.G.M.A., Defter no: 584, Sayfa no: 059, Sıra no: 031.

⁴⁴² V.G.M.A., Defter no: 596, Sayfa no: 043, Sıra no: 035.

⁴⁴³ V.G.M.A., Defter no: 1751, Sayfa no: 014, Sıra no: 007.

Mescitler ve camiler için kurulan bazı vakıfların, Ramazan ayında camide mukabele okunmasını da amaçladığı görülmektedir. Nitekim Hatice Hanım bt. Mustafa, bir evini, Darphane Mahallesi Camii'nde Ramazan ayında bir bekâr hafızın mukabele okuması şartıyla vakfetmiştir.⁴⁴⁴ Ayşe Hanım bt. Murad, bir ev ve iki mushaf vakfederek, iki bekâr hafızın Ulu Cami'de her gün öğle namazından sonra Kur'an okumalarını, bu şekilde her ay bir hatim indirmelerini şart koştur.⁴⁴⁵

Ramazan ayında hatim okunması için vakıf kurulan camilerden biri de Kayhan Camii'dir. Vakıf senedinde, hatimin tecvit bilen (mücevvid) bir hafız tarafından okunması belirtilmiştir.⁴⁴⁶

XIX. yüzyılda Bursa'da tesis edilen ilgi çekici vakıflardan biri, Safiye Hanım'ın Miraciye vakfidir. Safiye Hanım bt. Ataullah, İbrahimpaşa Mahallesi'ndeki bir evini, kira geliriyle mübarek gecelerde mevlid ve miraciye okutulması amacıyla vakfetmiştir. Vakfiyede şu şartlar yer alır:

Ev kiraya verilerek, kira geliri ile öncelikle evin gerekli tamirâtı yapılacak, vergisi ödenecek; İbrahimpaşa Camii'nde, 12 Rebiülevvel gecesı Peygamberimizin menkıbeleri okunacak; her yıl Regaib gecesinde mevlid, Mirac gecesinde Miraciye okunacak, süt ve şeker alınarak dinleyicilere dağıtılacak; Berat gecesı camide mevlid okunacak; Ramazan ayında mukabele okunarak; Kadir gecesı hatim duası yapılacak; ayrıca mübarek gecelerde minarelere kandil asılacak; Camiye hediye ettiği saatin bakımı ve tamiri yapılacak; kurban bayramında camide bir koyun kurban edilerek eti fakirlere dağıtılacak; Vakıf bozulursa, vakıftan kalanlar fakirlere veya Gureba Hastanesi'ne bağışlanacak.⁴⁴⁷

Hüdavendigâr Vilayeti Bidâyet Mahkemesi Reisi Nedim Efendi b. Mehmed Şefik, Başçı İbrahim Camiinde 12 Rebiyülevvel'de mevlid ve Ulu Cami'de Ramazan ayında ikinci namazından sonra hatim okunması ve sevabının anne-babasının ruhuna hediye edilmesi için bir vakıf kurmuştur.⁴⁴⁸

⁴⁴⁴ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 139, Sıra no: 108.

⁴⁴⁵ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 140, Sıra no: 109.

⁴⁴⁶ Saide Hanım binti Mustafa, Kayhan Camii avlusunun doğusuna bitişik olan 3 doğramacı dükkânını vakfetti. Dükkânların kira geliri ile caminin gereken yerlerinin tamir edilmesini, 20 kuruş mütevellî ücreti verilmesini, hatim okuyan hocaya 50 kuruş verilmesini, kalan paranın imama verilmesini istedi. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 601, Sayfa no: 0187, Sıra no: 0246.

⁴⁴⁷ V.G.M.A., Defter no: 616, Sayfa no: 009, Sıra no: 006.

⁴⁴⁸ Nedim Efendi'nin tesis ettiği vakfın şartları şu şekildedir: Vakıf gelirinden mevlidhâna 30 kuruş, aşir okuyan iki hâfıza 10 kuruş verilsin; Ulu Cami'de Ramazan ayında ikinci namazından sonra bir hafız hatim okusun; hatim sevabı, Peygamberimiz, ashâb, tâbiîn, vâkıfın babası, annesi, kaynanası,

Camide dinî hizmetleri desteklemek için tesis edilen bir vakıfta, camide zikir yapılmasının amaçlandığı görülmektedir. Şeyh Mehmed Emin Efendi, Nakşibendî Âsitânesi için kurduğu vakıfta, âsitânenin bitişiğinde inşa ettikleri Veled-i Habib Camii'nde cuma ve mübarek gecelerde *Hatm-i Hâcegân-i Aliyye-i Nakşibendiyye* icra edilerek evrâd u ezkâr ve tevhid zikri yapılmasını, ayrıca sabah namazlarından sonra bir cüz Kur'ân okunmasını şart koşmuştur.⁴⁴⁹

Camideki dinî hizmetleri desteklemek için kurulan birçok vakıfta, cami ve mescitlerin tamiri ve çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması da amaçlanmıştır. Mehmed Efendi b. Ahmed, İnegöl ilçesi Sinanbey Mahallesinde yaptırdığı Hekimoğlu Camii ile Uzun Sokak'taki çeşme için İnegöl çarşısındaki bir dükkânını vakfederek, kira geliri ile cami ve çeşmenin gereken tamir ve bakım harcamalarının karşılanmasını amaçlamıştır.⁴⁵⁰ Emine Hanım bt. Ahmed Efendi, Karacabey ilçesi Ergili köyüne⁴⁵¹ 150 cemaat kapasiteli bir cami yaptırmış, cami vakfına bağışladığı bir dükkânın kira geliriyle caminin görevli, aydınlatma ve diğer masraflarının karşılanmasını istemiştir.⁴⁵² Fahriye b. Abdullah ve eşi, kira geliriyle Piremir Mescidi'nin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla bir evlerini vakfetmişlerdir.⁴⁵³

B. TEKKE VE ZÂVİYELERDEKİ HİZMETLER

Osmanlı Devleti'nde tekke, zâviye ve dergâhlar, mü'minlerin bir araya gelerek veya tek başına ibadet ettiği, Kur'ân okuduğu ve zikir ile meşgul olduğu, aynı zamanda dervişlerin müşhidin gözetiminde manevi eğitimden geçtiği kurumlardır. Tekke ve zâviyeler, Osmanlı kültürünün çeşitli formlarda yeniden üretilerek nesilden nesile

kayımpederi ve diğer akrabalarının ruhlarına hediye edilsin; 50 kuruşluk şeker ve gülsuyu alınsın; bunları dağıtan iki sakaya 16 kr. ücret verilsin; gerektiğinde annesinin mezarı tamir edilsin. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0143, Sıra no: 0112.

⁴⁴⁹ Şeyh Mehmed Emin Efendi, kendi inşa ettiği Nakşibendî Âsitânesi için kurduğu vakfa çulcu dükkânı, iki terzi dükkânı, iki demirci dükkânı ve bir değirmen bağışlamıştır. Vakfiyede, bağışladığı mülklerin kira geliri olan 350 kuruşun şu şekilde harcanmasını istemiştir: Ayda iki câbîye üçer akçe, mütevellîye 20 akçe, şeyhe 40 akçe, hafızı kütüb-i evvele 15, hafızı kütüb-i sâniye 10 akçe, bevâba 2 akçe, hatibe 10 akçe, müezzin-i cumâya 2 akçe, müezzin-i salâya 2 akçe, devirhâna 2 akçe, na'thâna 2 akçe verilsin; âsitânenin bitişiğinde inşa ettikleri Veled-i Habib Camii'nde cuma ve mübarek gecelerde *Hatm-i Hâcegân-ı Aliyye-i Nakşibendiyye* ve evrâd u ezkâr ve tevhid zikri yapılsın; her gün sabah namazından sonra bir cüz Kur'ân okunsun; mütevellî, nezâret, meşihat, hitabet, imamet ve cüzhânlık görevleri kendinde olsun; vefatından sonra, yaşça büyük ve bu göreve layık olan erkek çocuğu bu görevleri sürdürsün. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 0017, Sıra no: 0012.

⁴⁵⁰ V.G.M.A., Defter no: 1759, Sayfa no: 0356, Sıra no: 0236.

⁴⁵¹ Ergili köyü günümüzde Balıkesir ili Bandırma ilçesine bağlıdır.

⁴⁵² Emine Hanım bt. Ahmed Vakfi, V.G.M.A., Defter no: 590, Sayfa no: 129, Sıra no: 118.

⁴⁵³ V.G.M.A., Defter no: 597, Sayfa no: 203, Sıra no: 190.

aktarıldığı ve halka yayıldığı; edebiyat, musikî ve güzel sanatların gelişmesine hizmet eden merkezlerdir.⁴⁵⁴

İncelenen dönemde, tekke, zâviye ve dergâhlar için tesis edilen vakıflar önemli bir yer tutmaktadır. Hayırseverler tarafından tesis edilen otuz üç vakıfta tekke, zâviye ve dergâhlar ile bu mekânlardaki hizmetleri destekleme amacı yer almıştır.

36. Tablo: Dergâh Ve Zâviyelerde Din Hizmetleri İçin Kurulan Vakıfların Amaçları

Vakıf Amacı	Vakıf Sayısı
Dergâh binası	8
Dergâh şeyhi meskeni	7
Dergâh bahçesi	1
Dergâh binası tamiri	3
Dergâh çeşmesi ve su kanalı tamiri	1
Dergâh ihtiyaçları	2
Dergâh şeyhi ücreti	3
İmamı ücreti	2
Hatip ücreti	1
Müezzin ücreti	3
Kayyım ücreti	1
Mütevelli ücreti	5
Nâzır ücreti	2
Câbi ücreti	1
Kütüphane görevlisi ücreti	2
Dergâh aydınlatma masrafları	9
Dergâhın yemek masrafları	21
Aşure ikram edilmesi	2
Tevhid zikri ve tarikat ayini yapılması	7
Türbedar ücreti	1
Türbe aydınlatma masrafları	1
Türbe tamiri	1
Hatim okunması	7
Kur'an okunması	3
Mevlid okunması	6
Mevlid sonrası ikram verilmesi	5
Hz. Hüseyin Mersiyesi okunması	1

İncelenen vakfiyelerden elde edilen verilere göre, XIX. yüzyılda Bursa ili ve ilçelerinde sekiz dergâh ve zâviye kurularak binaları vakfedilmiştir. İl merkezinde Maksem semtinde Nakşibendî Âsitânesi,⁴⁵⁵ Namazgâh semtinde Hacı Şevki Efendi Şâbâniyye Dergâhı,⁴⁵⁶ Karaşeyh Mahallesi'nde Nakşibendî Zâviyesi,⁴⁵⁷ Mudanya ilçesi

⁴⁵⁴ Gülsoy, a.g.e., s. 238.

⁴⁵⁵ Şeyh Mehmed Emin Efendi Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 0017, Sıra no: 0012.

⁴⁵⁶ Hacı Şevki Efendi Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 1588, Sayfa no: 001, Sıra no: 001.

⁴⁵⁷ Ahmed Baba Efendi b. Ahmed Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 581/1, Sayfa no: 0199, Sıra no: 0205.

Camii Atik Mahallesi'nde Halvetî Zâviyesi⁴⁵⁸ ve Harmancık ilçesi Sırl köyünde Celvetî-Kâdirî Zâviyesi⁴⁵⁹ inşa edilmiştir. Nasuhbey Mahallesi'nde vakfedilen bir ev Rufâî Zâviyesi'ne,⁴⁶⁰ Hoca Taşkın Mahallesi'nde bir ev Sa'dî Dergâhı'na,⁴⁶¹ Hoca Ali Mahallesi'nde bir ev Kâdirî Zâviyesi'ne⁴⁶² dönüştürülerek vakfedilmiştir. Bu bağışlardan üçü tarikat şeyhleri tarafından yapılmıştır. Kaygulu Tekkesi,⁴⁶³ Nakşibendî Zâviyesi⁴⁶⁴ ve Sırl köyü Kâdirî Zâviyesi⁴⁶⁵ için tesis edilen vakıfların şartları arasında dergâh binasının tamiri de yer almaktadır.

Dergâh, tekke ve zâviyelerde beş vakit namaz kılınır, Kur'ân okunur, hatim ve mukabeleler yapılırdı. Ayrıca, tesbih, temcid ve tehlil ile tevhid zikri; Rufâî, Celvetî, Mevlevî zikirleri; Tarikat-ı Aliyye-i Şâbâniyye ve Hâcegân-ı Aliyye-i Nakşibendiyye zikri yapılırdı.

Halkın Hz. Peygamber (sav)'e olan sevgisi ve Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n Necât* adlı eserinin bu duygu ve düşünceleri en iyi şekilde yansıtan eser olduğunu düşünceleri, Mevlid kitaplarının Osmanlı toplumunda Kur'an'dan sonra belki de en fazla okunan eserler olmasını sağlamıştır. Günümüzde olduğu gibi Osmanlı devrinde de halkın her tabakasından olanlar doğum, sünnet, evlenme ve ölüm gibi önemli günlerinde mevlid okutmuşlardır.⁴⁶⁶ Süleyman Çelebi'nin Bursa'da yaşamış olması ve eserini bu şehirde yazmış olması dolayısıyla Bursa'da mevlid okutulması ve bunun için cemiyetler tertip edilmesine daha fazla önem verilmiştir.⁴⁶⁷

Tekke ve dergâhlarda da kandil gecelerinde mevlid okunur ve dinleyenlere ikram yapılırdı. Bazı tekkelerde Aşure günü Hz. Hüseyin Mersiyesi okunurdu. Düzenlenen mevlid cemiyetleri vesilesiyle insanlar toplanır, birbiriyle görüşüp sosyalleşir, bir yandan da Kur'an kıraati, ilahiler, dinî şiirler ve yapılan duaları dinleyerek manevi bir havayı soluma imkânı bulurlardı.

⁴⁵⁸ Edibe Hatun bt. İbrahim Vakfi, V.G.M.A., Defter no: 582/1, Sayfa no: 0154, Sıra no: 0105.

⁴⁵⁹ Hasan Efendi b. Halil Vakfi, V.G.M.A., Defter no: 583, Sayfa no: 0103, Sıra no: 0088.

⁴⁶⁰ Şeyh Mehmed Genci Efendi Vakfi, V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 0498, Sıra no: 0288.

⁴⁶¹ Emine Hatun bt. İbrahim ve oğlu Peştemalci İbrahim Haydar b. İsmail Vakfi, V.G.M.A., Defter no: 601, Sayfa no: 162, Sıra no: 212.

⁴⁶² Şeyh Ömer Efendi b. Mehmed Said Vakfi, V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0006, Sıra no: 0003.

⁴⁶³ Fatma Hanım bt. Ahmed Vakfi, V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 088, Sıra no: 080.

⁴⁶⁴ Ahmed Baba Efendi b. Ahmed Vakfi, V.G.M.A., Defter no: 581/1, Sayfa no: 0199, Sıra no: 0205.

⁴⁶⁵ Hasan Efendi b. Halil Vakfi, V.G.M.A., Defter no: 583, Sayfa no: 0103, Sıra no: 0088.

⁴⁶⁶ Ali İhsan Karataş, "Osmanlı Toplumunda Hz. Peygamber Sevgisinin Tezahürü Olarak Kurulan Mevlid Vakıfları", *İSTEM Dergisi*, Konya: Necmettin Erbakan Ü., 2008, sy. 11, s. 69,70.

⁴⁶⁷ Karataş, a.g.m., s. 56.

Bu çerçevede Münzevî Abdullah Dergâhı'nda hatim⁴⁶⁸ ve mevlid⁴⁶⁹ okunması için bağışlar yapılmış; Hacı Şevki Efendi Dergâhı'nda, hatim⁴⁷⁰ ve mevlid⁴⁷¹ okutulması için üç vakıf tesis edilmiştir. Ayrıca Ahmed Gazzî Hangâhı,⁴⁷² Emir Sultan Zâviyesi⁴⁷³ ve Karacabey Kâdirî Zâviyesi⁴⁷⁴ için tesis edilen vakıfların amaçları arasında hatim okunması, mevlid okunması ve ardından ikram yapılması yer almaktadır.

Nakşibendî Şeyhi Ahmed Baba Efendi b. Ahmed tarafından Karaşeyh Mahallesi'nde inşa edilerek faaliyete geçirilen Nakşibendî Zâviyesi'nde her sabah Peygamberimize salât ve selam getirilir, Cuma günleri Kur'an okunurdu. 12 Rebiülevvel gecesi (Mevlid kandili) mevlid okunarak dinleyenlere ikram yapılır, kurban bayramlarında kurban kesilirdi.⁴⁷⁵

⁴⁶⁸ Mehmed Raşid Ağa b. Ahmed, kirası ile Ramazan ayında Münzevî Abdullah Efendi Tekkesi'nde bekâr bir hâfızın hatim okuması, bu esnada yakılan kandillerin masrafının karşılanması şartıyla Mudanya ilçesi Siği (Kumyaka) köyündeki evi ve değirmenini vakfetmiştir. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 582/2, Sayfa no: 0524, Sıra no: 0402.

⁴⁶⁹ Mehmed Raşid Ağa b. Ahmed bu vakfında, bağışladığı bahçelerin hâsılatı ile 12 Rebiülevvel gecesi Münzevî Abdullah Tekkesi'nde fakirlere yemek verilmesi, ardından mevlid okunması, ayrıca aydınlatma masraflarının karşılanması şartıyla 200 zeytin ağacı, 8 dönüm dut bahçesi ve 2 dönüm bağını vakfetmiştir. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 582/2, Sayfa no: 0525, Sıra no: 0403.

⁴⁷⁰ Müderris Seyyid İbrahim Edhem Efendi, vefat eden teyzesi Hatice Havva Hanım'a vekâleten, teyzesinin vasiyet ettiği 300 kuruşu dergâha vakfetmiştir. Paranın neması ile senede bir hatim okunması, Şaban ayının 15. gecesi duasının yapılarak sevabının merhume ve akrabalarının ruhlarına bağışlanması, vakıf şartları arasında yer alır. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 1588, Sayfa no: 059, Sıra no: 008.

⁴⁷¹ Medine eski Kadısı Hasan Rafet Efendi'nin eşi Şerife Ümmügülsüm bt. Muhammed, dergâha 600 kuruş vakfetmiş, yıl içinde bir hatim okunarak Mevlid Gecesi'nde dergâhta duasının yapılmasını ve mevlid okunmasını, ayrıca şeker ve şerbet ikram edilmesini şart koşmuştur. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 1588, Sayfa no: 052, Sıra no: 007. Zeyneb bt. Abdullah ve azat ettiği refiki Mahbûbe bt. Abdullah, miraslarının üçte biri olan 1000 kuruşu vakfetmişler; vakfettikleri paranın neması ile dergâhta senede bir mevlid okunması, şeker ve şerbet dağıtılmasını şart koşmuşlardır. Ayrıca Perşembe günleri ikindi namazından sonra bir Yasin, üç İhlâs ve bir Fatiha okunarak sevabının vâkıfenin ve rahmetli eşinin ruhlarına hediye edilmesi, kalan para ile dergâhın kandillerine yağ alınması ve diğer masraflar için harcanması, vakıf şartları arasındadır. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 1588, Sayfa no: 043, Sıra no: 006.

⁴⁷² Ali Ağa b. Mehmed, kira geliriyle Ahmed Gazzî Zâviyesi'nde mevlid okunması ve ikram yapılması şartıyla bir evini vakfetmiştir. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 746, Sayfa no: 0079, Sıra no: 0034.

⁴⁷³ Emir Sultan Şeyhi Ahmed Efendi b. Mustafa, Emir Sultan Zâviyesi'nde hatim ve mevlid okunması için 5 dönüm bahçesini ve 1300 kuruş parasını vakfetmiştir. Vakıf gelirlerinden, 40 kr. vakıf mütevellisine, 20 kr. nâzıra, 20 kr. mevlid okuyana, 20 kr. hatim okuyana verilmesi, 20 kr. mübârek gecelerde zâviyenin aydınlatılması için harcanmasını istemiştir. Her Pazartesi zâviyede zikr-i tevhid yapılması ve fukara ve dervişlere yemek verilmesi için vakıf gelirlerinden 240 kr. ödenek ayırdı. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0062, Sıra no: 0047.

⁴⁷⁴ Evkâf-ı Hümayun kâtiplerinden Arif Mehmed Efendi b. Mehmed Himmet'in iki bin kuruş bağışlayarak kurduğu vakfın amaçları arasında, Karacabey Kâdirî Zâviyesi'nde mevlid okunması, dinleyenlere şeker ve güllâb ikram edilmesi, ayrıca zâviyede kullanılmak üzere güzel kokular alınması yer alır. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 582/2, Sayfa no: 0366, Sıra no: 0274.

⁴⁷⁵ Ahmed Baba Efendi b. Ahmed, hicri 1261 yılında Karaşeyh Mahallesi'nde inşa ettiği Nakşibendî Zâviyesi için kurduğu vakfa 200 ağaçlık zeytinlik ile 10 bin kuruş parasını vakfederek vakıf gelirinin şu şekilde kullanılmasını istemiştir: Her yıl kurban bayramında yetmişbeş kuruşa bir koyun satın alınarak ruh-i Resuli Ekrem (sav) için kurban edilsin; her sene 12 Rebiülevvel gecesi zâviyede mevlid

Şeyh İsmail Hakkı Efendi'nin Tekyemescid Mahallesi'nde kurduğu tekkeye dâhil olan mescitte beş vakit ezan okunur ve namaz kılınırdı. Tekke görevlileri arasında, tekke imamı, iki müezzin, kayyım ve İsmail Hakkı Efendi'nin kurduğu kütüphanenin görevlisi bulunmaktaydı. Tekke'de dervişlere ve fakirlere yemek verilirdi.⁴⁷⁶

Nasuhbey Mahallesi'ndeki Rufâî Zâviyesi'nde beş vakit namaz kılınır, sabah, akşam ve yatsı vakitlerinde Rufâî usulü tevhid zikri yapılırdı. Ayrıca pazartesi ve cuma geceleri Rufâî ayini icra edilir, tekke dervişlerine ve fakirlere yemek verilirdi.⁴⁷⁷

Hacı Sevinç Mahallesi'ndeki Celvetî Zâviyesi'nde beş vakit namaz kılınır, haftanın bir günü tarikat âdâbı üzere tesbih, temcid ve tehliller ile Celvetî usulü zikir yapılırdı.⁴⁷⁸ İzmirizâde Şeyh İbrahim (Halvetî) Zâviyesi'nde Kadir gecesini 70 bin kelime-i tevhid çekilerek zikir yapılır, sakal-ı şerif ziyaret edilir, fakirlere şeker ve güllâb ikram edilirdi.⁴⁷⁹

okunması ve yemek verilmesi için 300 kr. ayrılınsın; 75 kr. zâviyenin aydınlatması için ayrılınsın; 180 kr. zâviyenin sularının suyalcusuna ücret olarak verilsin; zâviyede her Cuma günü devirhân olanlara 75 kr., her sabah salât ve selâm edenlere 210 kr., zâviye müezzinine 300 kr., vakıf mütevellisine 100 kr., muhasebe ücreti 35 kr. verilsin; zâviyede şeyh, ailesi ve dervişler ikamet etsin; zeytinliğin geliri ile zâviyenin yemek ve aydınlatma masrafları karşılansın. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 581/1, Sayfa no: 0199, Sıra no: 0205.

⁴⁷⁶ Kâtip Abdullah b. Hüseyin Hüsnü ve Kardeşi Ahmet Kamil, 1263 yılında İsmail Hakkı Tekkesi için 2401 dönümü tarla, 1100 dönümü sazlık, 150 dönümü koru, 400 dönümü çayır olmak üzere toplam 3951 dönüm arazi vakfetteler. Vakfedilen mülklerin kira geliri ile iki müezzin ve kayyıma yıllık 30'ar kr., kütüphane görevlisine 60 kr. verilmesini, kalan paranın yemek masrafları için harcanmasını şart koştular. Kurdukları vakfa, tekke şeyhi Seyyid Mehmed Rifat Efendi'yi, onun vefatından sonra ise yerine geçecek şeyhi vakıf mütevellî ve nâzırı olarak tayin ettiler. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 582/2, Sayfa no: 0427, Sıra no: 0334.

⁴⁷⁷ Rufâî Şeyhi Mehmed Gencî Efendi, hicri 1254 yılında Nasuhbey Mahallesi'nde 1 zâviye binası, 2 ev ile 1192 zira' arsasını vakfetti. Zâviyede sabah, akşam ve yatsı vakitlerinde Rufâî usulü tevhid zikri yapılması, pazartesi ve cuma geceleri Rufâî zikri icra edilmesini, vakfettiği arsa ile evlerin kira geliri ile tekkede dervişlere ve fakirlere yemek verilmesini şart koştı. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 0498, Sıra no: 0288.

⁴⁷⁸ Celvetî Şeyhi Hasan Hasib Efendi b. Hüseyin, hicri 1257 yılında Hacı Sevinç Mahallesi'ndeki evini Celvetî zâviyesine çevirerek, zâviyede beş vakit namaz kılınmasını, haftanın belirli bir günü Celvetî zikri yapılmasını şart koşturmuştu. Burada görülecek hizmetler için vakfettiği 1000 kr. paranın % 15 kâr ile istirbah edilmesini, geliri ile 50 kr. zâviye imamına, 50 kr. zâviye müezzinine, 50 kr. zâviye şeyhine ücret verilmesini, hayatta oldukça kendisinin, kendinden sonra erkek evlatlarından birinin, erkek evladı kalmaz ise kız evlatlarının soyundan bir erkek evladının zâviyeye şeyh olmasını istemiştir. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 581/1, Sayfa no: 0070, Sıra no: 0077.

⁴⁷⁹ Hüdavendigâr Vilayeti eski mutasarrıfı, Beylerbeyi Mehmed Tahir Paşa b. Ahmed, Mudanya ilçesindeki yağhane, simitçi dükkânı ve 108 dönüm zeytinlikten oluşan mülkünü, hicri 1286 yılında Mudanya ilçesindeki camiler, çeşmeler ve İzmirizâde Şeyh İbrahim (Halvetî) Zâviyesi için vakfetti. Mülklerin vakıf eliyle kiraya verilmesini, kira geliriyle camiler ve çeşmelerin tamirinin yapılması ve dul kadınlara yardım edilmesini şart koştı. Ayrıca zâviyede Kadir gecesini 70 bin kelime-i tevhid çekilmesi, kelime-i tevhid çekenlere 500 kr. ayrılması, sakalı şerifin ziyaret edilmesi, fakirlere şeker ve güllâb verilmesi, bunun için 200 kr. ayrılması da vakıf şartları arasındadır. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 619, Sayfa no: 0108, Sıra no: 0060.

Bir vakıfta zâviye şeyhinin aynı zamanda türbedârlık görevini de deruhte ettiği görülmektedir. Mesela Harmancık ilçesi Sırl köyünde bulunan Celvetî-Kâdirî Zâviyesi'nin Şeyhi Süleyman Efendi b. Süleyman, aynı zamanda zâviyenin yanında bulunan Şeyh Mehmet Veli Türbesi'nin türbedârlık görevini de yürütmüştür.⁴⁸⁰

Bursa müslüman kültüründe önemli bir yere sahip olan bazı mübarek günlerde, dergâhlarda törenler düzenlenmiştir. Özel törenler düzenlenen dergâhlar arasında Cünûnî Mehmed Dede Dergâhı da bulunmaktadır. Mevlevî Dergâhı'nda, şeyh ve dervişlerin bir araya toplanarak kardeşlik duygusunu güçlendirmek amacıyla törenler düzenlenmiştir. Dergâhta, Muharrem ayının 10. günü Bursa'daki bütün şeyh ve dervişlerin davetli olduğu bir törenle (bkz.: EK 6) Aşure günü kutlaması yapılırdı. Önce Kur'ân tilavet edilir, ardından bir şeyh kürsüye çıkarak "... *De ki: "Ben buna (yaptığım tebliğ görevine) karşılık sizden, akrabalıktan doğan sevgiden başka bir ücret istemiyorum. ..."* mealindeki Şûra Suresinin 23. ayetinin okuyarak Ehlibeyt sevgisi ve Kerbelâ Vakası konulu bir konuşma yapardı. Mevlevî zikri icra edilmesinden sonra İhlâs suresi okunarak tören sona erer ve davetlilere aşure ikram edilirdi.⁴⁸¹

Feyzullah Efendi Dergâhı'nda Aşure günü Hz. Hüseyin Mersiyesi okunurdu. Dergâh için tesis edilen bir vakıfta, Aşure günü aşure pişirilerek Hz. Hüseyin Mersiyesi okunması ve dergâhın yemek masraflarının karşılanması şartları yer almıştır.⁴⁸²

XIX. yüzyılda Bursa'da, içinde yürütülen manevi hizmetlere destek olmak amacıyla vakıflar tarafından en çok desteklenen dergâh Hacı Şevki Efendi Dergâhı'dır. Hacı Şevki Efendi Dergâhı için 10 vakıf tesis edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü

⁴⁸⁰ Hasan Efendi b. Halil, Harmancık ilçesi Sırl köyünde Şeyh Mehmet Veli Türbesi yakınında cami binası, mektep binası ve zâviye binası inşa etmiş, zâviye binasını Celvetî-Kâdirî zâviyesi olarak kullanılmak üzere vakfetmiştir. Hasan Efendi, bu eserlerindeki hizmetlerin yürütülmesi için de 2.500 kr. para vakfetmiştir. Zâviyeye Hasan Dede Oğulları sülalesinden, Celvetî Kâdirî tarikatı halifelerinden ehil birinin, Hasan Dede soyundan kimse kalmaz ise Bursa Kaygulu Dergâhı şeyhinin halifelerinden birinin şeyh olmasını istemiştir. Cami imamı, hatib, kayyım ve mektep mualliminin ücretinin verilmesi, şeyhe yıllık 15 kr., türbedârlık görevinden de ayrıca yıllık 15 kr. ücret verilmesi, zâviyenin yemek masrafları için yıllık 100 kr., cami, zâviye türbenin aydınlatılması için de 100 kr. ayrılması vakıf şartları arasında yer alır. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 583, Sayfa no: 0103, Sıra no: 0088.

⁴⁸¹ Şeyh Râgıb Ahmed Efendi, Cünûnî Mehmed Dede Mevlevî Dergâhı için kurduğu vakfa, 3 Mushaf, 110 cilt kitap, 1 büyük kazan, 2 meydan sinisi, 3 leğen, ibrik, 3 su bakırı, 2 maşrapa, 41 karavana ve 18 bin kr. para vakfetmiştir. Ramazan ayında ikindi namazlarından sonra mukabele yapılması, hatim okuyan hocaya 90 kr. ücret verilmesi, Muharrem ayının ilk Cuma günü zerde ve lokma dağıtılması, 72 bin ismi celâl okunması, okuyanlara 300 kr. verilmesi, vakıf mütevellisine 180 kr. ücret verilmesi, 90 kr. muhasebe ücreti verilmesi, Şeyh Râgıb Ahmed Efendi'nin kurduğu vakfın şartları arasında yer alır. Ayrıca Aşure Töreni'nde davetlilere hitap eden vâize 36 kr., hatim okuyan dedeye 90 kr. verilmesini istemiştir. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 581/1, Sayfa no: 0194, Sıra no: 0200.

⁴⁸² Mehmed Ali Paşa kızı Zeyneb Hanım Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 081, Sıra no: 072.

arşivinde bulunan 1588 numaralı vakfiye defteri, sadece bu dergâha yapılan vakıfların vakfiyelerini içermektedir.

Hacı Mehmed Şevki Efendi b. Osman,⁴⁸³ İshakşah Mahallesi'nin⁴⁸⁴ Müftüünü mevkiinde bulunan evinin yanına bir tevhidhâne inşa etmiş, evini ve tevhidhaneyi, hicri 1268 yılında Şâbâniyye⁴⁸⁵ dergâhına çevirerek vakfetmiştir.⁴⁸⁶ Bir yıl sonra, sahip olduğu bir evi daha vakfederek dergâhı genişletmiş, ayrıca kira geliri ile dergâhın çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Mudanya pazarında bulunan bir ekmekçi dükkânı ile içindeki eşyaları ve bin kuruş parasını da dergâhın yemek giderleri ve diğer ihtiyaçları için vakfetmiştir.⁴⁸⁷

Hacı Şevki Efendi Dergâhı'nda, Cuma geceleri, kandil geceleri ve Aşûre gününün gecesinde *Tarikat-ı 'Aliyye-i Şâbâniyye Usûlü* zikir yapılmıştır. Zikire oturarak başlanır, ayakta deveran ederek ve cehrî olarak devam edilir, kelime-i tevhid, esmâü'l-hüsna ve salât-ı ümmiye tekrar edilir, çeşitli na't, kasîde ve ilahiler okunurdu. Zikirde ney, kudüm ve def gibi musiki aletleri de kullanılırdı.⁴⁸⁸ Dergâhta ayrıca Şeyh Mehmed Şevki Efendi tarafından Farsça Mesnevî dersleri de verilmiştir.⁴⁸⁹

⁴⁸³ Mehmed Şevki Efendi, Osman Efendi'nin oğludur. Vakfiyede, seyyid, hâfiz ve hacı olduğu belirtilmektedir. Bkz. VGMA., Defter no: 1588, Sayfa no: 002, Sıra no: 001.

Hacı Şevki Efendi, İstanbul ve Mısır ulemasından dersler okumuştur. Bkz. Yaşar Nuri Öztürk, *Kuşadalı İbrahim Halveti*, İstanbul: Fatih Yay., 1992, s. 49.

Hacı Şevki Efendi, Yeşil Cami'de 1840-1857 yılları arasında imamlık yapmıştır. Bkz. Pay, *Yeşil Külliyesi*, a.g.e., s. 170.

Hacı Şevki Efendi, Halvetiyye Tarikatı'nın Şâbâniyye kolunun şeyhi Kuşadalı Seyyid İbrahim Efendi'ye intisap ederek manevî eğitimini onun yanında tamamlamıştır. Kuşadalı İbrahim Efendi hayatta iken halife tayin etmemiş, vefatından sonra öğrencileri Mehmed Şevki Efendi'ye bağlanıp tâbi olmuşlardır. Bkz. Nihat Azamat, "Kuşadalı İbrahim Efendi", *DİA*, I-XLIV, Ankara: T.D.V. Yay., 2002, C. 26, s. 469.

Hacı Mehmed Şevki Efendi, hicri 1275 yılında vefat etmiş, Emir Sultan Mezarlığı'nda, Sancakdar Baba adıyla tanınan Nimetullah Efendi Türbesi'nin karşısına defnedilmiştir. Bkz. Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergahları*, haz.: Mustafa Kara, Kadir Atlansoy, Bursa: Uludağ Yay., 1997, s. 339.

Şevki Efendi'nin erkek çocuğu olmadığından, yerine damadı Seyyid İbrahim Efendi, daha sonra sırasıyla Mehmed Şevki Efendi, Süleyman Baki Efendi ve oğulları Mehmed Şevki ile Necmeddin, dergâha şeyh olmuşlardır. Bkz. Şemseddin, a.g.e., s. 341, 343, 344.

⁴⁸⁴ Kurulduğu dönemde İshakşah Mahallesi sınırları içinde bulunan dergâh, günümüzde Kurtoğlu Mahallesinde yer alır.

⁴⁸⁵ Şâbâniyye, Halvetiyye Tarikatı'nın dört ana kolundan biri olan Cemâliyye'nin bir şubesidir. Hayreddin Tokadı'nın öğrencisi Şaban-ı Velî (ö. 1569) tarafından Kastamonu'da kurulmuş, Anadolu, Balkanlar, Suriye, Hicaz, Mısır ve Kuzey Afrika'da yayılmıştır. Karabaş Veli ve Muhammed Hamdi Yazır gibi birçok tanınmış kişi bu tarikatın mensuplarındandır. Bkz. Mustafa Tatçı, "Şâbâniyye", *DİA*, I-XLIV, Ankara: 2010, C. 38, s. 211, 214.

⁴⁸⁶ V.G.M.A., Defter no: 1588, Sayfa no: 001, Sıra no: 001.

⁴⁸⁷ V.G.M.A., Defter no: 1588, Sayfa no: 033, Sıra no: 005.

⁴⁸⁸ Tatçı, a.g.md., s. 213.

⁴⁸⁹ Kara, a.g.e., s. 507.

Dergâhın ihtiyaçları için hayırseverler tarafından tesis edilen yedi vakfa, toplam 5.400 kr. para vakfedilmiştir. Vakfedilen bu paranın helal yoldan işletilmesi ve kâriyla dergâhın aydınlatmasının sağlanması, dergâhta kalanlara ve misafirlere her gün yemek verilmesi, yılda düzenli olarak iki Kur'ân-ı Kerim hatmi yapılması ve Rebûlevvel ayının 12. gecesinde (Mevlid kandili) mevlid okutulması şart koşulmuştur. Ayrıca dergâhta kalanlar ve gelip giden misafirlerin yemek giderlerinin karşılanması için Bursa Evkâf Müdürü Halil Edib b. Muhammed 1.500 kr.,⁴⁹⁰ Bursa kadısı Seyyid Hasan Refet Efendi b. İbrahim 1000 kr.⁴⁹¹ vakfetmişlerdir.

Medine eski kadısı Hasan Rafet Efendi'nin annesi, Şerife Azime bt. Mehmed, Hacı Şevki Efendi Dergâhı'nın kandillerinin yağ masrafının karşılanması şartıyla 500 kr.;⁴⁹² Bursa Evkâfı Hümayun eski müdürlerinden Hacı Ali Namık Efendi'nin damadı Seyyid İbrahim Sun'î Efendi, dergâhın aydınlatma masrafları için 500 kr. vakfetmişlerdir.⁴⁹³ 1925 yılında çıkarılan tekke ve zâviyelerin kapatılması kanunu ile faaliyeti sonlandırılan dergâhın binası 1997 yılında bakımsızlıktan yıkılmış, 2010 yılında Bursa Büyükşehir Belediyesi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Günümüzde 'Geleneksel Sanatlar Merkezi' olarak hizmet vermektedir.⁴⁹⁴

İncelenen dönemde, dergâh şeyhine mesken olması için yedi ev vakfedilmiştir. Bunlardan Nakşibendî Şeyhi Abdülhâdi Efendi b. Abdülkerim, zâviyenin bitişiğindeki bir evi Nakşibendî Atık Zâviyesi'ne;⁴⁹⁵ Şerife Zeyneb bt. İsmail, bir evini Nakşibendî Zâviyesi'ne,⁴⁹⁶ Kâdirî Şeyhi Ömer Efendi b. Mehmed Said bir evini Kâdirî Zâviyesi'ne,⁴⁹⁷ Celvetî Şeyhi Kayguluzâde Hasan Efendi b. Halil bir evini Kaygulu Tekkesi'ne,⁴⁹⁸ Hacı Şevki Efendi, iki evini Şâbâniyye Dergâhı'na⁴⁹⁹ vakfetmiştir.

Tekke ve zâviyeler için tesis edilen dokuz vakıfta, bu mekânların aydınlatma giderlerinin karşılanması amacıyla ödenek ayrılmıştır. Bu vakıfların bazılarında

⁴⁹⁰ V.G.M.A., Defter no: 1588, Sayfa no: 065, Sıra no: 009.

⁴⁹¹ V.G.M.A., Defter no: 1588, Sayfa no: 070, Sıra no: 010.

⁴⁹² V.G.M.A., Defter no: 1588, Sayfa no: 012, Sıra no: 002.

⁴⁹³ V.G.M.A., Defter no: 1588, Sayfa no: 017, Sıra no: 003.

⁴⁹⁴ Şabaniye Tekkesi, http://www.bursa.com/wiki/Sabaniye_Ishaksah_Tekkesi, (24.03.2019).

⁴⁹⁵ Şeyh Abdülhadi Efendi b. Abdülkerim Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0099, Sıra no: 0090.

⁴⁹⁶ Şerife Zeyneb bt. İsmail Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 023, Sıra no: 016.

⁴⁹⁷ Şeyh Ömer Efendi b. Mehmed Said Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0006, Sıra no: 0003.

⁴⁹⁸ Ali Ağa b. Mehmed Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 746, Sayfa no: 0327, Sıra no: 0135.

⁴⁹⁹ Hacı Şevki Efendi'nin Vakıfları, V.G.M.A., Defter No: 1588, Sayfa no: 001-001; V.G.M.A., Defter no: 1588, Sayfa no: 033, Sıra no: 005.

mübarek gecelerde⁵⁰⁰ mevlid okunurken mum ve kandil yakılarak dergâhın aydınlatılması istenmiş,⁵⁰¹ bazılarında da aydınlatma için zaman kaydı konmamıştır.⁵⁰² Zâviyelerin aydınlatılması için kurulan vakıflara bahçe,⁵⁰³ bağ, zeytinlik⁵⁰⁴ ve para⁵⁰⁵ tahsisleri de yapılmıştır.

Dergâhların çeşitli masraflarının karşılanması amacıyla da vakıflar tesis edilmiştir. Nitekim Ragibe Hanım bt. Mehmed 1 evini Mevlevî Dergâhı'nın,⁵⁰⁶ Ümmügülsüm bt. Mustafa 1 evini, Sa'dî Zâviyesinin çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla vakfetmiştir.⁵⁰⁷ Seyyid Mehmed Şevki Efendi b. Osman, kendi kurduğu Şâbâniyye Dergâhı için tesis ettiği vakfa, dergâhın çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması şartını koymuştur.⁵⁰⁸

Dergâh ve zâviyelerde görülen hizmetler şeyh, imam, hatip, müezzin, kayyım, devirhân, cüzhân, na'thân ve hâfız-ı kütüb gibi görevliler eliyle yürütülmüştür. Dergâhlar ve dergâhlar için kurulan vakıflarda ayrıca bevvâb, suyolcu, mütevellî, nâzır, câbî ve türbedâr gibi görevliler de yer almıştır. Bazı dergâhlarda bu görevlerin birkaçını aynı kişi üstlenmiştir. Şeyh Mehmed Emin Efendi'nin inşa ettiği Nakşibendî Âsitânesi'nde şeyh, hatip, müezzin, devirhân, cüzhân, na'thân, iki hâfız-ı kütüb, bevvâb, mütevellî, nâzır ve câbî bulunmaktaydı. Mütevellilik, nâzırlık, şeyhlik, imamlık, hatiplik ve cüzhanlık görevlerini bizzat kendisi yürütüyordu.⁵⁰⁹

Üç vakıfta şeyh ücreti, iki vakıfta zâviye imamı, bir vakıfta hatip, üç vakıfta zâviye müezzini ücreti yer almaktadır. Kayyım, câbî ve türbedâr gibi görevliler için de

⁵⁰⁰ Şeyh Ahmed Efendi b. Mustafa Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0062, Sıra no: 0047.

⁵⁰¹ Zeyneb Hatun binti Abdullah ve Refîki Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 1588, Sayfa no: 043, Sıra no: 006.

⁵⁰² İbrahim Sun'i Efendi Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 1588, Sayfa no: 017, Sıra no: 003.

⁵⁰³ Şeyh Ahmed Efendi b. Mustafa Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0062, Sıra no: 0047.

⁵⁰⁴ Mehmed Raşid Ağa b. Ahmed Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 582/2, Sayfa no: 0525, Sıra no: 0403.

⁵⁰⁵ Ümmügülsüm bt. Muhammed Emin Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 1588, Sayfa no: 052, Sıra no: 007.

⁵⁰⁶ Ragibe Hanım bt. Mehmed Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 088, Sıra no: 079.

⁵⁰⁷ Ümmügülsüm bt. Mustafa Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 101, Sıra no: 092.

⁵⁰⁸ Hacı Şevki Efendi Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 1588, Sayfa no: 033, Sıra no: 005.

⁵⁰⁹ Şeyh Mehmed Emin Efendi, kendi inşa ettiği Nakşibendî Âsitânesi için kurduğu vakfa 1 çulcu dükkânı, 2 terzi dükkânı, 2 demirci dükkânı ile 1 değirmen bağışlamış ve bu mülklerin kira geliri olan 350 kuruşun şu şekilde harcanmasını istemiştir. Ayda iki câbiye üçer akçe, mütevellîye 20 akçe, şeyhe 40 akçe, hafız-ı kütüb-i evvele 15, hafız-ı kütüb-i sâniye 10 akçe, bevvâba 2 akçe, hatibe 10 akçe, müezzin-i cumâya 2 akçe, müezzin-i salâya 2 akçe, devirhâna 2 akçe, na'thâna 2 akçe verilsin. Âsitânenin bitişiğinde inşa ettikleri Veled-i Habib Camii'nde cuma ve mübarek gecelerde Hatm-i Hâcegân-ı Aliyye-i Nakşibendiyye zikri icra edilmesi, evrâd u ezkâr ve tevhid zikri yapılması, her gün sabah namazından sonra bir cüz Kur'an okunması vakif şartlarındandır. Şeyh Mehmed Emin Efendi, mütevellilik, nezâret, meşihat, hitabet, imamet ve cüzhânlık görevlerine kendisini, kendi vefatından sonra ise yaşça büyük ve bu göreve layık olan erkek çocuğunu tayin etmiştir. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 0017, Sıra no: 0012.

ücret ayrılan birer vakıf vardır. İki vakıfta hâfız-ı kütüb (kütüphane görevlisi), beş vakıfta mütevellî, iki vakıfta nâzır ücreti verilmesi, vakıf şartları arasında yer almıştır.

Dergâh ve zâviyelerde dervişlere, misafirlere, gelip gidenlere ve fakirlere yemek verilirdi. Sadece dergâhların yemek masraflarının karşılanmasını amaçlayan 11 vakıf kurulmuştur. Toplam 21 vakıfta tekke, zâviye ve dergâhların yemek masraflarının karşılanması şartı yer almaktadır. Ahmed Gazzî Hangâhı'nın yemek masrafları için eski sadrazamlardan Derviş Mehmed Paşa, 4 dönüm dut bahçesi, 60 zira arsa ve 1 ev;⁵¹⁰ Ahmed Gazzî Hangâhı postnişini Şeyh Abdüllatif Efendi, 5 ev bağışlamıştır.⁵¹¹ İsmail Hakkı Tekkesi'nin yemek masrafları için Rabia Hatun bt. İsmail 2 evini,⁵¹² Darbhane Emimi Hüseyin Hüsnü Bey b. Halil 1 ev ve 82 dönüm dut bahçesini,⁵¹³ Kâtip Abdullah b. Hüseyin Hüsnü ve Kardeşi Ahmet Kamil, 3951 dönüm arazilerini⁵¹⁴ vakfetmişlerdir.

İznik ilçesi Göller Tekkesi yemek masrafları için, tekke şeyhi Mustafa İsyani Efendi b. Mehmed Yasin 2 değirmen ve 20 dönüm dut bahçesini vakfetmiştir.⁵¹⁵ Kaygulu Tekkesi için, tekke şeyhinin eşi Fatma bt. Ahmed, 2 ev ve 2 dönümlük göletini Kaygulu Tekkesi'nin yemek masraflarının karşılanması için vakfetmiştir.⁵¹⁶

Musa Baba Zâviyesi'nin yemek masraflarının karşılanması için, 12 evlek dut bahçesi vakfedilmiştir.⁵¹⁷ Hüseyin Çelebi Zâviyesi'nin yemek masrafları için 1 dönüm bağın hâsılatı,⁵¹⁸ Veli Şemseddin Mahallesi'ndeki Mısırî Dergâhı'nın taamiyesi için 5 dönüm zeytinlik vakfedilmiştir.⁵¹⁹

XIX. yüzyılda Bursa'da, İstanbul ilinde bulunan bir tekkeyi desteklemek için de bir vakıf kurulmuştur. Üsküdar Beylerbeyi semtinde bulunan İstavroz Tekkesi'nin yemek masrafları için kurulan vakfa, Gemlik ilçesinde iki buçuk dönüm zeytinlik bağışlanmıştır.⁵²⁰

⁵¹⁰ Derviş Mehmed Paşa Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0146, Sıra no: 0115.

⁵¹¹ Şeyh Abdüllatif Efendi Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0145, Sıra no: 0114.

⁵¹² Rabia Hatun bt. İsmail Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 258, Sıra no: 128.

⁵¹³ Hüseyin Hüsnü Bey b. Halil Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 0260, Sıra no: 0129.

⁵¹⁴ Abdullah b. Hüseyin Hüsnü ve Ahmet Kamil Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 582/2, Sayfa no: 0427, Sıra no: 0334.

⁵¹⁵ Mustafa İsyani Efendi b. Mehmed Yasin Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 0360, Sıra no: 0189.

⁵¹⁶ Fatma bt. Ahmed Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 088, Sıra no: 080.

⁵¹⁷ Hatice bt. Abdulkadir Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 075, Sıra no: 063.

⁵¹⁸ Hatice bt. Veliyyüddin Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 038, Sıra no: 029.

⁵¹⁹ Şerife Emine bt. Ahmed Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 098, Sıra no: 089.

⁵²⁰ Mustafa Dâî b. Hüseyin Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 587, Sayfa no: 042, Sıra no: 050.

II. MEDRESE VE MEKTEPLERDEKİ HİZMETLER

Mektepler, diğer İslâm ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de çocuklara temel eğitimin verildiği kurumlardır. Osmanlı Devleti'nde mektep öğrencileri Kur'ân okumayı öğrenir, tecvit, ilmihal, hesap ve güzel yazı dersleri görürlerdi. Tanzimat'ın ilânından sonra ders programlarına tarih, coğrafya ve güzel ahlak dersleri de ilâve edilmiştir. Kız ve erkek öğrenciler genellikle aynı mektepte eğitim görmüştür.⁵²¹

Medreseler, İslam medeniyetinin ve Osmanlı Devleti'nin en önemli eğitim kurumlarıdır. Âlimler, müderrisler, kadılar, müftüler, kazaskerler ve diğer devlet bürokrasisinin gereksinim duyduğu nitelikli elemanlar medreselerden yetişmiştir.⁵²²

Tanzimat dönemine kadar mahalle mektebi, medrese, ihtisas medresesi gibi eğitim kurumları vakıflar tarafından inşa edilmiş, bu kurumların masrafları vakıflar tarafından karşılanmış, devlet bütçesinden bu kurumlara kaynak ayrılmamıştır.⁵²³

XIV. yüzyılda 13, XV. yüzyılda 20, XVI. yüzyılda 17 medresenin faaliyete geçtiği⁵²⁴ Bursa'da ilk medrese Orhan Gazi tarafından açılmıştır.⁵²⁵ İhtisas medresesi olarak da 3 dârülkurrâ, 4 dârülhadis ve 1 dârüttıb (tıp okulu) açılmıştır.⁵²⁶ XVI. yüzyılın sonunda Bursa'da faaliyet gösteren medreselerin sayısı 50'ye, sıbyan mekteplerinin sayısı 150'ye ulaşmıştır.⁵²⁷ Bursa'da en çok medrese Fatih Sultan Mehmed'in döneminde açılmıştır.⁵²⁸

Hisar, Yıldırım ve Yeşil semtlerinde yoğunlaşan Bursa medreselerinin % 20'si padişah ve aileleri tarafından, % 80'i devlet adamları ve diğer hayırseverler tarafından kurulan vakıflarca finanse edilmiştir. Vakıflar medreselerin her türlü ihtiyacını karşılamışlar, gerektiğinde hiç zaman kaybetmeden tamirini yaptırmışlardır.⁵²⁹

Medreselerde öğrenciler yatılı olarak kalır, sabah ve akşam yemekleri vakıf tarafından karşılanır, ayrıca hergün geri ödemesiz burs alırlardı. Yaz aylarında bazen yaylaya veya deniz kenarına pikniğe gider, açık alanda derslerine devam ederlerdi.⁵³⁰

⁵²¹ Cahit Baltacı, "Mektep", *DİA*, I-XLIV, Ankara: T.D.V. Yay., 2004, C. 29, s. 6-7.

⁵²² Mefail Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*, İstanbul: İz Yay., 1998, s. 199.

⁵²³ Gülsoy, a.g.e., s. 238.

⁵²⁴ Hızlı, a.g.e., s. 198.

⁵²⁵ Hızlı, a.g.e., s. 14.

⁵²⁶ Hızlı, a.g.e., s. 198.

⁵²⁷ Hızlı, a.g.e., s. 14.

⁵²⁸ Hızlı, a.g.e., s. 197.

⁵²⁹ Hızlı, a.g.e., s. 198.

⁵³⁰ Hızlı, a.g.e., s. 199.

İncelen dönemde tesis edilen 13 vakıfta, mektep binasının inşa ve tamiri, müderris, müderris muâvini, muallim ve hâfız-ı kütüb (kütüphaneci) gibi görevlilerin ücretinin ödenmesi, öğrencilere yemek verilmesi gibi örgün öğretim faaliyetlerini; camilerde tefsir ve hadis sohbeti yapılması ve vaaz yapılması gibi yaygın öğretim faaliyetlerini desteklemek amaçlanmıştır. XIX. yüzyılda kurulan 13 vakıf, Bursa gibi büyük bir şehir için az görünmektedir, ancak önceki asırlarda kurulan medrese ve mektepler ve bu kurumlar için kurulan vakıflar yeterli olduğu için, yeni vakıf kurulmasına fazla ihtiyaç duyulmadığı anlaşılmaktadır.

37. Tablo: Eğitim Öğretim Hizmetleri

Vakıf Amacı	Vakıf Sayısı
Mektep binası inşası	3
Mektep binası tamiri	2
Müderris maaşı	1
Muavin maaşı	1
Muallim maaşı	7
Kütüphane görevlisi ücreti	2
Öğrenci yemeği	1
Vaiz ücreti	6
Camide kadınlara vaaz verilmesi	1
Camide tefsir ve hadis sohbeti yapılması	2

İncelenen dönemde sadece bir medrese için vakıf kurulmuştur. Kirmastı Nâibi Behram Vehbi Efendi b. Ebubekir, Mustafakemalpaşa Medresesi için 60 adet yüzlük Osmanlı altını ve 1 değirmen vakfetmiştir. Vakfın şartları arasında, paranın % 15 kâr ile işletilmesi, medrese müderrisinin maaşı ve vakıf mütevellîsinin ücretinin verilmesi, para artarsa ilçedeki diğer medreselerin müderrislerine ücret olarak verilmesi; ayrıca medresede pazartesi ve perşembe günleri ikindi namazını müteakip halka hadis ve tefsir dersleri yapılması ve her ay bir hatim okutulması yer almaktadır.⁵³¹

XIX. yüzyılda Bursa'da tesis edilen vakıfların vakfiyeleri incelendiğinde, Mudanya ilçe merkezi, İznik ilçesi Akharem köyü, İnegöl ilçesi Sinanbey Mahallesi, Yenişehir ilçesi Çayır Mahallesi ve Harmancık ilçesi Sırl köyünde olmak üzere 5 mektep binası inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bunlardan 3'ünün binası vakfedilmiş, 2'sinin ise yeni inşa edilmiş olduğu vakfiyelerden anlaşılmıştır. Çalışmanın kapsadığı dönemde toplam 7 mektep için vakıf kurulmuş, bir hayırseverin vakfında ise gerektiğinde mektep binasının tamirinin yapılması şartı yer almıştır.

⁵³¹ V.G.M.A., Defter no: 593, Sayfa no: 0089, Sıra no: 0082

Emine Hanım bt. Mehmed Raşid, İznik ilçesi Akharem köyünde⁵³² bulunan 20 dönüm zeytinliğini, eşinin yaptırdığı köy camisi ve bitişiğindeki mektebin ihtiyaçları için vakfetmiş, mektep muallimine vakıf gelirinden yılda 1200 kuruş maaş verilmesini şart koşmuştur.⁵³³ İbrahim Ağa b. Salih'in, annesinin yaptırdığı Çavuş Mahalle Mektebi için kurduğu vakıf, mektep mualliminin maaşını ödemiştir.⁵³⁴

Hüseyin Efendi b. Mustafa, Yenişehir ilçesi Çayır Mahallesi'nde inşa ettiği caminin yanına mektep ve öğrenci yatakhane olarak kullanılacak odalar inşa etmiş ve bu kurumlardaki hizmetleri yürütmek üzere bir vakıf kurmuştur. Caminin yanındaki odalarda öğrencilerin eğitim görmelerini ve yatılı olarak kalmalarını, vakfettiği mülklerin gelirinden mektep muallimine yıllık 60 kr. ücret verilmesini ve cami ile mektebin gerektiği zaman tamir masraflarının karşılanmasını, vakıf şartları arasına koymuştur.⁵³⁵

Mekteplere destek olan hayırseverlerin vakıf şartları arasında mektep öğrencilerine elbise alınması da yer almaktadır. Nitekim Gemlik ilçesinde tesis edilen bir vakfın amaçları arasında Osmanbey Muallimhanesi'nin muallim ücretinin ödenmesinin yanı sıra, her yıl Ramazan ayının 25. gününde mektep çocuklarına elbise alınması da vardır.⁵³⁶ Ayrıca, Harmancık ilçesi Sırl köyünde yeni inşa edilen mektep⁵³⁷

⁵³² Akharem köyü günümüzde Orhangazi ilçesine bağlıdır.

⁵³³ V.G.M.A., Defter no: 586, Sayfa no: 076, Sıra no: 058.

⁵³⁴ İbrahim Ağa b. Salih, 8 ırgatlık dut bahçesini vakfederek, bahçenin geliriyle annesinin yaptırdığı Çavuş Mahallesi Mektebi muallimine senelik 15 kr. ücret verilmesini, Ramazan ve mübarek gecelerde Mudanya camilerinde âlim ve salih bir zatın vaaz etmesini istemiştir. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 608/2, Sayfa no: 0369, Sıra no: 0313.

⁵³⁵ Hüseyin Efendi b. Mustafa, 2 kahvehane, 1 depo, 1 bıçakçı dükkânı, 5 dönüm dut bahçesi, 8 dönüm tarla ve 1 değirmenden oluşan emlakını, mülklerin kira geliri ile imam, müezzin, muallim ve vakıf mütevellisi ücretinin verilmesi amacıyla vakfetmiştir. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 616, Sayfa no: 0001, Sıra no: 0001.

⁵³⁶ Abdullah b. Hüseyin, Gemlik ilçesinde bulunan 2 adamlık tuzlasını vakfederek, vakıf şartlarını şu şekilde belirlemiştir: Osmanbey Muallimhanesi muallimine yıllık 300 akçe ücret verilecek; muallim tarafından vâkıfın zevcesinin ruhuna 1 hatim okunacak; 25 Ramazan'da mektep öğrencilerine elbise alınacak; Timursubaşı Camii imamının maaşı ödenecek; imam bir hatim okuyacak; bayramda kurban kesilerek etleri fakirlere dağıtılacak. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0087, Sıra no: 0077/1.

⁵³⁷ Hasan Efendi b. Halil, yıkılmış durumdaki Harmancık ilçesi Sırl köy mektebini yeniden inşa etmiş, cami ve Celvetî-Kâdirî zâviyesi inşa etmiş, kurduğu vakıfta, imam, hatib, kayyım, türbedâr, mütevellî ve nâzır ücretleri ile beraber, muallim ücreti de ayırmıştır. İmamın aynı zamanda mektep muallimi olarak görev yaparak çocuklara Kur'an öğretmesi (*sıbyân-ı müslimîne ta'lîm-i Kur'ân*), bu görev karşılığında imama 15 kr. ücret verilmesi ve mektebin tamir masraflarının karşılanması da vakıf şartları arasındadır. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 583, Sayfa no: 0103, Sıra no: 0088.

ve İnegöl ilçesi Sinanbey Camii'nin bünyesinde faaliyet gösteren mektep⁵³⁸ için de vakıflar tesis edilmiştir.

Bu dönemde Bursa'da, kadınların dinî eğitimi için de vakıflar kurulmuştur. Şerife Selime Hanım bt. Mehmed Emin, Gökdere Mahallesi'nde bulunan iki kahvehanesini vakfederek Hoca Alizâde Mescidi'nde ulemâdan bir kişinin salı günleri kadınlara vaaz etmesini şart koşmuştur.⁵³⁹ Edibe Hanım bt. Mehmed Arif, Ulu Cami'de her gün Sahih-i Buhari okunması, 5. Kez okunduktan sonra dinleyen cemaate ziyafet verilmesi, ayrıca yılda bir kez Şifâ-yı Şerîf okunmasını istemiş, geliriyle bu hizmetlerin görülmesi için sahibi olduğu bir değirmen ve bir tuzlayı bağışlamıştır.⁵⁴⁰ Hatice bt. Hüseyin ve eşi Ahmed Sabit Efendi b. Emin'in kurdukları vakfın amaçları arasında Mustafakemalpaşa Feyzidede Mahallesi Camii'nde vaaz verilmesi de yer alır.⁵⁴¹

III. SOSYAL HİZMETLER VE DİĞER AMAÇLAR

Vakıflardan bazılarının amaçları arasında, köy ve mahalle çeşmelerinin tamiri, su kanallarının bakımının yapılması, kurban kesilerek etlerinin fakirlere dağıtılması, dul kadınlara yardım edilmesi, fakir çocuklara elbise ve ayakkabı alınması gibi sosyal hizmetler ve toplumsal dayanışmaya dönük hizmetler de yer almıştır. Ayrıca kurduğu vakıflarda Haremeyn Vakfı'n desteklemek, Ravza-yı Mutahhara görevlilerinin ücretini ödemek ve gerektiğinde annesinin mezarının tamirinin yapılması gibi amaçları gözeten hayırseverler de bulunmaktadır. İncelenen dönemde belirtilen amaçlar için kurulan 12 vakıf, ayrıca evladiye olarak kurulan 1 vakıf mevcuttur.

38. Tablo: Sosyal Hizmetler Ve Diğer Amaçlarla Kurulan Vakıflar

Vakıf Amacı	Vakıf Sayısı
Çeşme tamiri ve suyolunun bakım	7
Kurban kesilerek etlerinin fakirlere dağıtılması	3
Fakirlere pilav dağıtılması	1
Dul kadınlara yardım edilmesi	1
Fakir çocuklara elbise alınması	1
Fakir çocuklara ayakkabı alınması	1

⁵³⁸ İnegöl ilçesi Sinanbey Mahallesi halkı, mahallelerinde cami ve caminin altında 5 dükkân inşa ettiler. Kurdukları vakıf dükkânları kiraya verecek, gelirin yarısı ile camide imamlık ve aynı zamanda muallimlik görevini ifa eden kişinin maaşı, dörtte biri ile hatibin maaşı, dörtte biri ile cami ve dükkân tamir masraflarının karşılanmasını şart koştular. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 589, Sayfa no: 154, Sıra no: 272.

⁵³⁹ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 039, Sıra no: 031.

⁵⁴⁰ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 084, Sıra no: 074.

⁵⁴¹ Hatice bt. Hüseyin ve eşi Ahmed Sabit Efendi b. Emin, kurdukları vakfa 1.500 kuruş değerinde olduğu vakfiyede belirtilen 15 tam Osmanlı altınını vakfetmişlerdir. Altınların % 15 kâr ile işletilmesini, elde edilen kâr ile cami hatibine 150 kr., vaaz eden kürsü şeyhine de 75 kr. ücret verilmesini şart koşmuşlardır. Bkz. V.G.M.A., Defter No: 596, Sayfa no: 0043, Sıra no: 0035.

Vakıf Amacı	Vakıf Sayısı
Haremeyn Vakıfları'na ilave	2
Ravza-yı Mutahhara bevvâblarına	1
Evladiye	1
Vâkıfın annesinin mezarının tamiri	1

İncelenen dönemde mahalle ve köy çeşmeleri için de vakıflardan pay ayrıldığı görülmektedir. İbrahim Ağa b. Ali, kendi yaptırdığı Emir Sultan çeşmesinin ve suyolunun tamiri ve bakımı için 4.000 kuruş para vakfetmiş, paranın % 15 kâr ile çalıştırılarak, kârının çeşme ve suyolunun bakımında kullanılmasını istemiştir.⁵⁴² Mehmed Ağa b. Süleyman'ın kurduğu vakfın şartları arasında kendi yaptırdığı Filadar köyündeki çeşmenin ve suyolunun bakımı için 5 kuruş ayrılması ve yılda bir kez pilav pişirilip köy fakirlerine dağıtılması yer alır.⁵⁴³ Ayrıca İnegöl ilçesi Sinanbey Mahallesi'nde⁵⁴⁴ ve Harmancık ilçesi Sırl köyünde bulunan çeşmelerin⁵⁴⁵ bakım ve tamiri için de vakıf gelirlerinden pay ayrılmıştır.

Kurban kesilerek etinin halka dağıtılması için de vakıflar kurulmuştur. Nakşibendî Şeyhi Ahmed Baba Efendi b. Ahmed'in Karaşeyh Mahallesi'nde inşa ettikleri zâviye için kurduğu vakıf, kurban bayramında kurban kesmiş ve zâviyenin suyollarının tamir ve bakımını yaptırmıştır.⁵⁴⁶

Safiye Hanım bt. Ataullah'ın Miraciye vakfının vakıf şartları arasına, kurban bayramında İbrahimpaşa Camii'nde kurban kesilmesi ve etlerinin fakirlere dağıtılması da yer almıştır.⁵⁴⁷

Abdullah b. Hüseyin'in Timur Subaşı Camii ve Osmanbey Muallimhanesi için kurduğu vakfın amaçları arasında, 25 Ramazan'da mektep çocuklarına elbise alınması ve bayramda kurban kesilerek etlerinin fakirlere dağıtılması yer alır.⁵⁴⁸ Arif Mehmed Efendi b. Mehmed Himmet, Ahmed Dâi Camii için kurduğu vakıfta, Ramazan bayramında yetim çocuklara ayakkabı alınması için 37 buçuk kuruş ödenek

⁵⁴² V.G.M.A., Defter no: 580, Sayfa no: 0300, Sıra no: 0150 /1.

⁵⁴³ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0152, Sıra no: 0119.

⁵⁴⁴ Mehmed Efendi b. Ahmed'in İnegöl Hekimoğlu Camii Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 1759, Sayfa no: 0356, Sıra no: 0236.

⁵⁴⁵ Hasan Efendi b. Halil'in Harmancık ilçesi Sırl Köyü Camii Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 583, Sayfa no: 0103, Sıra no: 0088.

⁵⁴⁶ Ahmed Baba Efendi b. Ahmed, Karaşeyh Nakşibendî zâviyesi için kurduğu vakfa 10 bin kuruş parasını bağışlamış, paranın % 15 kâr ile işletilmesiyle elde edilen kâr ile zâviyenin ihtiyaçlarının karşılanması ve çeşitli hizmetlerin yapılmasını amaçlamıştır. Bkz. V.G.M.A., Defter no: 581/1, Sayfa no: 0199, Sıra no: 0205.

⁵⁴⁷ V.G.M.A., Defter no: 616, Sayfa no: 0009, Sıra no: 0006.

⁵⁴⁸ Abdullah b. Hüseyin Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0087, Sıra no: 0077/1.

ayırmıştır.⁵⁴⁹ Mehmed Tahir Paşa b. Ahmed, Mudanya camileri için kurduğu vakıfta, dul kadınlara yardım edilmesi için iki bin kuruş; Sinan Çelebi, Behram Ağa, Şerif Ağa ve Ömer Bey çeşmeleri ve su kanallarının bakımı için de 5 bin kuruş ödenek ayırmıştır.⁵⁵⁰

Bursalı hayırseverler, yaptıkları hayırlarda hac ve umre ibadetlerinin yapıldığı Mekke şehri ile peygamber şehri Medine'yi de unutmamışlar, üç hayırsever buralardaki hizmetler ve fakirler için mülklerini vakfetmişlerdir. Mehmed Said Efendi b. Mustafa, bir evini, kira gelirinin Haremeyn vakıflarına eklenerek Haremeyn fakirlerine dağıtılması amacıyla,⁵⁵¹ Emine Hanım bt. Mehmed, Bursa'daki 1 ev ve 3 evlek bahçesini, gelirinin Haremeyn vakıflarına bağışlanması amacıyla,⁵⁵² Ayşe Hanım bt. İsmail Ağa, Mudanya'daki evini ve 7 dönüm bahçesini, gelirinin Ravza-yı Mutahhara bevvâblarına gönderilmesi şartıyla vakfetmiştir.⁵⁵³

Vâkıfın, kendi çocukları veya diğer aile üyelerinin faydalanması için kurduğu vakıflara zürri, ehlî veya evlâdlık vakıflar denmiştir.⁵⁵⁴ İncelenen dönemdeki tek zürri vakıf, Balaban Paşa'nın evlatları ve soyundan gelenler için tesis ettiği vakıftır. Balaban Paşa, hicri 1228 yılında İznik ilçesinin Gürle bucağına bağlı olan İsabey köyünün,⁵⁵⁵ ekilen-ekilmeyen tarlalarını, merasını, pınarları, nehirleri, tepeleri ve ağaçları ile birlikte köy arazisi içindeki her şeyi oğlu Mehmet ve onun nesli için vakfetmiştir. Vakfiyede, soyundan gelenlerin vakıf gelirini eşit şekilde kullanmalarını, eğer soyundan gelen kimse kalmaz ise vakıf gelirlerinin hafızlar, âlimler ve fakihler için sarfedilmesinin şart koşmuştur.⁵⁵⁶

Vakıf kurucuları hayır yaparlarken, vefat etmiş anne-babalarını unutmamışlar, birçok hayırsever, okuttuğu hatim ve mevlidlerin sevabının anne, baba ve diğer akrabalarının ruhlarına bağışlanmasını istemiştir. Hüdavendigâr Vilayeti Bidâyet Mahkemesi Reisi Nedim Efendi b. Mehmed Şefik, anne-babasının ruhuna hatim ve

⁵⁴⁹ V.G.M.A., Defter no: 582/2, Sayfa no: 0366, Sıra no: 0274.

⁵⁵⁰ V.G.M.A., Defter no: 619, Sayfa no: 0108, Sıra no: 0060.

⁵⁵¹ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0013, Sıra no: 0008.

⁵⁵² V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 077, Sıra no: 066.

⁵⁵³ V.G.M.A., Defter no: 733, Sayfa no: 007, Sıra no: 004.

⁵⁵⁴ Gülsoy, a.g.e., s. 28.

⁵⁵⁵ Vakfiyede verilen bilgilerden, İsabey köyünün İznik ilçesine tabi Gürle bucağına bağlı olduğu ve İznik Gölü'nün güneyinde olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde Gürle Orhangazi ilçesine bağlı bir köydür ve yörede İsabey adında bir köy bulunmamaktadır. Balaban Paşa Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 595, Sayfa no: 0102, Sıra no: 0095.

⁵⁵⁶ Balaban Paşa Vakfı, V.G.M.A., Defter no: 595, Sayfa no: 0102, Sıra no: 0095.

mevlid okunması için kurduğu vakfa, annesinin mezarının tamir edilmesi şartını da eklemiştir.⁵⁵⁷

⁵⁵⁷ V.G.M.A., Defter no: 2163, Sayfa no: 0143, Sıra no: 0112.

SONUÇ

Bu çalışmada, XIX. yüzyılda Bursa'da kurulan vakıfların kurucuları statülerine göre incelenmiş; vakıfların gelir kaynakları, vakıf gelirlerinin menkul ve gayrimenkul mülklere dağılımı ve bu akarların özellikleri, vakıfların hizmet amaçları ile göç ve vakıf ilişkisi değişik açılardan araştırılıp değerlendirilmiştir.

XIX. yüzyılda Bursa'da kurulduğu tespit edilen 236 vakıf, kurucuları, vakfedilenler ve vakıf amaçlarına göre sınıflandırılmıştır. Araştırmanın, özgün ve güçlü yanlarından biri, XIX. yüzyılda Bursa'da tesis edilen vakıfların vakfiyelerinin ilk defa bu çalışma ile bir araya getirilip değerlendirilmesi olmuştur.

Vakfiyelerden, vakıf kurucuları, vakfedilenler ve hizmet amaçlarının yanı sıra, dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik durumu ile ilgili bilgiler de elde edilmiştir. Ayrıca dönemin ekonomik ve toplumsal şartları, toplumun dinî inanç ve uygulamaları, gelenek ve görenekler, eğitime bakış açısı, tekkelerde yapılan zikir ve ayinlerin icra şekilleri ve mesken tipleri gibi birçok bilgiye de ulaşılmıştır.

Bursa'da XIX. yüzyılda ilmiye, seyfiye ve tarikat mensupları tarafından kurulan vakıflar mevcuttur. Ancak en çok sayıda vakıf, reâyâ sınıfına mensup olanlar ile muhtemelen çoğu reâyâ sınıfından olan statüsü belirlenemeyen hayırseverler tarafından kurulmuştur. Kurulan vakıfların büyük kısmı, önceki yüzyıllardakilere nazaran gayet mütevazı vakıflardır. Bunun sebebi, önceki yüzyıllarda kurulan büyük çaplı vakıfların faaliyetlerini devam ettirmesi, ülke ekonomisindeki bozulma ve bazı toplumsal hizmetlerin devlet tarafından görülmeye başlanmasıdır.

Önceki yüzyıllara nazaran, XIX. yüzyılda kadın vakıf kurucusu oranında önemli bir düşüş gözlenmiştir. Kadın hayırseverler tarafından kurulan vakıfların oranları XV. yüzyılda % 51, XVI. yüzyılın ilk yarısında % 47, ikinci yarısında % 35, XVII. yüzyılda % 47 düzeylerinde iken XVIII. ve XIX. yüzyıllarda sırasıyla % 10,9 ve % 11,8'e düşmüştür. Bu verilerden erkek vakıf kurucularının oranının, önceki yüzyıllara oranla XVIII. ve XIX. yüzyıllarda oldukça yükseldiği anlaşılmaktadır. Özellikle, muhacirler tarafından kurulan 95 vakfın 94'ü erkek hayırseverler tarafından kurulmuştur. Bu durum, savaş ve göçün ağır şartlarının erkekleri daha fazla ön plana çıkardığını göstermektedir.

Hayırseverler cami, mektep, zâviye gibi bir kurum tesis ederken, faaliyetlerini sürdürmesi ve çeşitli ihtiyaçlarının görülmesi için ev, tarla, dükkân gibi gayrimenkuller

vakfetmişlerdir. Bu gayrimenkullerin bir kısmı çalıştırılmış, bir kısmının da kira geliri kullanılmıştır. Vakfedilen paralar vakıfların yararına sunulmuş, işletilerek elde edilen gelir hayır işlerinde kullanılmıştır. Böylece hem ekonominin ihtiyaç duyduğu fonlar temin edilmiş, hem de birçok hayır işleri görülmüştür.

İncelenen dönemde kurulan 175 vakıfta para ve altın tahsisi, 69 vakıfta ise gayrimenkul tahsisi bulunmaktadır. 164 vakıf sadece para, 60 vakıf ise sadece gayrimenkul tahsisiyle tesis edilmiştir. Gayrimenkul olarak genelde ev, tarla, bahçe ve zeytinlik vakfedilmiş olsa da dükkân, tuzla, değirmen gibi gayrimenkullerin de vakfedildiği görülmektedir. Bunun dışında okunup istifade edilmesi için üç hayırsever kitaplarını vakfetmiştir. Ayrıca dört vakıfta ev ve dükkân eşyası tahsisi bulunmaktadır.

İncelenen dönemde tesis edilen vakıfların büyük bir kısmı camileri desteklemeyi amaçlamıştır. 188 vakıf, mescitler, camiler ve buralarda görülen din hizmetlerini finanse etmek için kurulmuştur. Cami binası inşası ve tamiri, cami aydınlatma masraflarının karşılanması, imam lojmanı, imam, hatip, vâiz, müezzin, kayyım ve hizmetli gibi görevlilerin ücretinin ödenmesi, bu vakıfların amaçları arasında yer alır. Camiler için tesis edilen vakıfların şartları arasında, camide Kur'an okunması, hatim ve mukabele okunması, mevlid okutulması, kadınlara vaaz verilmesi, tefsir ve hadis sohbeti yapılması, camide yemek verilmesi, camide aşure dağıtılması, cami saatinin kurulması ve tamiri gibi şartlar da yer alır. Birçok fonksiyonu içinde barındırması ve kutsal bir mekân olması dolayısıyla vakıfların öncelikli faaliyet alanı camiler olmuştur.

Seyfiyeye, ilmiyeye ve tarikata mensup vakıf kurucularından cami binası vakfeden görülmemektedir. Cami inşa edenlerin ikisi statüsü belirlenemeyenlerden, biri de kadın hayırseverlerdendir.

İncelenen vakfiyelerden, 5 mektep binası inşa edildiği, bir medrese için vakıf kurulduğu ve toplam 13 vakıfta yaygın ve örgün eğitimi desteklemenin amaçlandığı görülmektedir. Mahalle veya köy halkı camide ibadetini yapmış, mahalle çocukları cami içinde veya yanındaki mektepte eğitim görmüş, arzu edenler tekkede zikire katılmış ve tasavvuf terbiyesinden geçmiştir. Camilerde ve tekkelerde mevlidler okunmuş, mukabeleler okunmuş ve dualar edilmiş, zaman zaman tefsir ve hadis dersleri yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde tekke, zâviye ve dergâhlar, mü'minlerin bir araya gelerek ibadet ettikleri, Kur'ân okuyup zikir ile meşgul oldukları, aynı zamanda mürşidin

gözetiminde manevi eğitimden geçtikleri kurumlardır. İncelenen vakfiyelerden elde edilen verilere göre, XIX. yüzyılda Bursa ili ve ilçelerinde sekiz dergâh ve zâviye kurularak binaları vakfedilmiştir. Toplam 44 vakfın amaçları arasında tekke, zâviye ve dergâhlar ile bu mekânlardaki hizmetleri desteklemek yer almıştır. Birçok kadın hayırsever, tarikatların dergâh ve zâviyelerine tahsis yapmıştır. Tarikat mensuplarından sonra tarikatlar için en çok vakıf tesis eden hayırsever grup kadın vakıf kurucularıdır.

XIX. yüzyılda Bursa’da kurulan vakıflardan bazılarının amaçları arasında, köy veya mahalle çeşmesinin tamiri, su kanallarının bakımının yapılması, kurban kesilerek etlerinin fakirlere dağıtılması, dul kadınlara yardım edilmesi, fakir çocuklara elbise ve ayakkabı alınması gibi sosyal ve toplumsal dayanışmaya dönük hizmetler de yer almıştır. Ayrıca kurduğu vakfa, Haremeyn Vakfı’na ilave olarak, Ravza-yı Mutahhara görevlileri için, kendi evladı için ve annesinin mezarının tamiri için ödenek ayrılması şartı koyanlar da bulunmaktadır. İncelenen dönemde, bu sayılan amaçlar için kurulan 12 vakıf, evladiye olarak kurulan bir vakıf mevcuttur. Ayrıca 35 vakıfta Kur’an, hatim ve mevlid okunması, 37 vakıfta ise idârî personele ücret verilmesi, şartlar arasında yer almıştır.

93 Harbinden sonraki yıllarda yeni kurulan vakıf sayısında büyük artış gözlenmiştir. Bunun bir nedeni, vilayetin büyük göç almasıdır. Göçmenlerin kurduğu vakıf sayısı toplam vakıf sayısından çıkarıldığında bile, 93 harbinden sonra kurulan vakıf sayısı öncekilerden fazladır. Bu duruma neden olarak, büyük göç dalgasının devlette yeniden yapılanmaya sebep olduğu ve resmi kayıtların daha ciddi tutulmaya başlandığı gösterilebilir. Ayrıca göç dalgasının ekonomi üzerindeki etkisinden dolayı faaliyetini devam ettiren vakıfların yetersiz kaldığı, yeni vakıflar kurulmasının zorunlu hale geldiği; göçmenler tarafından çok sayıda vakıf kurulmuş olmasının Bursa halkını yeni vakıflar kurmaya teşvik ettiği düşünülebilir.

XIX. yüzyıl Bursa vakıfları, kentin yakın dönem tarihinin sosyal, kültürel ve ekonomik yönleri ile ilgili birçok bilgi içermektedir. Bu vakıfların kurucuları, görevlileri ve vakfiyelerde ismi geçen kimselerin birçoğunun torunları halen yaşamakta ve vakfiyelerde yer alan dedelerinin isimlerini bilmektedirler. Mahkeme sicillerinden araştırılıp bu vakıflarla ilgili daha fazla bilgiye ve isme ulaşılarak Bursa halkının istifadesine sunulabilir.

Şeyh Râgıb Ahmed Efendi b. Mehmed tarafından, Cünûnî Mehmed Dede Mevlevî Dergâhı için tesis edilen aşure vakfı, Peygamber ve Ehlibeyt sevgisinin yaşatılması, kardeşliğin ve dayanışmanın geliştirilmesi ile ilgili düzenlenen faaliyetlere güzel bir örnektir. Şeyh Râgıb Ahmed Efendi'nin vakfı ve aşure töreni ile ilgili daha kapsamlı bir araştırma yapılabilir.

KAYNAKLAR

ARŞİV KAYNAKLARI

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Vakfiye Defteri No:

43,	309,	422,	534,	542,	579,	580,	581,
582,	583,	584,	585,	586,	587,	588,	589,
590,	591,	592,	593,	594,	595,	596,	597,
598,	599,	600,	601,	602,	603,	604,	606,
608,	618,	619,	632,	733,	746,	1588,	1751,
1759,	2157,	2163.					

ESERLER

- AKGÜNDÜZ** Ahmet, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 2.b., İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996.
- AKKOÇ** Fatma Kırçıl, *Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında (1550-1565) Bursa Vakıfları*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: B.U.Ü. S.B.E., 2010.
- AKYILDIZ** Ali, “Şer’iyye ve Evkaf Vekâleti”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul: T.D.V. Yay., 2010, C. 39, ss. 7-8.
- ARABACI** Zeynep Dörtok, “Balkan Savaşları’na Kadar Kırım ve Kafkasya’dan Yapılan Göçler”, *Bursa’nın Zenginliği Göçmenler*, ed. Zeynep Dörtok Arabacı, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yay., 2008.
- ASLAN** Nâsi, “Osmanlı Toplumunda Para Vakıflarının Kurumsallaşmasında Rol Oynayan Faktörler”, *Dini Araştırmalar*, 1998, cilt: I, sayı: 2, ss. 93-119.
- AZAMAT** Nihat, “Kuşadalı İbrahim Efendi”, *DİA*, I-XLIV, Ankara: T.D.V. Yay., 2002, C. 26. ss. 468-470.
- BALTACI** Cahit, “Mektep”, *DİA*, I-XLIV, Ankara: TDV Yay., 2004, C. 29, ss. 6-7.
- BAŞOL** Samettin, *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. Yüzyılda Bursa Vakıfları*, (Doktora Tezi), Ankara: Gazi Ü. SBE, 2008.
- BAŞOL** Samettin, *Vakfiyelerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Ü. S.B.E., 2001.
- BERKİ** Ali Himmet, *Vakıflar*, 2. Baskı, İstanbul: Aydınlık Basımevi, 1946.
- BİLMEN** Ömer Nasuhi, *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilahât-ı Fıkhiyye Kâmusû* I-VIII, İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, 1969.
- ÇİFTÇİ** Cafer, *Bursa’da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Bursa: Gaye Kitabevi, 2004.
- ÇİFTÇİ** Cafer, “18. Yüzyılda Bursa’da Zâviyelere Ait Para Vakıfları”, *Uluslar arası Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu 4*, ed. Mehmed Temelli, Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, 2005, ss. 413-429.
- ÇİFTÇİ** Cafer, “93 Harbi ve Kafkasya’dan Osmanlı Devletine Yapılan Göçler”, *Bursa’nın Zenginliği Göçmenler*, ed. Zeynep Dörtok Arabacı, Bursa: Osmangazi Bel. Yay., 2008, ss. 75-96
- ÇİZAKÇA** Murat, *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İstanbul: İlmî Neşriyat, 1993.

- DEMİREL** Hale, *Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Bursa Vakıfları*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: B.U.Ü., S.B.E., 2006.
- DEMİREL** Muammer, “XIX. Yüzyılda Bursa’da Göçmen İskânı”, *Bursa’nın Zenginliği Göçmenler*, ed. Zeynep Dörtok Arabacı, Bursa: Osmangazi Bel. Yay., 2008, ss. 31-58.
- GENÇ** Mehmet, “Esham”, *DİA*, I-XLIV, Ankara: T.D.V. Yay., 1995, C. 11, ss. 376-380.
- GÜÇER** Lütfi, “XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, sy. 1-2, İstanbul: 1963, C. XIII, ss. 97-143.
- GÜLSOY** Ufuk, v.d., *Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., 2014.
- HIZLI** Mefail, *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri*, İstanbul: İz Yay., 1998.
- HUT** Davut, “Osmanlı Devleti’nin Zor Yılları: 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı”, *Osmanlı Tarihi (1876-1918)*, ed: Zekeriya Kurşun, Eskişehir: Anadolu Ü. Yay., 2016, ss. 26-45.
- İNALCIK** Halil, “Bursa”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul: T.D.V. Yay., 1992, C. 6, ss. 445-449.
- KALLEK** Cengiz, “Kile”, *DİA*, I-XLIV, Ankara: T.D.V. Yay., 2002, C. 25, ss. 568-571.
- KAPLANOĞLU** Raif, *Bursa Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul: Bursa Ticaret Borsası Kültür Yay., 1996.
- KAPLANOĞLU** Raif, **KAPLANOĞLU** Ozan, *Bursa’nın Göç Tarihi*, Bursa: Nilüfer Bel. Yay., 2014.
- KARA** Mustafa, *Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa: Bursa Kültür A.Ş., 2012.
- KARAMAN** Hayreddin, *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.
- KARATAŞ** Ali İhsan, “Osmanlı Toplumunda Hz. Peygamber Sevgisinin Tezahürü Olarak Kurulan Mevlid Vakıfları”, *İSTEM Dergisi*, Konya: Necmettin Erbakan Ü., 2008, sy. 11, ss. 47-77.
- KARPAT** Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2003.
- KÖKSAL** Mustafa Asım, *İslam Tarihi Medine Devri*, (I-XI), C. I, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1981.
- MAYDAER** Saadet, *XVI. Yüzyılda Bursa Kadınları*, 1.b., Bursa: Emin Yay., 2010.
- MİRAS** Kamil, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, (I-XII), C. VIII, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1974.
- OMEROV** Mumin, *Vakfiyelere Göre XV-XVIII. Asırlarda Makedonya’da Vakıflar ve İşlevleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: B.U.Ü., S.B.E., 2016, s. 76.
- ÖZGÜDENLİ Osman Nuri**, “Vakfiye”, *DİA*, I-XLIV, İstanbul: 2012, T.D.V. Yay. C. 42, ss. 465-467.
- ÖZTÜRK** Nazif, “Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti” *DİA*, I-XLIV, İstanbul: 1995, T.D.V. Yay. C. 11, ss. 521-524.
- ÖZTÜRK** Yaşar Nuri, *Kuşadalı İbrahim Halveti*, İstanbul: Fatih Yay., 1992.
- PAKALIN** Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, 3.b., İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.
- PAY** Salih, *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*, Bursa: Eğitsan Yay., 1996

- PAY** Salih, *Kuruluşundan Günümüze Yeşil Külliyesi*, 2. b., Bursa: Bursa Büyükşehir Bel. Yay., 2010.
- SOFUOĞLU** Mehmed, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, (I-VIII), C. V, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1969.
- ŞEMSEDDİN** Mehmed, *Bursa Dergahları*, haz.: Mustafa Kara, Kadir Atlansoy, Bursa: Uludağ Yay., 1997, ss. 339 – 344.
- ŞİMŞEK** Mehmet, “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münâkaşalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, cilt: XXVII, ss. 207-220.
- TATÇI**, Mustafa, “Şâbâniyye”, *DİA*, I-XLIV, Ankara: T.D.V. Yay., 2010, C. 38, ss. 211-215.
- TUNCER** Yakup, *Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: B.U.Ü., S.B.E., 1992.
- ÜNAL** Mehmet Ali, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, 2. b., İstanbul: Paradigma Yay., 2013.
- YEDİYILDIZ** Bahaeddin, “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu” *Vakıflar Dergisi*, sy. 18, Ankara, 1984. ss.5-43.
- YÜKSEL** Hasan, “Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI.-XVII. Yüzyıllar)”, *Osmanlı*, I-XII, ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999, C. 5, ss. 49-55.

İNTERNET KAYNAKLARI

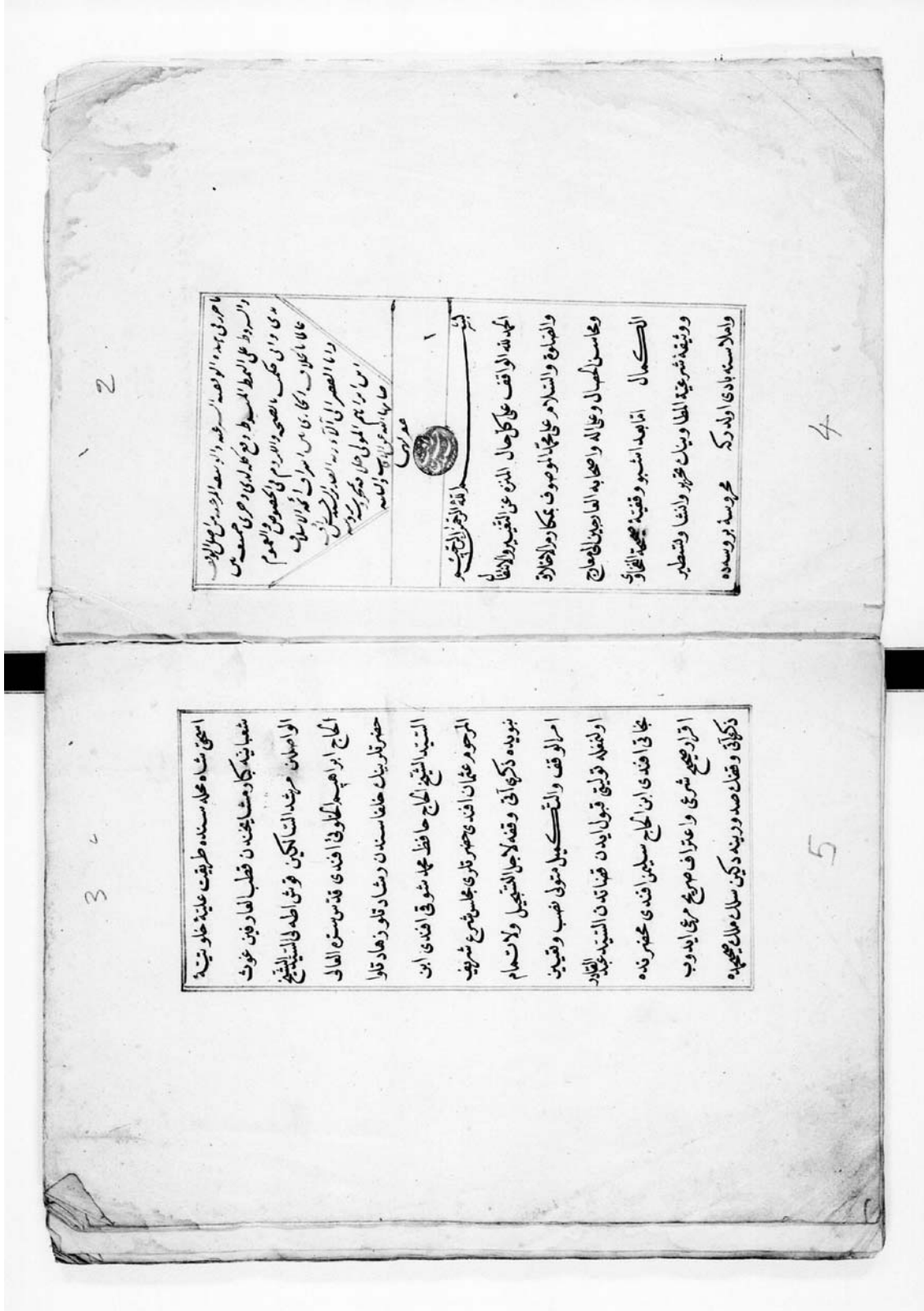
- Gültaş köyü. [http://www.bursa.com/wiki/Gultas,\(03/12/2018\)](http://www.bursa.com/wiki/Gultas,(03/12/2018)).
- Mercimek köyü. [http://www.bursa.com/wiki/Osmaniye_Mercimek,\(29/11/2018\)](http://www.bursa.com/wiki/Osmaniye_Mercimek,(29/11/2018)).
- Sarıağıl köyü. [http://www.bursa.com/wiki/Sariagil,\(26/11/2018\)](http://www.bursa.com/wiki/Sariagil,(26/11/2018)).
- Şabaniye Tekkesi. [http://www.bursa.com/wiki/Sabaniye_Ishaksah_Tekkesi,\(24.03.2019\)](http://www.bursa.com/wiki/Sabaniye_Ishaksah_Tekkesi,(24.03.2019)).

KAYNAK KİŞİLER

- Karacakaya köyü halkından Ahmet TURHAN, (2018).
- Bükköy köyü yöre halkından Hamit KILINÇ, (2018).

EKLER

EK 1: Hacı Şevki Efendi Dergâhı kuruluş vakfiyesinin ilk sayfası. V.G.M.A. defter no: 1588, sayfa no: 01, sıra no: 01.

2

ما حررتي بعد الوفاء لسيفه وادبها لزيد بن علي بن ابي
 والسرد على المطر المسطر وقع طوبى وحرى مسعد من
 مدي والى حكم الصبح والاروم في الحضور العموم
 عالا عاوب الكا ي من اسراف لحوال العموم
 وانا الصغر الى آخرة العار والحيث
 اس امر اعم المولى طار مثير كبره
 صا بها العز ارب انا
 معلوم

3

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله الواقف على كل حال الذي عن التقدير والانتفا
 والضدع والتلازم على عباد الوصوف بمكارم الاخلاق
 وعامل الحساب وخاله واصحابه العاجل والمحتاج
 الكمال اما بعد انشور وقضية صحفة التاوا
 ووثيقة شرعية الطا ونيك مختبر وانشا وتسطير
 واطلا سنة بادى اولدوكة محروسة بروسة

3

اصحى شاه عمده سنده طريقت علية خلوية
 شعبا يه كجا ومشا يحنون قطب العار فبن غوث
 الواصلين مرشد التا اكين قوش اطله في الشيبخ
 الحاج ابراهيم الكلو في افندي قدس ستمه العالي
 حضر تزيك خانفا سندن وشاد قلو زهاد قلا
 الشيبخ الشيخ الحاج حافظ محمد شوقى افندي ابن
 المرحوم عثمان افندي حضر تلى مجلس شمع شريف
 نبوده ذكره انا وقنه لاجل التجميل ولا تمام
 اسر لوقف والتكتميل متولى نصب وقيد
 اولفله قولتي قول ايدن قضات دن الشيبخ عابد
 بخا قى افندي ابن الحاج سليمان افندي محضر نده
 اقرار جميع شرعى واعتراف صريح مرى ايدوب
 ذكر كفاي وقضات صد وورينه دكون سلك ملك صحفه

4

5

این بقعه بنام پادشاه و در مقابل درختی است که در آنجا کعبه ای است
از او بعد از آنکه قید و کشید

۱۷۰۵

Türkçe Kayd.

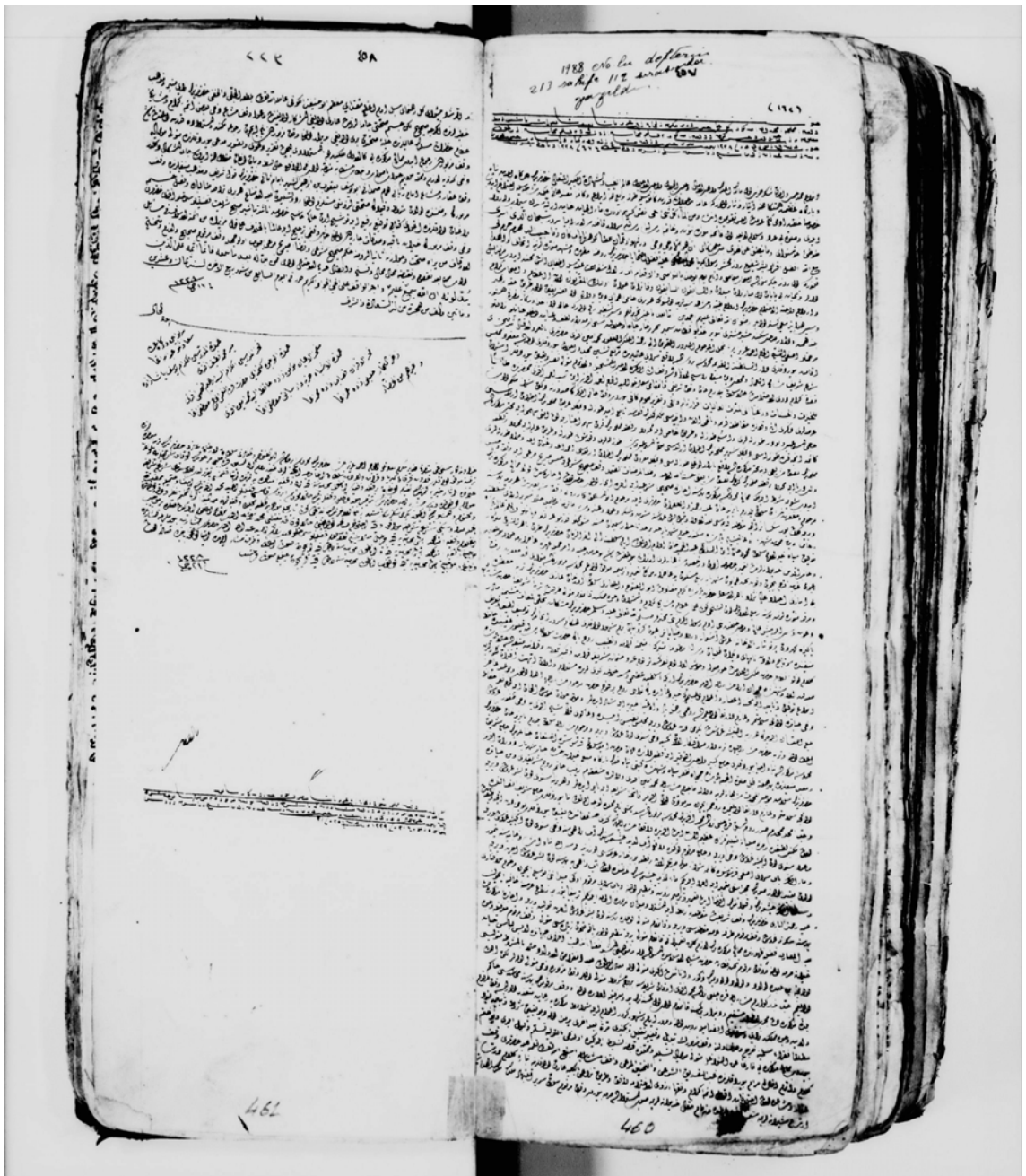
Df: 2325

Sd: 68

Sr: 64

سیدنا ابوالفضل باقر علیه السلام
محل دفن حضرت محمد مصطفی
ص

دفعه اولی که بعد از آنکه بنام پادشاه و در مقابل درختی است که در آنجا کعبه ای است از او بعد از آنکه قید و کشید
دفعه دوم که بعد از آنکه بنام پادشاه و در مقابل درختی است که در آنجا کعبه ای است از او بعد از آنکه قید و کشید
دفعه سوم که بعد از آنکه بنام پادشاه و در مقابل درختی است که در آنجا کعبه ای است از او بعد از آنکه قید و کشید
دفعه چهارم که بعد از آنکه بنام پادشاه و در مقابل درختی است که در آنجا کعبه ای است از او بعد از آنکه قید و کشید
دفعه پنجم که بعد از آنکه بنام پادشاه و در مقابل درختی است که در آنجا کعبه ای است از او بعد از آنکه قید و کشید
دفعه ششم که بعد از آنکه بنام پادشاه و در مقابل درختی است که در آنجا کعبه ای است از او بعد از آنکه قید و کشید
دفعه هفتم که بعد از آنکه بنام پادشاه و در مقابل درختی است که در آنجا کعبه ای است از او بعد از آنکه قید و کشید
دفعه هشتم که بعد از آنکه بنام پادشاه و در مقابل درختی است که در آنجا کعبه ای است از او بعد از آنکه قید و کشید
دفعه نهم که بعد از آنکه بنام پادشاه و در مقابل درختی است که در آنجا کعبه ای است از او بعد از آنکه قید و کشید
دفعه دهم که بعد از آنکه بنام پادشاه و در مقابل درختی است که در آنجا کعبه ای است از او بعد از آنکه قید و کشید

EK 6: Şeyh Râgıb Ahmed Efendi'nin aşure vakfının vakfiyesinin bir bölümü, V.G.M.A., Defter no: 581/1, Sayfa no: 0194, Sıra no: 0200.

“... Beher sene Muharremü'l-Harâmın onuncu günü dergâh-ı şerîf-i mezkûrde ‘asel-i musaffâ ve zehâir-i lâzime-i evfâ ile mikdâr-ı vâfi aşûre tabholunub cemî-i masârif-i lâzimesine dokuzyüz kuruş sarf oluna ve yevm-i mezkûrde mevâni zuhûr ederse mâh-i merkûmun dokuzuncu ve on birinci ve on ikinci günleri tertîb olunmak câiz ola ve aşûre beher hâl ‘asel-i musaffâ veya sükker ile tabholunub pekmez ve envâ‘ından tertîbi tecvîz olunmaya. Tabh-ı aşûre olunduğu gün mahrûse-i Burûsa'da bulunan meşâyih-ı zîşan ve fukarâ ve dervîşân ve sâir muhibbân-ı handân-ı risâlet olan zevât-ı sa‘adet niân da‘vet-i birrle med‘uv ve ğayr-i med‘uv gelen cemâ‘at-i müslimîn ve zümre-i muhibbîn semâhâne-i feyz-i ‘âşiyânde şeyh efendi intihâbiyle ‘ulemâ-i talâkat-ı ‘azîme ve muhibbân-ı tarîkat-ı âşinâdan bir zât kürsîye çıkıp "Kul la es‘elukum ‘aleyhi ecran ille'l-meveddete fi'l-kurbâ" nassı celîlinden bi'l-lüzûm muhabbet-i ehl-i beyte dâir sâir âyât-ı Kur‘âniyye ve ma‘rifet-i âl-i Muhammed berât-ı mine'n-nîrân ve hubb-i âl-i Muhammedin Cevâz-ı ale's sırât ve'l-velâyeti li-âlî Muhammedin âmene mine'l-azâb hadis-i şerîfi emsâli ehâdis-i nebeviyyeden va‘z ve vâkı‘a-i Kerbelâ-i pür-kûb ve belâda ahyâr-ı sahîha-i rikkat âmiz ve âsâr-ı sarîha-i hüzn-engîz beyânı ile icrâ ve dergâh-ı mezkûrde ser-tabbâh bulunan dede yahut şeyh efendi intihâbiyle dükkândan bir salih zât-ı muhayyiz hulûs-u bal ve intibâh-ı hal ile mesâhif-i şerîfe bir hatm-i Kur‘an-ı mecîd tilâvet eyleyip âkıb-ı meclis-i va‘zda sûre-i İhlâsdan kıra‘at ile itmâm ve şeyh-i kirâm ve dervîşân ve muhibbân zikr ve tevhîd-i Hüdâ ve icrâ-i âyin-i garrâ ve ibrâz-ı ‘aşk u muhabbet ve izhâr-ı şevk u meveddet buyurub hasıl olan mesûbât-ı celîle, bedr-i ‘âlem-i efrûz küntü nebiyyen ve âdeme beyne'l-mâi vettîn âfitâb-ı cihantâb ve lâkin Resulullah ve hâteme'n-nebiyyîn nüktedân ve allemeke mâ lem tekün ta'lemu rûşen beyân ene efsahu'l-arab ve'l-‘acem sultân-ı serîr-i denâ fetedellâ sadr-ı nişîn ve kâne kâbe kavseyni ev ednâ gül nâzik-i mi‘râc-ı bostan-ı ‘adn-i ‘adnânî nihâl-i mu'tedil terkîb-i gülzâr-ı Benî Hâşim sallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem ve bâreke ve kerreme efendimiz hazretlerinin Ravza-i Mutahhara-i şerîfelerine ve âl ve evlâd ve emcâd ve ashâb ve ahbâb ve cihâr-yâr-ı güzîn ve'l ahbâb ve e‘immeti'l-ezhâr ve sıbteyni'l-mükerrermeyni'l-ahyâr ellezi nezzele fi-şahim-i "İnnemâ yürîdullahu li-yüzhîbe ‘ankümü'r-ricse ehle'l-beyti ve yutahiraküm tathîran salavâtullahi ve selâmuhu aleyhim ecma‘în terdîfen ale'n-Nebiyyi'l-Emin hazerâtının vesâir enbiyâ-i izâm ve rusul-i kirâm aleyhimü't tahîyyeti ve's-selâm hazerâtının ve cemî‘i evliyâ-i âgâh ve ârifân-ı billâh ‘ale'l-husûs cenâb-ı hazreti hünkâr-ı ‘arş mertebe kim kemâl-i cevherinin mesnevî hazinesidir. O şehriyâr-ı fenâ ve bekâ ki padişâhân-ı kemîne-i bendesinin bende-i kemînesidir. Kaddesellâhu te‘âlâ sırrahül' a'la efendimiz hazretlerinin ve müşarun ileyh Cünûnî Dede Efendi ve civarında mütevariyl had ma'fîret-i subhânî olan e‘izze-i kirâm ve tarik-i hüdâ tarîk-i Mevleviyeden güzerân eyleyen çelebiyân ve meşâyih ve dervîşân ve kâffe-i ehl-i îmân ve erbâb-ı ‘irfân ve ashâb-ı iykan ervâhına ve valideynim ruhlarına ihdâ ve ben hayat-ı müsteâr-i nâ-payidâr ile ber-hayat oldukça selametim ve ba'de'l vefât rûh-i revânım için duaya himmet ve inâyet buyurulub ber-tarîk-i hediyye vâiz efendiye otuz altı ve hatimhân dedeye doksan kuruş verile. Ba'de zâ cemâ‘at-i mütevâridine aşûre it‘âm ve herbirerlerine ‘alâ mikdârihim ikrâm u ihtiram olunub ve dedegân-ı hücre nişînân hücrelerine gelen zevâta ve matbahında bulunan dervîşân-ı nev-niyâzân-ı cümleye ifâ-i merâsim-i hizmet ve icrâyı levâzım-ı hürmet buyuralar ve yüzseksen kuruş dedegân ve dervîşân-ı mûmâ ileyhime şeyh efendiler ma'rifetiyle ale's-seviyye iktisâm oluna ...”

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	MUHAMMED SAİD BAYRAK
Tez Adı	VAKFIYELERE GÖRE XIX. YÜZYIL BURSA VAKIFLARI
Enstitü	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Anabilim Dalı	İSLAM TARİHİ VE SANATLARI
Tez Türü	YÜKSEK LİSANS TEZİ
Tez Danışman(lar)ı	PROF.DR. SALİH PAY
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlanmış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 02/07/2019

İmza :